

ISSN 2957-4285
DOI: <https://doi.org/10.63570/c4tyq448>

ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ

ГЭМТ ЯВДАЛТАЙ ТЭМЦЭХ АСУУДАЛ

ОНОЛ, АРГА ЗҮЙН СЭТГҮҮЛ

2026 Vol (97)

СЭТГҮҮЛИЙН БОДЛОГЫН ЗӨВЛӨЛ

ЗӨВЛӨЛИЙН ДАРГА

Дорждамба ЗҮМБЭРЭЛЛХАМ

МОНГОЛ УЛСЫН ГАВЬЯАТ ХУУЛЬЧ, ДОКТОР (Sc.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД
ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ ПРОФЕССОР

ЗӨВЛӨЛИЙН ГИШҮҮД

Бадам БАТЗОРИГ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Жигжидсүрэн БОЛДБААТАР

ДОКТОР (Sc.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ
ПРОФЕССОР

Галбат ГАНТӨМӨР

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ
ПРОФЕССОР

Жамсран ДОЛГОРСҮРЭН

ДОКТОР (Sc.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ЭМЕРИТ
ПРОФЕССОР

Думбурай МЯГМАРЦЭРЭН

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Наваанпэрэнлэй ЖАНЦАН

МОНГОЛ УЛСЫН ГАВЬЯАТ ХУУЛЬЧ, ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Очирхуяг ЗОРИГТ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Чойжил НЯМСҮРЭН

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ
ПРОФЕССОР

Тамжид ОЮУНЧИМЭГ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ
ПРОФЕССОР

Заяатхүү ТӨРМАНДАХ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

ХВАН И ГАБ

ДОКТОР, ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ ПРОФЕССОР

ДУГААРЫГ ЭРХЛЭН ГАРГАСАН

Энхсайхан ДАШГААДАН

ДОКТОР (Ph.D)

СЭТГҮҮЛИЙН РЕДАКЦЫН ЗӨВЛӨЛ

ЗӨВЛӨЛИЙН ДАРГА

Дорждамба ЗҮМБЭРЭЛЛХАМ

МОНГОЛ УЛСЫН ГАВЬЯАТ ХУУЛЬЧ, ДОКТОР (Sc.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ ПРОФЕССОР

НАРИЙН БИЧГИЙН ДАРГА

Энхсайхан ДАШГААДАН

ДОКТОР (Ph.D)

ЗӨВЛӨЛИЙН ГИШҮҮД

Шаравдорж АРИУНБИЛЭГ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Лувсан БАТ-ОЧИР

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Рагчаасүрэн БАЯРМАГНАЙ

ДОКТОР (Sc.D), ПРОФЕССОР

Сэнгээ ГАНТУЛГА

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Буриад ЛХАГВАРАГЧАА

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Жаргалсайхан МӨНХБОЛД

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Намжилдорж МӨНХЗУЛ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Бат-Ерөөл МӨНХДОРЖ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Бадарч НАРМАНДАХ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Жутъяа НЯМДУЛАМ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Нямдорж ОДОНТУУЛ

ДОКТОР (Ph.D)

Шархүү ЧУЛУУНБАТ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Батзэвэг ЭНХБОЛД

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Магмадорж ЭРДЭНЭБАЯР

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Батсайхан ЭРДЭНЭБАТ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Дорж ЭНХТӨР

ДОКТОР (Ph.D)

ГАРЧИГ

КРИМИНОЛОГИЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ		
Бэлгийн хүчирхийлэлд өртсөн хүүхдийн сэтгэл зүйн гэмтлийн онцлог ба мэдээлэх үйлдлийн хандлага: Харьцуулсан судалгаа	<i>О.Болорцэцэг</i>	5
Гэмт хэргийн улмаас учирсан сэтгэцийн хохирол ба хохирогчийн зан үйл, дахин хохирох эрсдэл	<i>Д.Доржсүрэн</i>	19
Шүүгчийн тусгай санал нь гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэхэд гүйцэтгэх үүрэг: Онол, практикийн асуудал	<i>Х.Тэмүүжин</i>	31
ЭРҮҮГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ		
Ялгаварлан гадуурхах гэмт хэргийн нөхцөл байдалд хийсэн дүн шинжилгээ	<i>Б.Энхцогт</i>	42
Гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдэх гэмт хэргийн эрүүгийн эрх зүйн зохицуулалт: хэрэгжилтийн үнэлгээ ба эрх зүйн шинэчлэлийн хэрэгцээ	<i>Б.Баярболд</i>	53
ЭРҮҮГИЙН ПРОЦЕССЫН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ		
Шүүхийн шатанд гэрч, хохирогчийг хамгаалах эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох нь	<i>Б.Алтангэрэл</i>	61
Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тогтолцоо: олон улсын туршлага, харьцуулсан шинжилгээ ба хиймэл оюунд суурилсан шийдлүүд	<i>Б.Чинбат</i>	78
Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа: Гадаадын зарим улсын эрх зүйн зохицуулалтын туршлага	<i>С.Буянжаргал</i>	89
ЗАХИРГААНЫ ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ		
Байгаль орчин, амьтан, ургамлыг хамгаалах журмын эсрэг зөрчлийг хянан шийдвэрлэсэн зарим шүүхийн шийдвэрт хийсэн дүн шинжилгээ	<i>Г.Бямбадорж</i>	96
ХУУЛЬ САХИУЛАХ АЖИЛЛАГААНЫ ИННОВАЦ, ЧИГ ХАНДЛАГА		
Хүний аюулгүй байдал ба хиймэл оюуны эрх зүйн зохицуулалтын шинжилгээ	<i>Б.Марал</i>	108

КРИМИНОЛОГИЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

БЭЛГИЙН ХҮЧИРХИЙЛЭЛД ӨРТСӨН ХҮҮХДИЙН СЭТГЭЛ ЗҮЙН ГЭМТЛИЙН ОНЦЛОГ БА МЭДЭЭЛЭХ ҮЙЛДЛИЙН ХАНДЛАГА: ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА

PSYCHOLOGICAL TRAUMA CHARACTERISTICS OF SEXUALLY ABUSED CHILDREN AND REPORTING BEHAVIOR: A COMPARATIVE STUDY

О.Болорцэцэг

*Дотоод хэргийн их сургуулийн Хууль зүйн сургуулийн
Нийтийн эрх зүйн тэнхимийн багш, цагдаагийн дэд ахлагч*

Товч агуулга: Хүүхдийн бэлгийн хүчирхийлэл нь насан туршийн сэтгэл зүйн гэмтэл үлдээдэг хүний эрхийн хамгийн ноцтой зөрчлүүдийн нэг бөгөөд Монгол Улсад 2018–2024 оны хооронд улс даяар бүртгэгдсэн бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг 35–78%-ийн өсөлт үзүүлсэн хандлага ажиглагдаж байна. Тоон болон чанарын холимог судалгааны арга ашиглан Монгол Улсын Үндэсний статистикийн хорооны 2017–2024 оны Гэмт хэргийн статистикийн эмхэтгэл, Цагдаагийн ерөнхий газрын захиргааны мэдээлэл, Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн тайлан (зөвлөл, Улаанбаатар: ШЕЗ.) зэргийг дүн шинжилгээнд хамруулсан. Улс хоорондын харьцуулалтад Швед, Норвег, Германы Barnahus загвар (Project., 2021)-ын баримт бичиг, Австрали, Канад, Японы хуулийн системд дүн шинжилгээ хийсэн.

2024 оны байдлаар хохирсон 678 хүүхдийн 69.3% нь насанд хүрээгүй, хүчиндэх гэмт хэргийн хохирогчдын 65.6% нь 18 хүртэлх насны хүүхдүүд байсан. Мэдээлэхгүй байдлын олон давхаргат шинжилгээгээр нийгэм-соёлын, байгууллагын болон хувь хүний таван давхаргын хүчин зүйл хамтран ажиллаж байгааг тогтоосон. Монгол Улсын эрүүгийн хариуцлагын тогтолцоо олон улсын жишгээс бага байгаа бөгөөд нэгдсэн, нэг цэгийн, гэмтэлд суурилсан хамгааллын тогтолцоог бий болгох нь нэн тэргүүний зорилт болж байна.

Түлхүүр үгс: хүүхдийн бэлгийн хүчирхийлэл, сэтгэл зүйн гэмтэл, мэдээлэхгүй байдал, Barnahus, эрүүгийн хариуцлага, хамгааллын тогтолцоо, нарийн гэмтэл, Монгол Улс

Abstract: Child sexual abuse inflicts enduring psychological trauma and represents one of the most severe human rights violations. In Mongolia, crimes against sexual integrity increased 35–78% between 2018–2024, highlighting a growing crisis that demands systematic scholarly attention. A mixed-methods approach combining quantitative crime statistics from the National Statistics Office of Mongolia (2018–2023), police administrative data, and judicial council reports. International comparisons drew on Barnahus model documentation (Sweden, Norway, Germany) and legislative analyses from Australia, Canada, and Japan. In 2024, 69.3% of 678 sexual crime victims were minors; 65.6% of rape victims were under 18. Multi-layer analysis of non-reporting identified five converging barriers across individual, familial, socio-cultural, institutional, and systemic dimensions. Mongolia's criminal accountability framework falls below international benchmarks.

Establishing a trauma-informed, single-entry, child-centered protection system is the most urgent policy priority.

Keywords: child sexual abuse, psychological trauma, underreporting, Barnahus, criminal accountability, protection system, complex trauma, Mongolia

Үндсэн хэсэг

Хүүхдийн бэлгийн хүчирхийлэл нь хүний эрхийн хамгийн ноцтой зөрчлүүдийн нэг бөгөөд бие бялдрын болон сэтгэл зүйн хохирлоос гадна хохирогчийн хувийн хөгжлийн бүх тэнхлэгт насан туршийн сөрөг нөлөөг үзүүлдэг криминологийн хамгийн цогц судлагдахуун юм. НҮБ-ын Хүүхдийн эрхийн тухай конвенцын 34 дүгээр зүйлд хүүхдийг бэлгийн мөлжлөг, хүчирхийллийн бүх хэлбэрээс хамгаалах үүргийг гишүүн улсуудад хүлээлгэсэн бөгөөд Монгол Улс 1990 онд уг конвенцод нэгдэн орсон. Гэхдээ хуульд тусгасан үүрэг болон практик хэрэгжилт хоёрын хоорондын зай өнөөдөр ч хаагдаагүй хэвээр байна.

Монгол Улсын Үндэсний статистикийн хорооны 2024 оны "Гэмт хэргийн статистик" эмхэтгэлийн дагуу хүний бэлгийн эрх чөлөө, халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг 2024 онд 678 болж, өмнөх оноос 138-аар (25.6%) өссөн байна. Хамгийн түгшүүртэй нь хохирогчдын 69.3% нь эмэгтэйчүүд, 69.3% нь насанд хүрээгүй хүүхдүүд байсан бөгөөд хүчиндэх гэмт хэргийн шууд хохирогчдын 65.6% нь 18 хүртэлх насныхан ажээ ((2024).). 2023–2024 оны хугацааны нарийн статистик бүрэн нийтлэгдэж дуусаагүй ч трендийн шинжилгээгээр (trend analysis) тоо улам нэмэгдэж байгааг харуулж байна.

Криминологийн ухааны үүднээс авч үзэхэд, хүүхдийн бэлгийн хүчирхийллийн судалгаа нь зөвхөн эрх зүйн хариуцлагын асуудал биш, харин урьдчилан сэргийлэх, илрүүлэх, хохирогчийг дэмжих тогтолцоо болон гэмт хэргийн нуугдмал байдлын (dark figure of crime) олон давхаргат асуудлыг нэгтгэн авч үзэх шаардлагатай. Монголын нийгэмд энэ сэдвийн эргэн тойрон дахь "нийгмийн чимээгүй байдал" (social silence) нь хохирогчийг дахин дарамталж (secondary victimization), хүчирхийллийн мөчлөгийг үргэлжлүүлж байна гэдгийг бид энэ судалгаагаар нотолж байна. Монголд хүүхдийн бэлгийн хүчирхийлэл болон сэтгэл зүйн гэмтлийн харилцааг системчилсэн онолын суурьтайгаар, 2018–2024 оны шинэчлэгдсэн статистик мэдээлэл ашиглан, олон улсын харьцуулалтад тулгуурлан судалсан ажил хязгаарлагдмал байна. Тус судалгаа нь:

- 2024 оны ҮСХ-ны Гэмт хэргийн статистикийн нэгдсэн мэдээллийг хүүхдийн бэлгийн хүчирхийллийн хүрээнд анх удаа системчлэн шинжилж буй;
- Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 2017 оны шинэчилсэн найруулгын 12 дугаар бүлгийн зүйл, заалтуудыг олон улсын жишигтэй харьцуулан дүн шинжилгээ хийж буй;
- Барнаhus загварын нутагшуулах боломжийг тодорхой хуулийн, нийгмийн болон институцийн нөхцөлтэй уялдуулан судалж буй;
- Мэдээлэхгүй байдлын олон давхаргат шинжилгээний криминологийн шинэ хүрээг боловсруулж буй ажлууд юм.

Энэхүү судалгааны гол зорилго нь хүүхдийн бэлгийн хүчирхийлэлд өртсөн хүүхдийн сэтгэл зүйн гэмтлийн онцлогийг онолын хүрээнд тодорхойлон, Монгол

Улсын хамгааллын тогтолцооны хэрэгжилтийн хэмжилтийг олон улстай харьцуулан шинжилгээ хийж, бодлогын тодорхой санал боловсруулахад оршино.

Тус зорилгод хүрэхийн тулд дараах зорилтуудыг тавьсан:

- Хүчирхийлэлд өртсөн хүүхдийн сэтгэл зүйн гэмтлийн онцлогийг насны онцлог болон онолын хүрээнд системчлэн судлах;
- Мэдээлэхгүй байдлыг бий болгож буй хүчин зүйлсийг олон давхаргат криминологийн дүн шинжилгээгээр тогтоох;
- Монгол Улсын Эрүүгийн хууль (Улаанбаатар., 2015) 12 дугаар бүлгийн зохицуулалтыг 6 улстай харьцуулан дүн шинжилгээ хийх;
- Шведийн Barnahus загварыг Монголын нөхцөлд нутагшуулах боломжийн үнэлгээ хийх;
- Нотолгоонд суурилсан бодлогын санал боловсруулах.
- Хүүхдийн бэлгийн хүчирхийллийн сэтгэл зүйн нөлөөлөл судлах чиглэлийн академик уламжлал 1970-аад оноос хөгжиж ирсэн (Finkelhor, 2009). Сонгодог криминологийн хүрээнд хүүхдийн бэлгийн хүчирхийлэл нь гэмт хэрэгт хохирох (victimology), гэмт хэргийн далд байдал (dark figure), болон хохирогчийн системд хандах үйлдэл (help-seeking behavior) гэсэн гурван асуудалтай нягт уялдаатайгаар судлагдаж байна.
- Монголын нийгэм-криминологийн судалгааны хувьд (ЦЕГ.) гэр бүлийн хүчирхийллийн мультипликатор тооцооллын ажил, (Mongolia, 2022)-ийн "Хүүхэд хамгааллын нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ" тайлан нь хамгийн чухал эх сурвалжуудын нэг болдог. (Хонан, 2019) Монголын хэрэг шийдвэрлэх тогтолцоо дахь хоёрдугаар хохирлын асуудлыг анх нарийвчлан авч үзсэн ба (Жанцан, 2021) цагдаагийн байгууллагын мэдэгдэлд хариу урвалын асуудлыг шинжилсэн байдаг.
- Олон улсын хэмжээнд (Stoltenborgh, 2011)-ийн мета-шинжилгээгээр дэлхийн хэмжээнд охидын дунд Хүүхдийн бэлгийн хүчирхийллийн тархалт 19.7%, хөвгүүдийн дунд 7.9% байгааг тогтоосон. Азийн орнуудын хувьд тус үзүүлэлт 20–33% хооронд хэлбэлзэж байгаа бол мэдэгдсэн түвшин хамгийн бага 8–15% байна (Pereda, 2009). Энэ нь Монгол Улсын мэдэгдсэн байдал нь орчин тойрны 10%-ийн тооцоотой нийцдэг.
- Хохирогчийн тусламж хүсэх үйлдэл (help-seeking behavior)-ийн судалгааны чиглэлд Hébert et al. (2014)-ийн Канадад хийсэн томоохон судалгаагаар мэдэгдэхэд оролцдог хүчин зүйлс нь: нас (том насны хүүхэд илүү мэдэгддэг), хохирогчийн нийгмийн дэмжлэг, гэмт хэрэг үйлдэгчтэй харилцааны ойрхон байдал зэрэг болохыг тогтоосон. Монголын онцлог нь соёлд суурилсан нэр хүндийн соёл (collectivist shame culture) нь мэдэгдэх байдлыг давхар сааруулдаг байна.
- Бэлгийн хүчирхийлэлд өртсөн хүүхдийн сэтгэл зүйн нарийн мөн чанарыг ойлгоход нэг онолоос дангаар хүрэлцэхгүй бөгөөд дор дурдсан дөрвөн онолын нэгдсэн хүрээ хамгийн иж бүрэн тайлбарыг өгдөг.

Хүснэгт: 1. Онолын нэгдсэн хүрээ — ХБХ-ийн сэтгэл зүйн тайлбар

Онол / Зохиогч	Гол ойлголт	Хүүхдийн бэлгийн хүчирхийллийн хэрэглэх байдал	Практик ач холбогдол
Фрейдийн сэтгэцийн динамик онол (Psychodynamic Theory, 1923)	Ухамсаргүй дарагдсан мэдрэмж сэтгэл зүйн шинж тэмдгээр илэрнэ	Хүчирхийллийн дурсамж ухамсаргүй давхаргад хуримтлагдаж, айдас, депресси, харилцааны чадваргүй байдал хэлбэрт гадагшилна	Сэтгэл засал — дарагдсан дурсамжийг ухамсарт гаргаж боловсруулах нь эдгэрэлтийн гол алхам
Сэлигманы Сурсан аргагүйдэл (Learned Helplessness, 1975)	Давтан амжилтгүй оролдлогоор хяналтаа алдаж идэвхгүй болдог	Давтан хүчирхийлэлд өртсөний дараа 'ямар ч байсан нэмэргүй' гэсэн итгэл бий болж, мэдээлэхгүй, эсэргүүцэхгүй болдог	Аюулгүй орчин, итгэлийн харилцааг сэргээх — хүүхэд дахин хяналтын эзэн болох боломж олгох
Бандурагийн Нийгмийн суралцах онол (Social Learning Theory, 1977) (Bandura, 1977)	Хүний зан үйл ажигласан жишээнүүдийг загвар болгон сурдаг	Гэр бүлийн хүрээнд хүчирхийлэл байнга давтагдах үед хүүхэд 'энэ нь хэвийн' гэж ойлгодог; насанд хүрсэнд хүчирхийлэгч болох эрсдэл нэмэгдэнэ	Эерэг дүр загварыг харуулах, эрүүл харилцааны жишээг гэр бүл, сургуульд бүрдүүлэх
Маслоугийн Хэрэгцээний шатлал (Hierarchy of Needs, 1943)	Дээд хэрэгцээ биелэгдэхийн тулд суурь хэрэгцээ хангагдсан байх ёстой	Аюулгүй байдлын хэрэгцээ зөрчигдсөн хүүхэд хайр, хүндлэл, өөрийгөө ухамсарлах хэрэгцээгээ мэдэрч чадахгүй; бүх шатын хөгжлийн үндэс алдагдана	Barnahus-ийн 'аюулгүй байшин' концепц нь Маслоугийн суурь хэрэгцээний шатлалд шууд нийцдэг
Herman-ы Нарийн гэмтлийн онол (Complex Trauma C-PTSD, 1992)	Давтан, харилцааны хүрээнд үйлдэгдэх хүчирхийлэл нь нарийн гэмтэл буюу C-PTSD-ийг үүсгэдэг	ХБХ нэг удаагийн биш, давтан үргэлжилдэг, найдах ёстой хүнээс үйлдэгддэг тул энгийн PTSD биш, C-PTSD-ийн оношлогооны шалгуурт нийцдэг	Гэмтэлд суурилсан (trauma-informed) тусламжийн тогтолцоог бий болгох — нэг удаагийн бус урт хугацааны дэмжлэг шаардагдана

Тайлбар: Эх сурвалж: Freud (1923), Seligman (1975), Bandura (1977), Maslow (1943), Herman (1992),

Тус судалгаа нь тоон болон чанарын холимог арга зүй (mixed-methods research design)-ийг ашигласан бөгөөд хоёр аргын давуу талыг нэгтгэн хоорондын дүйцэлтийн (triangulation) аргаар дүнг баталгаажуулсан. Тоон шинжилгээнд криминологийн трендийн дүн шинжилгээ (longitudinal trend analysis), харьцуулсан статистикийн арга (comparative statistics), хамаарлын дүн шинжилгээ (correlation analysis) зэргийг ашигласан.

Чанарын шинжилгээнд бодлогын баримт бичгийн агуулгын дүн шинжилгээ (policy document content analysis), харьцуулсан хуулийн шинжилгээ (comparative legal analysis), болон уран зохиолын системчилсэн тойм (systematic literature review) аргуудыг хослуулсан.

Монгол Улсын ҮСХ-ны (2024) "Гэмт хэргийн статистик-2024" эмхэтгэлийн мэдээллийг хүний бэлгийн эрх чөлөө, халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэргийн хэсэгт нарийвчлан дүн шинжилгээ хийхэд дараах зүй тогтол ажиглагдаж байна:

Хүснэгт: 2. Хүний бэлгийн эрх чөлөө, халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг, 2017–2024 он

Үзүүлэлт	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Өсөлт %
Бэлгийн эрх чөлөөний эсрэг нийт	425	383	573	621	610	505	540	678	+25.6%
үүнээс: Хүчиндэх (дан)	344	279	376	519	481	401	439	550	+25.3%
Хохирогч -нийт хүн	408	369	564	579	624	502	554	661	+19.3%
үүнээс: Насанд хүрээгүй (18 хүртэлх)	-	-	-	-	-	-	362	458	+26.5%
Хүчиндэх хохирогч хүүхэд (18 хүртэлх)	-	-	-	-	-	278	278	362	+30.2%
Шүүхээр шийдвэрлэсэн хэрэг	-	-	-	324	404	369	447	462	+3.4%
Ял шийтгүүлсэн хүчиндэх	-	-	-	291	313	295	328	333	+1.5%

Тайлбар: Эх сурвалж: ҮСХ. Гэмт хэргийн статистик 2024. Улаанбаатар, 2024; ЦЕГ-ын статистикийн тайлан 2017–2024.

Хүснэгт 2-оос харахад 2024 онд хүчиндэх гэмт хэргийн хохирогчдын 65.6% нь 18 хүртэлх насны хүүхдүүд байсан нь дэлхийн хэмжээний 40–50%-ийн дунджаас мэдэгдэхүйц өндөр байна. Хамгийн анхаарал татах нь: бүртгэгдсэн хэрэг тогтмол нэмэгдэж байхад шүүхийн ял шийтгэлийн тоо маш удаан өсөж байгаа бөгөөд энэ зөрүү нь шалган тогтоолт, мөрдөн байцаалтын тогтолцооны бэрхшээлийг тусгаж байна.

2023–2024 оны хугацааны хувьд ЦЕГ-ын 2024 оны жилийн тайланд нийт гэмт хэрэг 2023-аас 8.2%-иар нэмэгдэж, бэлгийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг 710 хэрэгт хүрсэн гэж заасан байна.

Криминологийн судалгааны нэг гол ойлголт болох гэмт хэргийн "харанхуй тоо" (dark figure of crime) хүүхдийн бэлгийн хүчирхийллийн хувьд онцгой ач холбогдолтой. (Нямсүрэн, 2023))-ын тооцооллоор Монгол Улсад гэр бүлийн хүчирхийллийн нуугдмал байдлын мультипликатор 11.2 байна. Энэ нь арав гаруй хэргийн зөвхөн нэг нь нийтэд мэдэгддэгийг харуулж байна. Хүүхдийн бэлгийн хүчирхийллийн тусгай мультипликатор Монголд тооцогдоогүй боловч олон улсын мэдэгдлийн түвшин 10–38% (Finkelhor, 2009) болохыг харгалзвал, Монголын хувьд

хамгийн тааламжтай тооцоогоор ч 15–20 ХБХ тохиолдлын нэг л мэдэгддэг гэж тооцоолж болно.

Үндэсний статистикийн хороо (2024)-ийн дүн шинжилгээний дагуу хүчиндэх гэмт хэргийн хохирогч хүүхдийн 2022 оны насны бүтцийг авч үзэхэд: 7 хүртэлх насных 4.5%, 8–17 насных 61.1%, 18–29 насных 21.9%, 30 ба түүнээс дээш насных 12.5% байна. Хамгийн өндөр эзлэх хувьтай 8–17 насны бүлэг нь сургуулийн насанд хүүхдүүд хамгийн эмзэг байдалд байдгийг харуулж байна.

Хүйсийн бүтцийг авч үзэхэд нийт хохирогчдын 96.5% нь эмэгтэйчүүд бөгөөд энэ үзүүлэлт олон улсын 90–95%-ийн дунджид нийцдэг. Хохирогч хүүхдийн гэмт хэрэг үйлдэгчтэй харилцааны ойрхон байдлын хувьд бүртгэгдсэн хэргийн 70 гаруй хувьд гэмт хэрэг үйлдэгч нь хохирогчийн мэддэг, хамаатан садан буюу ойр дотны хүн байсан нь мэдэгдэхгүй байдлыг улам нэмэгдүүлдэг гол хүчин зүйл болдог.

Америкийн сэтгэл зүйн нийгэмлэгийн оношилгооны гарын авлага (Association., 2013) DSM-5 (Association., 2013) болон Олон улсын өвчний ангилал ICD-11 (WHO, 2018)-д хүчирхийллийн дараах стрессийн эмгэг болон Нарийн хүчирхийллийн дараах стрессийн эмгэг (Complex PTSD / C-PTSD)-ийг тусад нь ялган оношлохыг заасан. ХБХ-ийн хувьд:

- Нэг удаагийн хүчирхийлэл: PTSD-ийн оношилгооны шалгуурт нийцдэг
- Давтан, урт хугацааны, ойр дотны хүнээс үйлдэгдэх хүчирхийлэл: C-PTSD-ийн шалгуурт нийцдэг- өөрийн мэдрэмжийн зохицуулалтын алдагдал, сөрөг өөрийн дүр төрхийн бүрэлдэл, харилцааны хэв маягийн зөрчил гурван нэмэлт бүрэлдэхүүнтэй

Монголын хувьд хохирогч хүүхдүүдийн дийлэнх нь гэр бүлийн дотор давтан хохирдог нь C-PTSD-ийн оношилгооны хамааралтай. Гэхдээ Монгол Улсад C-PTSD-ийн оношилгоо сэтгэл зүйч, сэтгэл засал эмчийн дунд хэр нийтлэг хэрэглэгддэг, тогтолцооны хүчин чадал хэр байгаа вэ гэсэн асуудал тусгай судалгааг шаардаж байна.

Хүснэгт: 3. Насны бүлгийн дагуу сэтгэл зүйн гэмтлийн шинж тэмдэг, зан үйл болон оношилгооны онцлог

Насны бүлэг	Сэтгэл зүйн гол шинж	Зан үйлийн өөрчлөлт	Онцгой эрсдэл	Оношилгооны бэрхшээл
0–5 нас (сургуулийн өмнөх)	Уйланхай болох, хар дарж зүүдлэх, унтах эмгэг, бие өвдөлт (соматизаци)	Насыг буцааж хэлбэртэй зан үйл (шээсний дотор хяналт алдах), тоглоомд хүчирхийлэл тусгах	Хэл яриагаар илэрхийлэх чадвар хязгаарлагдмал тул гэмтэл оношлогдохгүй хэвээр үлдэх	Физикийн шинж тэмдэгтэй андуурдаг; эцэг эхийн мэдрэмж чухал
6–11 нас (сургуулийн нас)	Анхаарал сарних, суралцах бэрхшээл, гэдэс, толгой өвдөлт	Ганцаардах, найзаасаа зайлсхийх, хичээлдээ залхуурах, хуурах зан	Буруутгалын мэдрэмж хүчтэй 'Би буруутай' гэсэн дотоод дуу хоолой	Сургуулийн бэрхшээлтэй буруу андуурдаг; сэтгэл зүйч дутмаг

12–17 нас (өсвөр нас)	Сэтгэл гутрал, С-PTSD, сэтгэл хөдлөлийн хяналтын алдагдал, диссоциаци	Донтолт (архи, мансуурал), биеэ гэмтээх зан үйл, амиа хорлох оролдлого	Насанд хүрсний дараах харилцааны эмгэг, итгэлгүй байдал урт хугацааны нөлөө хамгийн хүчтэй	Донтолт, гэмт хэрэгт холбогдолтой буруу андуурдаг
----------------------------------	---	--	--	---

Тайлбар: Эх сурвалж: Kendall-Tackett et al. (1993); Herman (1992); APA DSM-5 (2013); WHO ICD-11 (2018); зохиогчийн нэгтгэлт

Үндэсний статистикийн хорооны мэдээлэлд үндэслэхэд хүчиндэх гэмт хэрэг үйлдэгчдийн 70% нь хохирогчийн мэддэг хүн бөгөөд: 30–39 нас (29.3%), 40–49 нас (26.6%), 18–29 нас (17.5%)-ийн насны бүлэгт хуваарилагдаж байна. Гэмт хэрэг үйлдэгчдийн 70.0% нь согтуугаар үйлдэж, 50.7% нь эрхэлсэн ажилгүй байсан. Согтуурлын өндөр хувь нь хамгааллын бодлогод архины хяналтын арга хэмжээг нэгтгэн ажиллуулах шаардлагыг харуулж байна.

Монгол Улсын Их хурлаас 2015 оны 12 дугаар сарын 3-ны өдөр баталж 2017 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрөөс хүчин төгөлдөр болсон Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 12 дугаар бүлэгт "Хүний бэлгийн эрх чөлөө, халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг"-ийн зохицуулалт байдаг. Энэ бүлэгт дараах зүйл багтаж:

12.1 дүгээр зүйл-Хүчиндэх: Насанд хүрэгчийг хүчиндэх. 12.2 дугаар зүйл-Бэлгийн дур хүслээ ёс бусаар хангах. 12.3 дугаар зүйл-Арван зургаан насанд хүрээгүй хүнтэй бэлгийн харьцаанд орох. 12.4 дүгээр зүйл-Хүн худалдаалах гэмт хэрэгтэй холбоотой бэлгийн мөлжлөг. Шийтгэлийн хүчтэй нөхцөлд: насанд хүрээгүй хүн хохирогч болох, байгалийн гамшиг, нийгмийн хүнд нөхцөлийг ашиглах, бүлэглэн үйлдэх зэрэг хүндрүүлэх нөхцөл хамаарна.

Эрүүгийн хуулийн 12.1 дүгээр зүйл буюу хүчиндэх гэмт хэргийн ялын хэмжилт дараах байдалтай байна: ердийн бүрэлдэхүүн: 1–5 жил хоригдох; хүндрүүлэх нөхцөлд (насанд хүрээгүй хохирогч, бүлэглэн үйлдэх): 5–12 жил; онц хүндрүүлэх нөхцөлд (10хүртэлх насны хохирогч, үр дагавар нь хүнд): 12–20 жил; онц хүндрүүлэх тусгай нөхцөлд (хохирогч амь насаа алдах): бүх насаар хоригдох.

Мөн Монгол Улсын Хүүхдийн эрхийн тухай хуулийн (2016) 16 дугаар зүйл болон 2024 оны 9 дүгээр сарын 1-нд хүчин төгөлдөр болсон Хүүхэд хамгааллын тухай хуулийн 8.6 дугаар зүйл хүүхдийн бэлгийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тогтолцооны эрх зүйн суурийг тавьж байна. 8.6 дугаар зүйлд мэдэгдэх заавал үүрэг (mandatory reporting) болон форензик ярилцлагын стандартыг холбогдох төрийн захиргааны байгууллага батлах талаар заасан нь хуулийн хүрээний чухал дэвшил юм.

Хүснэгт: 4. Хүүхдийн бэлгийн хүчирхийллийн эрүүгийн хариуцлагын олон улсын харьцуулалт¹

Хуулийн ангилал	Монгол (ЭХ 2017)	ОХУ (КК 1996)	ХБНГУ (StGB)	БНХАУ (КК 1997)	Швед (BrB)	Австрали (мужуудаар)
Насанд хүрсэн хүнийг	1–5 жил	8–10 жил	1–15 жил	3–10 жил	2–6 жил	Мах 14 жил

хүчиндэх ердийн						
Насанд хүрсэн хүндрүүлэх нөхцөл	5–12 жил	10 жил	15 жил	10–15 жил	4–10 жил	Мах 20 жил
Насанд хүрсэн онц хүндрүүлэх	12–20 жил	Бүх насаар	15 жил	Бүх насаар	6–10 жил	Бүх насаар
18 хүртэлх насны хүүхдийг хүчиндэх ердийн	5–12 жил	8–15 жил	1–15 жил	5–10 жил	2–6 жил + нэмэлт	20 жил
Хүүхдийг хүндрүүлэх нөхцөл (бүлэглэн гэх мэт)	12–20 жил	15–20 жил	15 жил	10–30 жил	4–10 жил	Бүх насаар
Хүүхдийг онц хүндрүүлэх (амь нас алдах гэх мэт)	Бүх насаар	Бүх насаар	15 жил	Бүх насаар	6–10 жил	Бүх насаар
14–15 насны хүүхэдтэй бэлгийн харьцаанд орох	2–8 жил (12.3)	3–10 жил	3 жил хүртэл	3–10 жил	2 жил хүртэл	16 жил хүртэл
Мэдэгдэх заавал үүрэг (mandatory reporting)	Хуульд байгаа, хэрэгжилт сул	Байгаа	Байгаа, хатуу	Байгаа	Байгаа, хатуу	Байгаа, хатуу
Хохирогч хүүхдийн тусгай форензик ярилцлага	Хуулиар заасан, практик нутагшилт бага	Байгаа	Байгаа, Barnahus загвар	Байгаа	Barnahus бүрэн нутагшсан	Дагнасан төвтэй

Тайлбар: Эх сурвалж: Монгол Улсын Эрүүгийн хууль (2017), ОХУ-ын Эрүүгийн хууль (1996, шинэчлэлтэй), ХБНГУ StGB, БНХАУ-ын Эрүүгийн хууль (1997), Швед BrB, Австралийн хуулийн систем (мужуудын дундаж); харьцуулсан дүн шинжилгээ

Монгол Улсын хүчиндэх гэмт хэргийн суурь ялын доод хязгаар (15 жил) нь харьцуулсан 5 улсын дотор хамгийн бага байгаа нь онцлог. Харин онц хүндрүүлэх нөхцөлд бүх насаар хоригдуулах заалт байдаг нь дэвшилтэд. Хамгийн чухал цоорхой нь мэдэгдэх заавал үүрэг болон форензик ярилцлагын тогтолцооны практик хэрэгжилт бусад орнуудаас мэдэгдэхүйц доогуур байна.

Олон улсын судалгаанд тохиолдлын зөвхөн 10–38% нь л мэдэгддэг бөгөөд энэ нь "мэдэгдэхгүй байдлын мөсөн уул" (iceberg phenomenon) гэж нэрлэгддэг. Монголын хувьд тэрхүү харагдах хэсэг бүр жижиг байх магадлалтай. Тус судалгаа нь Lüdemann & Ohlemacher (2002)-ийн олон давхаргат шинжилгээний загварыг өргөтгөн дараах таван давхаргын хүрээг боловсруулсан:

Хүснэгт: 5. Монгол Улсад хүүхдийн бэлгийн хүчирхийлэл мэдэгдэхгүй байдлын таван давхаргат шинжилгээ

Давхарга	Шалтгааны хэлбэр	Монголын нөхцөл дэх агуулга	Нотолгооны баримт	Онолын холбоо
I. Хувь хүний	Буруутгал, айдас, ичгүүр, үл итгэх	'Би буруутай' мэдрэмж гэмт хэрэг үйлдэгч зориудаар бий болгодог; хохирогч хүүхэд буруутгагдах вий гэж айдаг	UNICEF (2022): мэдэгдэгчдийн 64% нь 'ичгүүртэй' гэж мэдэгддэг	Фрейд: дарагдсан буруутгал ухамсаргүй давхаргад хуримтлагдана
II. Гэр бүлийн	Нэр хүнд, аюулгүй байдлын хамгаалалт	Гэр бүлийн нэр хүнд унана', 'гэр бүл сална' гэсэн айдас; гэр бүлийн бусад гишүүдийн дарамт хохирогч хүүхдэд чиглэдэг	(Нямсүрэн, 2023): хохирогчдын 58% нь гэр бүлийн дарамтаас болж мэдэгдээгүй	Сэлигман: Дарамтыг даван туулах найдваргүй байдал (learned helplessness) бий болно
III. Нийгэм-соёлын	Нийгмийн ёс заншил, хэм хэмжээ, шошголол	'Ийм зүйлийг ярьж болохгүй', 'хэн итгэх юм' гэсэн хандлага; нийгмийн шошголол хохирогчийг дахин гэмтлийн мэдрэмжид оруулдаг (secondary stigmatization)	Жанцан (2021): нийгмийн шошголол нь мэдэгдэлтийг гурав дахин бууруулдаг	Бандура: Нийгмийн хэм хэмжээ нуун далдлахыг 'хэвийн' болгодог
IV. Байгууллагын	Хуулийн байгууллагад итгэхгүй байх	Цагдаагийн байгууллагад хандахад хоёрдугаар хохирол учруулах айдас; мэдээллийн нууцлал алдагдах эрсдэл; ажиллагааны стандарт хангалтгүй байдал	ҮСХ (2023): мэдэгдсэн хэргийн 22.3% шүүхэд хүрэлгүй дуусдаг	Маслоу: Аюулгүй байдлын хэрэгцээ алдагдах эрсдэлтэй учир мэдэгдэхгүй байна
V. Тогтолцооны	Нэгдсэн үйлчилгээний тогтолцоо дутмаг	Мэдэгдсэн ч хаана хандах, яах талаар мэдэхгүй; нэг цэгийн нэгдсэн үйлчилгээний байгууллага байхгүй; олон байгууллагаар явах шаардлага хохирогчийг хэт ядрааж дахин үйлдэлгүй болгодог	Хонан (2019): олон байгууллагад давтан мэдүүлэг өгдөг 87% хохирогч процессоо зогсоодог	Хамгааллын тогтолцооны оновчгүй байдал, хамтын ажиллагаа дутмаг

Walker (1979)-ийн хүчирхийллийн мөчлөгийн онол болон Widom & Maxfield (2001) (Widom, 2001)-ийн шинэчилсэн судалгаагаар бага насандаа хүчирхийлэлд

өртсөн хүн насанд хүрсний дараа хүчирхийлэгч болох магадлал 26–34%-аар нэмэгддэгийг тогтоосон. Монгол Улсын хувьд энэ харьцаа тусгайлан судлагдаагүй боловч ЦЕГ-ын (2024) мэдээгээр гэмт хэрэг үйлдэгчдийн 25.2% нь урьд нь ял шийтгүүлж байсан нь хүчирхийллийн өвлөлтийн мөчлөгийн тоон нотолгоо болж болно.

Бандурагийн нийгмийн суралцах онол энэ мөчлөгийн механизмыг дараах байдлаар тайлбарладаг: гурван хүчин зүйл хамтарч мөчлөгийг үргэлжлүүлдэг — (1) хүчирхийлэл 'хайрын' нэг хэлбэр гэсэн буруу ойлголт; (2) 'хүч хэрэглэвэл асуудал шийдэгддэг' гэсэн туршлага; (3) эрүүлгэр бүлийн харилцааны загвар мэдэхгүй байдал. Энэ онолын хүрээнд урьдчилан сэргийлэх боловсролын хөтөлбөр нь сэтгэл зүйн хамгийн хэрэгтэй эмчилгээ болдог.

Шведийн 'Barnahus' (хүүхдийн байшин) загвар нь 1994 онд Исландад анх бий болж, 2017 он гэхэд Скандинавын бүх орон болон Европын 30 гаруй улсад нутагшсан (Save the Children Sweden, 2017). Загварын гол зарчим нь нэг байрлалд, хүүхдэд ээлтэй орчинд, олон мэргэжлийн баг хамтарч нэг цэгийн үйлчилгээ үзүүлэх явдал юм. Энэ нь хүүхдийг олонбайгууллагаар явуулж дахин гэмтлийн мэдрэмжид оруулдаг (secondary victimization) асуудлыг шийддэг.

Barnahus загварын үр нөлөөний нотолгооны хувьд: Швед (2017): мэдэгдэх түвшин 23% нэмэгдсэн, шүүхийн ял шийтгэлийн түвшин 31% нэмэгдсэн. Исланд (2019): форензик ярилцлагын чанар 85% сайжирсан. Норвег (2020): хохирогч хүүхдийн сэтгэл зүйн дахин гэмтлийн тоо 67% буурсан (Barnahus Quality Standards, 2021).

Хүснэгт: 6. Шведийн Barnahus загвар ба Монголын одоогийн нөхцөлийн системчилсэн харьцуулалт

Үзүүлэлт	Швед (Barnahus загвар)	Монгол Улс (одоогийн байдал, 2024)
Мэдэгдэх заавал үүрэг	Багш, эмч, цагдаа, нийгмийн ажилтан бүгд заавал мэдэгдэх үүрэгтэй; зөрчвөл эрүүгийн хариуцлага хүлээдэг	Хүүхэд хамгааллын тухай хуульд заасан (2024); хариуцлагын механизм, хяналтын тогтолцоо бүрэн хэрэгжиж чадаагүй; зөрчлийг тогтоож, хариуцлагад татсан тохиолдол хязгаарлагдмал
Нэг цэгийн нэгдсэн үйлчилгээ	Нэг байрлалд хуулийн, эрүүл мэнд, сэтгэл зүйн, нийгмийн бүх үйлчилгээ нэгдсэн байдалтай ажилладаг; хүүхэд олон газар явдаггүй	Байхгүй; хохирогч хүүхэд ЦЕГ, прокурор, эрүүл мэндийн байгууллага, нийгмийн ажилтан гэх мэт олон байгууллагаар давтан явах шаардлагатай болдог дахин гэмтлийн өндөр эрсдэл
Сургуулийн сэтгэл зүйч	Бүх сургуульд орон тооны сэтгэл судлаач, зөвлөгч ажилладаг; хүүхдийн байдлыг тогтмол хяналт дор байлгадаг	Ихэнх сургуульд байхгүй буюу ачаалал хэт ихтэй нэг сэтгэл зүйч 500–800 хүүхдэд үйлчилдэг; тогтолцооны дэмжлэг, аргачлал дутмаг
Форензик ярилцлага	Хүүхэд зөвхөн нэг удаа тусгайлан бэлтгэсэн мэргэжилтэнтэй ярилцлага хийдэг; тусгай хяналтын өрөөнд	Хүүхдийг дахин дахин мэдүүлэг өгүүлдэг; тусгайлан бэлтгэгдсэн форензик ярилцагч

	бичлэг хийж холбогдох бүх мэргэжилтэн зэрэг харддаг	дутмаг; 2024 оны хуульд стандарт тогтоохыг заасан ч практик хэрэгжилт эхлэлийн шатанд
Урьдчилан сэргийлэх боловсрол	1-р ангиас эхлэн биеийн автономи, зөвшөөрлийн соёл, аюулгүй мэдэгдэх замыг заах тогтмол хөтөлбөр бий	Сургалтын хөтөлбөрт бүрэн нэгдмэл байдлаар тусгагдаагүй; ихэнхдээ нэг удаагийн арга хэмжээ хэвээр; 2024 оны шинэ стандартад хэсэгчлэн тусгасан
Мэдэгдэх хариу урвал, дагалдах үйлчилгээ	Мэдэгдсэн даруйд тогтмол хариу үйлдлийн протоколоор хүүхдийг Barnahus-т авчирдаг; 24 цагийн хариу урвал	Харилцан уялдаа муу; ЦЕГ, нийгмийн ажилтан хоорондын мэдээллийн солилцооны тогтолцоо байхгүй; Хамтарсан баг (Multidisciplinary Team) бий болгох шийдвэр гарсан ч нутагшилт удааширсан

Barnahus загварыг Монгол Улсад нутагшуулах боломжийн үнэлгээнд дараах зүйлсийг харгалзах шаардлагатай: 2024 оны Хүүхэд хамгааллын тухай хуульд нэг цэгийн үйлчилгээний суурь эрх зүйн хүрээ бүрдсэн. Хамтарсан багийн аргачлал аймаг, нийслэлд туршиж эхэлж байгаа бөгөөд хүний нөөцийн хомсдол тусгайлан бэлтгэгдсэн форензик ярилцагч, сэтгэл зүйч, нийгмийн ажилтан дутмаг. Санхүүжилтийн эх үүсвэр тогтворгүй. Байгууллагын хоорондын мэдээлэл солилцооны тогтолцоо байхгүй. Нийгэм-соёлын хориотой байдал (social taboo) хохирогчийг мэдэгдэхгүй байхад нөлөөлсөөр байна.

Нийслэл Улаанбаатар хотод туршилтын 'Хүүхдийн байшин' төв байгуулж, 2–3 жилийн үр нөлөөний үнэлгээний дараа аймгуудад тараах загварыг баримтлах нь оновчтой юм.

Дүгнэлт

Хүүхдийн бэлгийн хүчирхийллийн сэтгэл зүйн гэмтэл нь насны онцлогоос хамаарч өвөрмөц хэлбэрт илэрч, бага насны хүүхдүүдэд далд, харагдахааргүй хэлбэрт байдаг нь оношлолыг хүндрүүлдэг. Herman (1992)-ийн C-PTSD загварын хүрээнд Хүүхдийн бэлгийн хүчирхийллийн хохирогчдын дийлэнх нь нарийн гэмтлийн оношилгооны шалгуурт нийцдэг бөгөөд энэ нь нэг удаагийн бус урт хугацааны, олон мэргэжлийн тусламжийг шаарддаг.

Мэдэгдэхгүй байдал нь ганц нэг шалтгаанаас биш харин хувь хүний, гэр бүлийн, нийгэм-соёлын, байгууллагын болон тогтолцооны таван давхаргын хүчин зүйлсийн нэгдлийн үр дүн юм. Монгол Улсад нийгэм-соёлын болон байгууллагын давхарга нь хамгийн хүчтэй саад болж байгаа нь тогтоогдсон. Сэлигманы 'Сурсан аргагүйдэл' онолоор тайлбарлагдах идэвхгүй байдал нь тусламж хайхаас гадна хүчирхийллийн мөчлөгийг хадгалахад хувь нэмэр оруулдаг.

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн (2017) 12 дугаар бүлгийн ялын суурь хэмжилт нь харьцуулсан 5 улсаас бага боловч онц хүндрүүлэх нөхцөлд хуулийн зохицуулалт бусадтай нийцдэг. Хамгийн чухал цоорхой нь ялын хэмжээ биш харин мэдэгдэх заавал үүрэг, форензик ярилцлага, хамгааллын тогтолцооны практик хэрэгжилтийн дутмаг байдал ажиглагдаж байна.

Шведийн Barnahus загварыг Монголд нутагшуулах эрх зүйн суурь 2024 оны хуулиар бүрдсэн. Гэхдээ хүний нөөц, санхүүжилт, байгууллагын уялдааны

бэрхшээлүүд нутагшуулалтад саад болж байна. Туршилтын нэг төв байгуулах нь хамгийн оновчтой анхны алхам болно.

Судлаачийн зүгээс цаашдаа энэ төрлийн судалгаа нь Монголын криминологийн судалгааны орон зайд ХБХ-ийн олон давхаргат шинжилгээний шинэ хүрээг нэмж байна. Цаашдын судалгааны чиглэлд дараахыг тэмдэглэх нь чухал: хохирогч, мэргэжилтэнтэй анхдагч мэдээлэл цуглуулах судалгаа явуулах; Монгол Улсын ХБХ-ийн нуугдмал байдлын мультипликаторыг тусгайлан тооцоолох судалгаа хийх; туршилтын Хүүхдийн байшин (Barnahus) загварын үр нөлөөний дараа үнэлгээний судалгаа явуулах зэрэг олон шатлалт арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Санал, зөвлөмж

д/д	Санал, зөвлөмж	Агуулга	Хариуцах байгууллага	Хугацаа
1	Мэдэгдэх заавал үүргийн хэрэгжилтийн механизм бэхжүүлэх	Хүүхэд хамгааллын хуулийн 8 дугаар зүйлийн хэрэгжилтэд хяналт тавих, зөрчил гаргасан этгээдэд хариуцлага тооцох тогтолцоо байгуулах	ХЗДХЯ, ЦЕГ, БСШУСЯ	2024–2025 (нэн яаралтай)
2	Туршилтын Barnahus загварын төв байгуулах	Улаанбаатар хотод нэг цэгийн, хүүхдэд ээлтэй, олон мэргэжлийн багийн хамтарсан үйлчилгээний туршилтын төв байгуулж, 2 жилийн дараа үнэлгээ хийж аймгуудад тараах	ХНХ Яам, ХЗДХЯ, БСШУСЯ, ЭМЯ; НҮБ-ын байгууллагуудтай хамтарч	2025–2026 (дунд хугацааны)
3	Сургуулийн сэтгэл зүйчийн тогтолцоог бэхжүүлэх	Бүх нийтийн боловсролын сургуульд орон тооны сэтгэл судлаач, зөвлөгчийн 1:300-аас хэтрэхгүй харьцааг баталгаажуулах; хүчирхийллийн шинж тэмдгийг эрт илрүүлэх гарын авлага боловсруулж, тогтмол сургалт явуулах	БСШУСЯ, Сэтгэл зүйчдийн холбоо	2025–2027 (дунд хугацааны)
4	Урьдчилан сэргийлэх боловсролын хөтөлбөр	1–12-р ангийн сургалтын хөтөлбөрт биеийн автономи, зөвшөөрлийн соёл, аюулгүй мэдэгдэх замыг заах тогтмол хичээл оруулах; багш нарт хүчирхийллийн шинж тэмдэг таних сургалт тогтмол явуулах	БСШУСЯ, Боловсролын хүрээлэн	2025–2026
5	Форензик ярилцлагын мэргэжилтний чадавхыг бэхжүүлэх	Сэтгэл зүйч, нийгмийн ажилтан, хэрэг бүртгэгчид зориулсан форензик ярилцлагын олон улсын стандартын сургалтыг тогтмолжуулах; NICHD Protocol болон Barnahus загварын аргачлалыг нутагшуулах	ЦЕГ, ШЕЗ, ХЗДХЯ, Дотоод хэргийн их сургууль	2025–2026 (нэн яаралтай)

6	Нэгдсэн статистик мэдээллийн тогтолцоог бэхжүүлэх	ЦЕГ, ЭМЯ, БСШУСЯ, ШЕЗ-ийн мэдээллийн санг нэгтгэн удирдах нэгдсэн платформ байгуулж, ХБХ-ийн тусгай мэдээлэл жил бүр нийтлэгдэх тогтолцоо бий болгох	ҮСХ, ХЗДХЯ, ЦЕГ	2025–2027
---	--	---	-----------------	-----------

Ашигласан материалын жагсаалт

1. Монгол Улсын Үндэсний статистикийн хороо (ҮСХ). (2024). Гэмт хэргийн статистик 2024. Улаанбаатар: ҮСХ.
2. Цагдаагийн ерөнхий газар (ЦЕГ). (2022). Гэр бүлийн хүчирхийллийн статистик мэдээлэл 2021–2022 он. Улаанбаатар: ЦЕГ.
3. Цагдаагийн ерөнхий газар (ЦЕГ). (2024). 2023 оны гэмт хэргийн жилийн тайлан. Улаанбаатар: ЦЕГ.
4. Монгол Улсын Их Хурал. (2015, шинэчилсэн найруулга 2017). Монгол Улсын Эрүүгийн хууль. Улаанбаатар. Эх сурвалж: <https://legalinfo.mn>
5. Монгол Улсын Их Хурал. (2016). Хүүхдийн эрхийн тухай хууль. Улаанбаатар. Эх сурвалж: <https://legalinfo.mn>
6. Монгол Улсын Их Хурал. (2024). Хүүхэд хамгааллын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга. Улаанбаатар. Эх сурвалж: <https://legalinfo.mn>
7. Нямсүрэн, Б., Гантулга, Д., & Наранцэцэг, Ж. (2023). Монгол Улсад гэр бүлийн хүчирхийллийн криминологийн шинжилгээ. Гэмт явдалтай тэмцэх онол арга зүйн сэтгүүл, 12(2), 45–68.
8. Шүүхийн ерөнхий зөвлөл (ШЕЗ). (2023). Бүх шатны шүүхийн статистикийн жилийн тайлан 2022. Улаанбаатар: ШЕЗ.
9. Жанцан, Б. (2021). Цагдаагийн байгууллагын мэдэгдэлд хариу урвалын хүрэлцээний шинжилгээ. Дотоод хэргийн их сургуулийн эрдэм шинжилгээний бичиг, 14(1), 22–39.
10. Хонан, С. (2019). Хэрэг шийдвэрлэх тогтолцоо дахь хоёрдугаар хохирлын асуудал: Монголын тохиолдол. Хуулийн сэтгүүл, 8(3), 15–31.
Гадаад эх сурвалж
11. American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.). American Psychiatric Publishing. <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
12. Bandura, A. (1977). Social learning theory. Prentice-Hall.
13. Barnahus Quality Standards Project. (2021). Barnahus: Meeting children's rights in the justice and welfare systems. Council of Europe.
14. Finkelhor, D. (2009). The prevention of childhood sexual abuse. The Future of Children, 19(2), 169–194. <https://doi.org/10.1353/foc.0.0035>
15. Finkelhor, D., & Browne, A. (1985). The traumatic impact of child sexual abuse: A conceptualization. American Journal of Orthopsychiatry, 55(4), 530–541. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1985.tb02703.x>
16. Freud, S. (1961). The ego and the id (J. Strachey, Trans.). W. W. Norton. (Original work published 1923)

17. Hébert, M., Lavoie, F., & Blais, M. (2014). Post traumatic stress disorder/PTSD in adolescent victims of sexual abuse: Resilience and social support as protection factors. *Ciência & Saúde Coletiva*, 19(3), 685–694.
18. Herman, J. L. (1992). *Trauma and recovery: The aftermath of violence—From domestic abuse to political terror*. Basic Books.
19. Kendall-Tackett, K. A., Williams, L. M., & Finkelhor, D. (1993). Impact of sexual abuse on children: A review and synthesis of recent empirical studies. *Psychological Bulletin*, 113(1), 164–180. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.113.1.164>
20. Lüdemann, C., & Ohlemacher, T. (2002). *Soziologie der Kriminalität: Theoretische und empirische Perspektiven*. Juventa.
21. Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>
22. Pereda, N., Guilera, G., Forns, M., & Gómez-Benito, J. (2009). The prevalence of child sexual abuse in community and student samples: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 29(4), 328–338.
23. Save the Children Sweden. (2017). *The Barnahus quality standards: Guidance for multidisciplinary and interagency response to child victims and witnesses of violence*. <https://resourcecentre.savethechildren.net>
24. Seligman, M. E. P. (1975). *Helplessness: On depression, development, and death*. W. H. Freeman.
25. Stoltenborgh, M., van IJzendoorn, M. H., Euser, E. M., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2011). A global perspective on child sexual abuse: Meta-analysis of prevalence around the world. *Child Maltreatment*, 16(2), 79–101.
26. UNICEF Mongolia. (2022). *Child protection situation analysis: Mongolia 2022*. <https://www.unicef.org/mongolia/reports>
27. Walker, L. E. (1979). *The battered woman*. Harper & Row.
28. Widom, C. S., & Maxfield, M. G. (2001). An update on the 'Cycle of Violence' (NCJ 184894). National Institute of Justice. <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/184894.pdf>
29. World Health Organization. (2018). *ICD-11: International classification of diseases for mortality and morbidity statistics (11th Revision)*. <https://icd.who.int>
30. World Health Organization. (2023). *Child maltreatment: Key facts*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment>

ГЭМТ ХЭРГИЙН УЛМААС УЧИРСАН СЭТГЭЦИЙН ХОХИРОЛ БА ХОХИРОГЧИЙН ЗАН ҮЙЛ, ДАХИН ХОХИРОХ ЭРСДЭЛ

PSYCHOLOGICAL HARM RESULTING FROM CRIME AND ITS IMPACT ON VICTIM BEHAVIOR AND THE RISK OF REPEAT VICTIMIZATION”

Д.Доржсүрэн

Дотоод хэргийн их сургуулийн докторант

Товч агуулга: Гэмт хэргийн хор уршгийг уламжлалт байдлаар эд хөрөнгө болон бие махбодын хохирлоор хэмжих хандлага давамгайлж ирсэн боловч орчин үеийн криминологи болон виктимологийн судалгаанд сэтгэлзүйн хохирол нь түүнээс дутахааргүй ач холбогдолтойг онцлох болсон байна. Ялангуяа гэмт хэргийн улмаас үүсэх сэтгэцийн гэмтэл нь тухайн хүний дотоод сэтгэлзүйн байдалд төдийгүй зан үйлийн хэв маяг, нийгмийн оролцоонд бодит өөрчлөлт авчирч, улмаар дахин гэмт хэрэгт өртөх эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг болохыг судалгаанууд харуулж байна (Herman, 1992; Kilpatrick & Acierno, 2003).

Сэтгэцийн хохирлын үр дагаврыг судлахад айдас, түгшүүр, итгэл алдагдах, өөрийгөө буруутгах, нийгмээс тусгаарлагдах зэрэг шинжүүд нийтлэг ажиглагддаг бөгөөд эдгээр нь хамгаалалтын зан үйлийг нэмэгдүүлэх бус, харин эсрэгээрээ хохирогчийг илүү эмзэг байдалд оруулж болзошгүйг тэмдэглэсэн байдаг (Skogan, 1987; Orth, 2002). Үүнийг криминологийн онолын хүрээнд тайлбарлахад, тухайлбал хэвийн үйл ажиллагааны онолд дурдсанаар хамгаалалт сул, хяналт багатай орчинд гэмт хэрэг үйлдэгдэх магадлал нэмэгддэг бөгөөд сэтгэцийн хохирол нь ийм нөхцөлийг улам бүр гүнзгийрүүлдэг (Cohen & Felson, 1979; Felson, 1998).

Мөн хохирогчийн зан үйл, амьдралын хэв маяг нь гэмт хэрэгт өртөх магадлалтай шууд холбоотой бөгөөд өмнө нь хохирогч болсон хүмүүс дахин өртөх магадлал өндөр байдаг тухай empirical судалгаанууд баталсан байна (Hindelang et al., 1978; Farrell & Pease, 1993; Tseloni & Pease, 2003). Энэ нь “дахин хохирох” үзэгдэл нь санамсаргүй бус, тодорхой давтагдах шинжтэй нийгмийн үзэгдэл болохыг илтгэнэ.

Олон улсын байгууллагууд ч гэмт хэргийн хохирогчид учрах сэтгэлзүйн хор уршгийг онцлон тэмдэглэж, түүнийг бууруулах, нөхөн сэргээх механизмыг хөгжүүлэх шаардлагатайг зөвлөж байна (United Nations, 1985; World Health Organization, 2002; United Nations Office on Drugs and Crime, 2015). Энэ нь зөвхөн хүний эрхийн асуудал бус, харин гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлогын салшгүй хэсэг гэж үзэгдэж байна.

Иймээс энэхүү судалгаанд гэмт хэргийн улмаас үүсэх сэтгэцийн хохирол нь хохирогчийн зан үйлд хэрхэн нөлөөлж, улмаар дахин гэмт хэрэгт өртөх эрсдэлийг бий болгодог механизмыг криминологийн онол, олон улсын судалгааны үр дүнд тулгуурлан шинжилж, Монгол Улсын нөхцөл байдалтай уялдуулан дүгнэлт хийхийг зорьсон болно.

Abstract: Traditionally, the consequences of crime have been primarily assessed in terms of material and physical harm. However, contemporary research in Criminology and Victimology increasingly emphasizes that psychological harm is of equal, if not greater, significance. In particular, trauma resulting from criminal victimization has been shown to produce profound changes not only in an individual’s internal psychological state but also

in behavioral patterns and social participation, thereby increasing the risk of subsequent victimization (Herman, 1992; Kilpatrick & Acerno, 2003).

Empirical findings indicate that psychological harm commonly manifests in forms such as fear, anxiety, loss of trust, self-blame, and social withdrawal. Rather than enhancing protective behaviors, these responses may, in fact, render victims more vulnerable to further victimization (Skogan, 1987; Orth, 2002). From a criminological perspective, this phenomenon can be explained through theoretical frameworks such as routine activity theory, which posits that crime is more likely to occur in contexts characterized by weakened guardianship and reduced social control; psychological harm may further intensify these conditions (Cohen & Felson, 1979; Felson, 1998).

Moreover, victim behavior and lifestyle patterns are closely associated with the likelihood of criminal victimization. Empirical studies consistently demonstrate that individuals who have previously experienced victimization are at a significantly higher risk of being victimized again (Hindelang et al., 1978; Farrell & Pease, 1993; Tseloni & Pease, 2003). This suggests that repeat victimization is not a random occurrence but rather a patterned social phenomenon shaped by identifiable risk factors.

International organizations have also highlighted the psychological consequences of crime and have emphasized the need to develop effective mechanisms for mitigation and recovery (United Nations, 1985; World Health Organization, 2002; United Nations Office on Drugs and Crime, 2015). In this regard, addressing psychological harm is not merely a matter of human rights protection but constitutes an integral component of crime prevention policy.

Against this backdrop, the present study aims to examine, through the lens of criminological theory and international research, the mechanisms by which crime-induced psychological harm influences victim behavior and contributes to the risk of repeat victimization, while also situating the analysis within the context of Mongolia.

Түлхүүр үгс: Сэтгэлзүйн хохирол, гэмт хэргийн хохирогч, хохирогчийн зан үйл, дахин хохирол, эмзэг байдал, хэвийн үйл ажиллагааны онол, хохирогч судлал, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх

Keywords: Psychological harm, crime victimization, victim behavior, re-victimization, vulnerability, normal functioning theory, victimology, crime prevention

Удиртгал

Сүүлийн жилүүдэд гэмт хэргийн хор уршгийг ойлгох хандлага өргөжин тэлж, уламжлалт байдлаар зөвхөн эд хөрөнгө болон бие махбодод учрах хохирлоор хязгаарлах ойлголт хангалтгүй болох нь тодорхой болж байна. Орчин үеийн криминологи болон виктимологийн судалгаанд гэмт хэргийн “үл харагдах” үр дагавар болох сэтгэлзүйн хохирлыг тусгайлан авч үзэх болсон нь үүнтэй холбоотой. Судлаачид гэмт хэрэгт өртөх нь хувь хүний дотоод сэтгэлзүй, зан үйл, нийгмийн харилцаанд урт хугацааны нөлөө үзүүлдэг болохыг тэмдэглэж, сэтгэцийн хохирлыг гэмт хэргийн бодит үр дагаврын салшгүй хэсэг гэж үзэх болсон (Herman, 1992; World Health Organization, 2002).

Сэтгэцийн хохирол нь зөвхөн түр зуурын сэтгэлзүйн хариу урвал төдий биш бөгөөд тухайн хүний зан үйлийн хэв маяг, нийгмийн оролцоонд тогтвортой өөрчлөлт бий болгодог. Айдас, итгэл алдагдах, нийгмийн харилцаанаас зайлсхийх, өөрийгөө

буруутгах зэрэг шинжүүд нь хувь хүний өдөр тутмын амьдралд гүнзгий нөлөөлж, улмаар хамгаалалтын чадварыг сулруулах замаар дахин гэмт хэрэгт өртөх эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг болохыг судалгаанууд харуулж байна (Kilpatrick & Acierno, 2003; Skogan, 1987; Orth, 2002).

Криминологийн онолын үүднээс энэхүү үзэгдлийг тайлбарлахад, тухайлбал хэвийн үйл ажиллагааны онолд дурдсанаар гэмт хэрэг үйлдэгдэхэд хамгаалалт сул, хяналт багатай нөхцөл бүрдэх нь чухал үүрэгтэй бөгөөд сэтгэцийн хохирол нь хувь хүний ийм эмзэг байдлыг нэмэгдүүлдэг (Cohen & Felson, 1979; Felson, 1998). Үүний зэрэгцээ амьдралын хэв маягийн онолын хүрээнд хувь хүний зан үйл, орчны сонголт нь гэмт хэрэгт өртөх магадлалтай шууд холбоотой бөгөөд сэтгэцийн хохирлын улмаас үүсэх зан үйлийн өөрчлөлт нь эрсдэлтэй нөхцөлд дахин орох магадлалыг нэмэгдүүлдэг гэж үздэг (Hindelang et al., 1978; Sampson & Lauritsen, 1990).

Судалгааны үр дүнгээс харахад өмнө нь гэмт хэрэгт өртсөн хүмүүс дахин өртөх магадлал өндөр байдаг бөгөөд энэ нь “дахин хохирох” үзэгдэл нь санамсаргүй бус, тодорхой давтагдах шинжтэй болохыг илэрхийлдэг (Farrell & Pease, 1993; Tseloni & Pease, 2003). Иймээс сэтгэцийн хохирлыг зөвхөн хувь хүний асуудал гэж үзэхээс илүүтэйгээр гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлоготой шууд холбогдох нийгмийн асуудал гэж авч үзэх шаардлагатай болж байна.

Монгол Улсын хувьд гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх, хохирогчийн эрхийг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалт тодорхой хэмжээнд бүрдсэн байна. Тухайлбал, Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992)-д хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах үндсэн зарчим тусгагдсан бол Эрүүгийн хууль (Монгол Улс, 2017) болон Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль (Монгол Улс, 2017)-д гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх эрх зүйн үндэс тодорхойлогдсон. Гэсэн хэдий ч практикт сэтгэцийн хохирлыг үнэлэх, нотлох, нөхөн төлүүлэх асуудал нь нэг мөр ойлголт, аргачлалгүй хэвээр байгааг шүүхийн практик, статистик мэдээллээс ажиглаж болно (Монгол Улсын Дээд шүүх, 2020; Шүүхийн ерөнхий зөвлөл, 2021, 2022).

Түүнчлэн, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлогын баримт бичгүүдэд хохирогчид чиглэсэн үйлчилгээ, сэтгэлзүйн дэмжлэгийг сайжруулах шаардлагыг онцолсон нь энэ асуудал нь зөвхөн эрх зүйн зохицуулалтаар хязгаарлагдахгүй, харин нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах өргөн хүрээний бодлоготой уялдах ёстойг харуулж байна (Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, 2021; Монгол Улсын Их Хурал, 2020).

Ийм нөхцөлд гэмт хэргийн улмаас үүсэх сэтгэцийн хохирол нь хохирогчийн зан үйлд хэрхэн нөлөөлж, улмаар дахин гэмт хэрэгт өртөх эрсдэлийг бий болгодог механизмыг криминологийн үүднээс судлах нь онолын болон практикийн өндөр ач холбогдолтой асуудал болж байна. Энэхүү илтгэлд уг асуудлыг олон улсын судалгааны үр дүн, криминологийн онолын хандлага, Монгол Улсын эрх зүйн зохицуулалттай уялдуулан шинжилж, дүгнэлт хийхийг зорьсон болно.

Сэтгэцийн хохирол ба хохирогчийн зан үйлийн өөрчлөлт

Гэмт хэргийн улмаас үүсэх сэтгэцийн хохирлыг орчин үеийн криминологи болон виктимологийн хүрээнд зөвхөн үр дагавар төдий бус, харин хохирогчийн зан үйл, нийгмийн оролцоонд нөлөөлөх идэвхтэй хүчин зүйл гэж үзэх болсон. Судлаачдын тэмдэглэснээр гэмт хэрэгт өртөх нь хувь хүний дотоод сэтгэлзүйд тогтвортой өөрчлөлт үүсгэж, айдас, түгшүүр, итгэл алдагдах, нийгмийн харилцаанаас

зайлсхийх зэрэг шинжүүдийг бий болгодог бөгөөд энэ нь урт хугацаанд хадгалагдах хандлагатай байдаг (Herman, 1992; Green, 1990).

Эдгээр сэтгэлзүйн өөрчлөлтүүд нь дан ганц сэтгэлзүйн хүрээнд үлдэхгүй, харин хүний зан үйлийн хэв маягт нөлөөлж эхэлдэг. Жишээлбэл, зарим хохирогч аюулгүй байдлыг хэтрүүлэн үнэлж нийгмийн оролцоогоо хязгаарлах бол нөгөө хэсэг нь стресс, сэтгэл гутралын нөлөөгөөр эрсдэлтэй орчинд оролцох, анхаарал болгоомж сулрах зэрэг өөрчлөлт үзүүлдэг. Энэ нь амьдралын хэв маяг өөрчлөгдөж байгааг илтгэх бөгөөд гэмт хэрэгт өртөх магадлалд шууд нөлөөлөх боломжтой (Hindelang et al., 1978; Sampson & Lauritsen, 1990).

Үүний зэрэгцээ сэтгэцийн хохирол нь өөрийгөө хамгаалах чадвар, эрсдэлийг үнэлэх чадварт нөлөөлж, хохирогчийг илүү эмзэг байдалд оруулдаг болохыг судалгаанууд харуулсан (Kilpatrick & Acierno, 2003; Skogan, 1987). Ийм нөхцөлд сэтгэцийн хохирлыг зөвхөн хувь хүний дотоод асуудал гэж үзэхээс илүүтэйгээр нийгмийн болон криминологийн үр дагавартай үзэгдэл гэж ойлгох шаардлага үүсэж байна.

Мөн хохирогч судлалын орчин үеийн чиг хандлагад хохирогчийг идэвхгүй бус, тодорхой нөхцөл, зан үйл, сэтгэлзүйн төлөв байдлын нөлөөн дор эрсдэлд ордог субъект гэж үздэг бөгөөд энэ нь сэтгэцийн хохирол ба зан үйлийн өөрчлөлтийн уялдааг онолын түвшинд баталгаажуулж байна (Fattah, 1991; Walklate, 2007).

Сэтгэцийн хохирол ба дахин хохирох эрсдэлийн онолын уялдаа

Сэтгэцийн хохирлын зан үйлийн өөрчлөлтөд үзүүлэх нөлөөг гэмт хэргийн давтагдах эрсдэлтэй холбон тайлбарлахад криминологийн суурь онолууд чухал ач холбогдолтой. Тухайлбал, Routine Activity Theory-ийн хүрээнд гэмт хэрэг үйлдэгдэхэд хамгаалалт сул байх нь шийдвэрлэх хүчин зүйлд тооцогддог бөгөөд сэтгэцийн хохирлын улмаас хувь хүний хамгаалах чадвар буурах нь энэ нөхцөлийг бүрдүүлдэг (Cohen & Felson, 1979; Felson, 1998). Өөрөөр хэлбэл, сэтгэлзүйн эмзэг байдал нь хүнийг гэмт хэрэг үйлдэгчийн хувьд илүү “амар бай” болгох магадлалтай.

Нөгөө талаас амьдралын хэв маягийн онолын үүднээс авч үзвэл, гэмт хэрэгт өртсөний дараах зан үйлийн өөрчлөлт нь хүнийг өмнөхтэй адил эсвэл бүр илүү эрсдэлтэй орчинд дахин оруулах нөхцөлийг бүрдүүлж болно (Hindelang et al., 1978). Энэ нь гэмт хэргийн давтагдах үзэгдэл нь санамсаргүй бус, харин тодорхой шалтгаант холбоотой болохыг харуулдаг.

Эмпирик судалгаануудын үр дүнгээс харахад өмнө нь гэмт хэрэгт өртсөн хүмүүс дахин өртөх магадлал өндөр байдаг бөгөөд энэ үзэгдлийг “дахин хохирох” (repeat victimization) гэж тодорхойлдог (Farrell & Pease, 1993; Tseloni & Pease, 2003). Судлаачид үүнийг тайлбарлахдаа сэтгэлзүйн эмзэг байдал, нийгмийн хамгаалалтын сулрал, орчны эрсдэлийн тогтвортой байдал зэрэг хүчин зүйлсийг онцолдог (Lauritsen & Quinet, 1995).

Үүнээс гадна, хохирогч хууль сахиулах болон шүүхийн үйл ажиллагааны явцад дахин сэтгэлзүйн дарамтад өртөх буюу “хоёрдогч хохирол”-д орох нь нийтлэг бөгөөд энэ нь анхдагч гэмт хэргийн сөрөг нөлөөг улам гүнзгийрүүлж, дахин хохирох эрсдэлийг нэмэгдүүлэх хүчин зүйл болдог (Orth, 2002; United Nations Office on Drugs and Crime, 2015).

Иймээс сэтгэцийн хохирлыг гэмт хэргийн дараах үр дагавар гэж дангаар нь авч үзэхээс илүүтэйгээр зан үйлийн өөрчлөлтөөр дамжин дахин гэмт хэрэгт өртөх эрсдэлийг бүрдүүлдэг динамик процесс гэж ойлгох нь илүү оновчтой юм. Энэ нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлогод хохирогчид чиглэсэн арга хэмжээг түлхүү тусгах шаардлагатайг илэрхийлж байна.

Гадаад улсын туршлага ба харьцуулсан шинжилгээ

Гэмт хэргийн улмаас үүсэх сэтгэцийн хохирлыг үнэлэх, бууруулах, дахин хохирох эрсдэлийг хязгаарлах асуудал нь улс орон бүрт ялгаатай хөгжсөн боловч нийтлэг чиг хандлага нь хохирогчийг хамгаалах, сэтгэлзүйн дэмжлэгийг системтэй болгох, институцийн оролцоог нэмэгдүүлэхэд чиглэж байна. Энэ хүрээнд зарим улсын туршлага нь зөвхөн эрх зүйн зохицуулалтаар хязгаарлагдахгүй, харин криминологийн урьдчилан сэргийлэх бодлоготой нягт уялдсан онцлогтой байна.

Хохирогч төвтэй тогтолцоо: Герман ба Их Британийн жишээ

Герман Улсад гэмт хэргийн хохирогчид үзүүлэх дэмжлэгийг зөвхөн нөхөн төлбөрөөр хязгаарлахгүй, харин сэтгэлзүйн болон нийгмийн сэргээн засах үйлчилгээтэй уялдуулсан байдлаар хөгжүүлсэн байдаг. Тухайлбал, хохирогчид үнэ төлбөргүй сэтгэлзүйн зөвлөгөө авах, шүүхийн ажиллагаанд “дагалдан хамгаалагч” (psychosocial support) оролцох боломжийг хуульчилсан нь сэтгэцийн хохирлыг бууруулахад бодит нөлөө үзүүлж байна. Судалгаагаар ийм дэмжлэг авсан хохирогчдын айдас, түгшүүрийн түвшин буурч, нийгмийн оролцоо нь харьцангуй хурдан сэргэдэг болохыг тэмдэглэсэн (Orth, 2002).

Их Британид “Victim Support” үйлчилгээ нь гэмт хэргийн дараах сэтгэлзүйн тусламжийг өргөн хүрээнд үзүүлдэг бөгөөд энэ нь дахин хохирох эрсдэлийг бууруулахад чиглэсэн бодлогын нэг хэсэг болж хөгжсөн. Ялангуяа давтан хохирогчдод (repeat victims) чиглэсэн тусгай хөтөлбөрүүд хэрэгжүүлдэг нь онцлог бөгөөд энэ нь хохирогчийн зан үйлийн өөрчлөлтийг эрт илрүүлж, эрсдэлийг бууруулахад чиглэдэг (Farrell & Pease, 1993). Энэ туршлагаас харахад сэтгэцийн хохирлыг зөвхөн “үр дагавар” гэж үзэх бус, харин дахин гэмт хэрэг гарах нөхцөлийг тодорхойлох хүчин зүйл гэж авч үзэж байна.

Дахин хохирох эрсдэлийг бууруулах бодлого: АНУ ба олон улсын чиг хандлага

АНУ-д гэмт хэргийн хохирогчдын сэтгэлзүйн нөхөн сэргээх асуудлыг эрүүгийн шударга ёсны тогтолцоотой уялдуулан авч үздэг. Тухайлбал, бэлгийн хүчирхийлэл, гэр бүлийн хүчирхийллийн хохирогчдод зориулсан тусгай хөтөлбөрүүд нь зөвхөн эмчилгээний бус, зан үйлийн өөрчлөлтийг дэмжих зорилготой байдаг. Судалгаагаар сэтгэлзүйн дэмжлэг авсан хохирогчид дахин гэмт хэрэгт өртөх магадлал буурдаг болохыг тогтоосон (Kilpatrick & Acierno, 2003).

Мөн “дахин хохирох” үзэгдлийг судлахад АНУ болон Европын орнуудад хийгдсэн судалгаанууд нийтлэг нэг дүгнэлтэд хүрдэг: өмнө нь хохирогч болсон хүмүүс дахин өртөх магадлал өндөр байдаг нь зан үйлийн өөрчлөлт, сэтгэлзүйн эмзэг байдалтай шууд холбоотой (Tseloni & Pease, 2003). Үүнийг зарим судлаачид “эрсдэлийн давтагдах бүтэц” гэж тайлбарласан нь анхны гэмт хэрэг нь дараагийн гэмт хэргийн нөхцөлийг бүрдүүлдэг болохыг илэрхийлдэг.

Олон улсын түвшинд United Nations Office on Drugs and Crime болон World Health Organization-оос гаргасан баримт бичгүүдэд хохирогчийн сэтгэлзүйн хохирлыг бууруулах нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлогын чухал хэсэг болохыг онцолсон байдаг (United Nations Office on Drugs and Crime, 2015; World Health Organization, 2002). Энэ нь хохирогчийг хамгаалах бодлого нь зөвхөн хүний эрхийн асуудал бус, харин гэмт хэргийн давтамжийг бууруулах стратегийн нэг хэсэг болж байгааг харуулж байна.

Дээрх улсын туршлагаас харахад сэтгэцийн хохирлыг бууруулах, дахин хохирох эрсдэлийг хязгаарлахад дараах нийтлэг онцлог ажиглагдаж байна. Нэгдүгээрт, хохирогчид үзүүлэх сэтгэлзүйн дэмжлэгийг институцийн түвшинд системтэй зохион байгуулсан байна. Хоёрдугаарт, давтан хохирогчдод чиглэсэн тусгай бодлого, хөтөлбөр хэрэгжүүлдэг. Гуравдугаарт, сэтгэцийн хохирлыг гэмт хэргийн статистик, бодлогын үнэлгээнд тусгайлан авч үздэг.

Монгол Улсын хувьд хохирлыг нөхөн төлүүлэх эрх зүйн зохицуулалт тодорхой хэмжээнд бүрдсэн хэдий ч сэтгэлзүйн хохирлыг бууруулах, дахин хохирох эрсдэлийг системтэй үнэлэх, урьдчилан сэргийлэх чиглэл харьцангуй сул хэвээр байна. Иймээс гадаад улсын туршлагаас хохирогч төвтэй үйлчилгээ, сэтгэлзүйн дэмжлэг, давтан хохирогчдод чиглэсэн бодлогыг хөгжүүлэх нь зүйтэй.

Эцэст нь дүгнэхэд, сэтгэцийн хохирлыг зөвхөн нөхөн төлбөрийн асуудал гэж үзэхээс илүүтэйгээр гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлогын салшгүй хэсэг болгон авч үзэх нь илүү үр дүнтэй болох нь гадаад улсын туршлагаас тодорхой харагдаж байна.

Азийн орнуудын туршлага: соёл, институц ба сэтгэцийн хохирлын онцлог

Азийн орнуудын туршлага нь сэтгэцийн хохирлыг зөвхөн хууль эрх зүйн хүрээнд бус, соёлын үнэт зүйл, нийгмийн хандлагатай уялдуулан авч үздэгээрээ онцлогтой. Барууны орнуудад хохирогч төвтэй үйлчилгээ илүү институцийн хэлбэртэй хөгжсөн бол Азийн зарим улсад нийгмийн итгэлцэл, ичгүүрийн соёл, гэр бүлийн оролцоо нь хохирогчийн зан үйл, дахин хохирох эрсдэлд хүчтэй нөлөөлдөг.

Япон: “чимээгүй хохирогч”-ийн асуудал ба итгэл сэргээх механизм

Япон Улсад гэмт хэргийн хохирогчдын дунд сэтгэцийн хохирлыг ил гаргахгүй, дотооддоо “дарах” хандлага харьцангуй түгээмэл байдаг нь судалгаанд тэмдэглэгдсэн. Ялангуяа ичгүүр, нэр хүндийн ойлголт давамгайл нийгэмд хохирогчид өөрийгөө буруутгах, нийгмээс тусгаарлагдах хандлага илүү ажиглагддаг (Kawanishi, 2005). Энэ нь гаднаас харахад “аюулгүй” мэт боловч үнэн хэрэгтээ хохирогчийн сэтгэлзүйн эмзэг байдлыг гүнзгийрүүлж, тусламж авах боломжийг хязгаарладаг.

Сүүлийн жилүүдэд Японд хохирогчийг дэмжих төвүүдийг өргөжүүлж, шүүхийн ажиллагаанд сэтгэлзүйн дэмжлэг үзүүлэх тогтолцоог хөгжүүлсэн нь энэ “чимээгүй хохирол”-ыг ил гаргах, эрт үед нь бууруулахад чиглэж байна. Судлаачид энэ өөрчлөлтийг зөвхөн хүний эрхийн асуудал биш, харин дахин хохирох эрсдэлийг бууруулах урьдчилан сэргийлэх арга гэж үздэг (Yoshida, 2013).

БНСУ: дижитал орчин ба шинэ төрлийн сэтгэцийн хохирол

БНСУ-д сүүлийн жилүүдэд цахим орчинтой холбоотой гэмт хэргийн (жишээлбэл, нууц бичлэг тараах, онлайн дарамт) улмаас үүсэх сэтгэцийн хохирол

нийгмийн анхаарлын төвд орж байна. Ийм төрлийн гэмт хэрэг нь хохирогчид байнгын айдас, ичгүүр, нийгмийн дарамт үүсгэж, уламжлалт гэмт хэргээс илүү урт хугацааны сэтгэлзүйн нөлөө үзүүлдэг болохыг судалгаанууд харуулсан (Park & Kim, 2020).

БНСУ энэ асуудалд хариу арга хэмжээ болгон хохирогчийн мэдээллийг устгах, сэтгэлзүйн зөвлөгөө үзүүлэх, хууль зүйн дэмжлэг олгох нэгдсэн системийг хөгжүүлсэн. Энэ нь сэтгэцийн хохирлыг бууруулах төдийгүй, хохирогчийг нийгмийн амьдралд эргэн нэгтгэхэд чиглэдэг бөгөөд дахин хохирох эрсдэлийг багасгах бодлогын нэг хэсэг болж байна (Kim, 2019).

Сингапур: төрийн идэвхтэй оролцоо ба урьдчилан сэргийлэх хандлага

Сингапур Улсад гэмт хэргийн хохирогчдод үзүүлэх дэмжлэгийг төрийн бодлогын түвшинд зохион байгуулж, сэтгэлзүйн тусламжийг эрүүгийн шударга ёсны тогтолцоотой уялдуулсан байдаг. Ялангуяа гэр бүлийн хүчирхийлэл, бэлгийн гэмт хэргийн хохирогчдод зориулсан “one-stop service” загвар нь хохирогчийг олон байгууллагаар дамжуулж “дахин хохирох”-оос сэргийлэхэд чиглэдэг (Chong, 2017).

Энэ загварын онцлог нь хохирогчийг дахин дахин мэдүүлэг өгөх, өөр өөр байгууллагад давхар хандах шаардлагаас чөлөөлж, хоёрдогч сэтгэцийн хохирлыг багасгахад оршдог. Судлаачид үүнийг криминологийн үүднээс гэмт хэргийн урьдчилан сэргийлэх “зөөлөн механизм” гэж үздэг.

Харьцуулсан дүгнэлт: соёл ба сэтгэцийн хохирлын нөлөө

Азийн орнуудын жишээнээс дараах онцлог ажиглагдаж байна. Нэгдүгээрт, сэтгэцийн хохирлын илрэл нь соёлын хүчин зүйлтэй нягт холбоотой бөгөөд зарим нийгэмд ил гардаг, заримд нь далд хэлбэрээр илэрдэг. Хоёрдугаарт, институцийн дэмжлэг сул тохиолдолд хохирогчийн зан үйлийн сөрөг өөрчлөлт гүнзгийрч, дахин хохирох эрсдэл нэмэгдэх хандлагатай. Гуравдугаарт, төрийн бодлого, үйлчилгээний хүртээмж нь сэтгэцийн хохирлыг бууруулах төдийгүй гэмт хэргийн давтамжид шууд нөлөөлж байна.

Монгол Улсын хувьд эдгээр туршлагаас харахад сэтгэцийн хохирлыг зөвхөн нөхөн төлбөрийн хүрээнд авч үзэх бус, соёлын онцлог, нийгмийн хандлагатай уялдуулан судлах, мөн хохирогчид чиглэсэн үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. Ялангуяа “далд хохирол”-ыг илрүүлэх, хоёрдогч хохирлыг бууруулах, давтан хохирогчдод чиглэсэн бодлого боловсруулах нь чухал ач холбогдолтой юм.

Судалгааны үр дүнг нэгтгэн авч үзэхэд гэмт хэргийн улмаас үүсэх сэтгэцийн хохирлыг зөвхөн дагалдах үр дагавар гэж ойлгох нь хангалтгүй бөгөөд энэ нь цаашдын эрсдэлийг тодорхойлох чухал хүчин зүйл болох нь тодорхой байна. Ялангуяа сэтгэцийн хохирлын нөлөөг зан үйлийн өөрчлөлтөөр дамжуулан тайлбарлах нь криминологийн уламжлалт “шалтгаан–үр дагавар”-ын хандлагыг өргөжүүлэх боломж олгож байна.

Нэгдүгээрт, сэтгэцийн хохирол нь хохирогчийн хамгаалалтын чадварыг сулруулж, гэмт хэрэг үйлдэгдэх нөхцөлийг бүрдүүлэхэд нөлөөлж байгааг онолын болон эмпирик судалгаанууд дэмжиж байна. Хэвийн үйл ажиллагааны онолд дурдсанаар гэмт хэрэг үйлдэгдэхэд хамгаалалт сул байх нь чухал хүчин зүйлд тооцогддог (Cohen & Felson, 1979). Энэ утгаараас сэтгэцийн хохирол нь “хамгаалалтын сулрал”-ыг бий болгож, хохирогчийг дахин өртөх эрсдэлтэй байдалд оруулж байгааг

харж болно. Гэвч энэ тайлбар нь зөвхөн механик байдлаар ойлгогдохоос зайлсхийх ёстой бөгөөд хувь хүний зан үйл, сэтгэлзүйн байдал нь нийгмийн орчин, институцийн дэмжлэгтэй уялддаг болохыг харгалзан үзэх шаардлагатай.

Хоёрдугаарт, амьдралын хэв маягийн онолын хүрээнд авч үзвэл гэмт хэргийн дараах зан үйлийн өөрчлөлт нь эрсдэлийг бууруулах бус, зарим тохиолдолд нэмэгдүүлэх чиглэлд илэрч байна (Hindelang et al., 1978; Sampson & Lauritsen, 1990). Судалгаанд дурдагдсанчлан айдас, нийгмээс тусгаарлагдах, өөрийгөө буруутгах зэрэг нь хохирогчийн нийгмийн оролцоог хязгаарлаж, хамгаалалтын албан бус механизм (гэр бүл, олон нийтийн хяналт)-ыг сулруулдаг (Skogan, 1987). Энэ нь гэмт хэрэгт өртөх магадлалыг бууруулахын оронд эсрэг үр нөлөө үзүүлж болзошгүйг харуулж байна.

Гуравдугаарт, дахин хохирох үзэгдлийг тайлбарлахад сэтгэцийн хохирлын үүрэг илүү тодорхой харагдаж байна. Өмнө нь хохирогч болсон хүмүүс дахин өртөх магадлал өндөр байдаг нь зөвхөн санамсаргүй давхцал биш, харин зан үйлийн болон сэтгэлзүйн өөрчлөлттэй холбоотой системтэй үзэгдэл болохыг судалгаанууд баталж байна (Farrell & Pease, 1993; Tseloni & Pease, 2003). Гэсэн хэдий ч энэ асуудлыг тайлбарлахдаа хохирогчийг буруутгах эрсдэлээс зайлсхийх нь чухал бөгөөд гол анхаарлыг хувь хүний эмзэг байдлыг бууруулах, дэмжлэгийн тогтолцоог сайжруулахад чиглүүлэх шаардлагатай.

Дөрөвдүгээрт, гадаад улсын туршлагаас харахад сэтгэцийн хохирлыг бууруулах бодлого нь зөвхөн эмчилгээний шинжтэй бус, урьдчилан сэргийлэх стратегийн нэг хэсэг болж хөгжсөн байна. Жишээлбэл, хохирогчид үзүүлэх сэтгэлзүйн дэмжлэг, институцийн оролцоо нэмэгдэхийн хэрээр дахин хохирох эрсдэл буурч байгааг тэмдэглэсэн (Kilpatrick & Acierno, 2003; United Nations Office on Drugs and Crime, 2015). Энэ нь сэтгэцийн хохирлыг зөв удирдах нь гэмт хэргийн давтамжид шууд нөлөөлөх боломжтойг илтгэнэ.

Тавдугаарт, Монгол Улсын нөхцөлд сэтгэцийн хохирлыг үнэлэх, нотлох, нөхөн төлүүлэх асуудал тодорхой хэмжээнд зохицуулагдсан боловч криминологийн үүднээс буюу “дахин хохирох эрсдэлийг бууруулах” чиглэлд хангалттай хөгжөөгүй байна. Шүүхийн практикт сэтгэцийн хохирлыг ихэвчлэн хоёрдогч ач холбогдолтой гэж үзэх хандлага ажиглагддаг бөгөөд энэ нь бодлогын түвшинд уг асуудлыг дутуу үнэлж байгааг харуулж байна (Монгол Улсын Дээд шүүх, 2020).

Эцэст нь дүгнэхэд, сэтгэцийн хохирлыг гэмт хэргийн дараах “үл харагдах үр дагавар” гэж үзэхээс илүүтэйгээр, зан үйлийн өөрчлөлтөөр дамжин дахин гэмт хэрэгт өртөх эрсдэлийг бүрдүүлдэг динамик хүчин зүйл гэж ойлгох нь илүү оновчтой байна. Энэ нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлогыг зөвхөн гэмт этгээдэд чиглүүлэх бус, хохирогчид чиглэсэн бодлогоор тэлэх шаардлагатайг илэрхийлж байна.

Дүгнэлт

Энэхүү судалгаанаас харахад гэмт хэргийн улмаас учирсан сэтгэцийн хохирлыг зөвхөн дагалдах үр дагавар гэж үзэх нь онолын хувьд ч, практикийн хувьд ч хангалтгүй байна. Харин энэ нь хохирогчийн зан үйлийн өөрчлөлтөөр дамжин дахин гэмт хэрэгт өртөх эрсдэлийг бүрдүүлдэг, өөрөөр хэлбэл криминологийн утгаараа “эрсдэлийн дамжуулагч” шинжтэй хүчин зүйл болох нь тодорхойлогдож байна. Сэтгэлзүйн гэмтэл нь айдас, итгэл алдагдах, нийгмээс тусгаарлагдах зэрэг хэлбэрээр илэрч, улмаар хамгаалалтын чадварыг сулруулдаг нь гэмт хэрэг үйлдэгдэх нөхцөлтэй

огтлолцож байгааг онолын болон эмпирик судалгаанууд баталж байна (Herman, 1992; Cohen & Felson, 1979).

Үүнээс гадна, өмнө нь хохирогч болсон хүмүүс дахин өртөх магадлал өндөр байдаг нь санамсаргүй давхцал бус, харин сэтгэлзүйн эмзэг байдал, зан үйлийн өөрчлөлт, нийгмийн орчны хүчин зүйлсийн нийлбэр нөлөө болохыг судалгаанууд харуулж байна (Farrell & Pease, 1993; Tseloni & Pease, 2003). Иймд сэтгэцийн хохирлыг зөвхөн “өнгөрсөн үйл явдлын үр дагавар” гэж бус, харин “ирээдүйн эрсдэлийн хүчин зүйл” гэж ойлгох шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна.

Монгол Улсын нөхцөлд сэтгэцийн хохирлыг эрх зүйн хүрээнд хүлээн зөвшөөрч, нөхөн төлүүлэх боломж бүрдсэн боловч практикт уг хохирлыг үнэлэх, нотлох, урьдчилан сэргийлэх чиглэлд системтэй хандлага хангалтгүй хэвээр байна. Ялангуяа сэтгэлзүйн хохирлыг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлоготой уялдуулах, дахин хохирох эрсдэлийг бууруулах зорилготойгоор ашиглах ойлголт сул байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй (Монгол Улсын Дээд шүүх, 2020; Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, 2021).

Тиймээс сэтгэцийн хохирлыг зөвхөн нөхөн төлбөрийн асуудалд хязгаарлах бус, харин криминологийн бодлогын нэг хэсэг болгон авч үзэх нь илүү оновчтой бөгөөд энэ нь гэмт хэргийн давтамжийг бууруулахад бодит хувь нэмэр оруулах боломжтой юм.

Санал

Судалгааны үр дүнд тулгуурлан дараах чиглэлээр бодлогын арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай гэж үзэж байна.

1. Сэтгэцийн хохирлыг үнэлэх, нотлох нэгдсэн аргачлал боловсруулах

Одоогийн байдлаар сэтгэцийн хохирлыг үнэлэхэд нэг мөр ойлголт, стандарт дутмаг байгаа нь шүүхийн практикт ялгаатай шийдвэр гарах шалтгаан болж байна. Иймээс сэтгэлзүйн шинжилгээ, үнэлгээний аргачлалыг боловсруулж, хууль сахиулах болон шүүхийн байгууллагад нэгдсэн байдлаар хэрэглэх шаардлагатай. Энэ нь хохирогчийн эрхийг хамгаалахаас гадна шийдвэрийн шударга, тогтвортой байдлыг хангах ач холбогдолтой.

2. Хохирогчид чиглэсэн сэтгэлзүйн үйлчилгээний тогтолцоог хөгжүүлэх

Сэтгэцийн хохирлыг бууруулах хамгийн үр дүнтэй арга нь эрт үеийн сэтгэлзүйн дэмжлэг байдаг. Олон улсын туршлагаас харахад сэтгэлзүйн зөвлөгөө, сэргээн засах үйлчилгээ авсан хохирогчдын дахин өртөх эрсдэл буурдаг (Kilpatrick & Acierno, 2003). Иймд цагдаа, прокурор, шүүхийн шатанд хохирогчид сэтгэлзүйн дэмжлэг үзүүлэх тогтолцоог үе шаттайгаар нэвтрүүлэх шаардлагатай.

3. Дахин хохирох эрсдэлийг үнэлэх, урьдчилан сэргийлэх систем бий болгох

Гэмт хэргийн хохирогчдыг эрсдэлийн түвшнээр ангилж, давтан хохирогч болох магадлалтай бүлгийг тодорхойлох, тэдэнд чиглэсэн тусгай хөтөлбөр хэрэгжүүлэх нь чухал. Энэ нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлогыг илүү оновчтой болгох боломжийг бүрдүүлнэ (Farrell & Pease, 1993).

4. Хоёрдогч сэтгэцийн хохирлоос урьдчилан сэргийлэх

Хохирогчийг мөрдөн шалгах болон шүүхийн ажиллагаанд дахин дахин оролцуулах, үл итгэх хандлага үзүүлэх нь сэтгэцийн хохирлыг нэмэгдүүлдэг (Orth, 2002). Иймээс:

- нэг удаагийн мэдүүлэг авах нөхцөлийг бүрдүүлэх
 - хохирогчид ээлтэй орчин бий болгох
 - мэргэжлийн сэтгэл зүйч оролцуулах
- зэрэг арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

5. Сэтгэцийн хохирлыг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлоготой уялдуулах

Сэтгэцийн хохирлыг зөвхөн нөхөн төлбөрийн хүрээнд авч үзэх бус, гэмт хэргийн давтамжид нөлөөлөх хүчин зүйл гэж үзэн бодлогын баримт бичигт тусгах шаардлагатай. Олон улсын байгууллагууд ч хохирогчид чиглэсэн бодлого нь гэмт хэргийн түвшинг бууруулахад чухал нөлөөтэйг онцолдог (United Nations Office on Drugs and Crime, 2015).

6. Судалгаа, статистикийн мэдээллийг сайжруулах

Монгол Улсад сэтгэцийн хохирол, дахин хохирох эрсдэлийн талаар нарийвчилсан судалгаа, өгөгдөл хомс байна. Иймд:

- хохирогчийн сэтгэлзүйн байдлыг тусгасан статистик бий болгох
 - давтан хохирогчдын мэдээллийн сан бүрдүүлэх
 - академик судалгааг дэмжих
- шаардлагатай байна.

Сэтгэцийн хохирлыг зөвхөн өнгөрсөн гэмт хэргийн үлдэц төдий бус, харин хохирогчийн зан үйл, нийгмийн оролцоо, хамгаалалтын чадавхыг өөрчлөх замаар ирээдүйн гэмт хэргийн эрсдэлийг тодорхойлогч динамик хүчин зүйл гэж ойлгож чадсан нөхцөлд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлого илүү шинжлэх ухаанч, зорилтот, үр дүнтэй хэрэгжих боломж бүрдэх бөгөөд ингэснээр хохирогчид чиглэсэн арга хэмжээ нь нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах цогц бодлогын салшгүй хэсэг болж чадна.

Ашигласан материалын жагсаалт

Монгол Улсын эх сурвалж

- Монгол Улс. (1992). *Монгол Улсын Үндсэн хууль*. Улаанбаатар.
- Монгол Улс. (2017a). *Эрүүгийн хууль*. Улаанбаатар.
- Монгол Улс. (2017b). *Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль*. Улаанбаатар.
- Монгол Улсын Их Хурал. (2020). *Алсын хараа–2050: Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого*. Улаанбаатар.
- Монгол Улсын Дээд шүүх. (2020). *Шүүхийн шийдвэрийн эмхэтгэл*. Улаанбаатар.
- Монгол Улсын Шүүхийн ерөнхий зөвлөл. (2021). *Шүүхийн статистикийн тайлан*. Улаанбаатар.
- Шүүхийн ерөнхий зөвлөл. (2022). *Эрүүгийн хэргийн статистик мэдээ*. Улаанбаатар.
- Хууль зүй, дотоод хэргийн яам. (2021). *Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлого*. Улаанбаатар.
- Цэлмэг, Ц. (2005). *Криминологи*. Улаанбаатар.
- Жанцан, Н. (2004). *Криминологи*. Улаанбаатар.
- Зүмбэрэлхам, Д. (2022). *Криминологийн онол*. Улаанбаатар.
- Энхболд, Б. (Ред.). (2022). *Криминологийн онолууд* (Э. Дашгаадан, Орч.). Улаанбаатар.

Олон улсын эх сурвалж

1. Cohen, Lawrence E., & Felson, Marcus. (1979). Social change and crime rate trends: A routine activity approach. *American Sociological Review*, 44(4), 588–608.
2. Hindelang, Michael J., Gottfredson, Michael R., & Garofalo, James. (1978). *Victims of personal crime: An empirical foundation for a theory of personal victimization*. Ballinger.
3. Finkelhor, David, & Asdigian, N. L. (1996). Risk factors for youth victimization. *Journal of Interpersonal Violence*, 11(1), 33–53.
4. Farrell, Graham, & Pease, K. (1993). Once bitten, twice bitten: Repeat victimization and its implications. *Crime Prevention Unit Paper*.
5. Walker, Lenore E.. (1979). *The battered woman*. Harper & Row.
6. Herman, Judith. (1992). *Trauma and recovery*. Basic Books.
7. Kilpatrick, Dean G., & Acierno, R. (2003). Mental health needs of crime victims. *Journal of Traumatic Stress*, 16(2), 119–132.
8. Kessler, Ronald C. et al. (1995). Posttraumatic stress disorder in the National Comorbidity Survey. *Archives of General Psychiatry*, 52(12), 1048–1060.
9. Campbell, Rebecca. (2002). Emotionally involved: The impact of researching rape. *Psychology of Women Quarterly*, 26(4), 299–312.
10. Lauritsen, Janet L., & Quinet, K. (1995). Repeat victimization among adolescents. *Violence and Victims*, 10(2), 143–155.
11. Tseloni, Andromachi, & Pease, K. (2003). Repeat personal victimization. *British Journal of Criminology*, 43(1), 196–212.
12. Sampson, Robert J., & Lauritsen, J. L. (1990). Deviant lifestyles, proximity to crime. *American Sociological Review*, 55(5), 713–728.
13. Felson, Marcus. (1998). *Crime and everyday life*. Pine Forge Press.
14. Skogan, Wesley G.. (1987). The impact of victimization on fear. *Crime & Delinquency*, 33(1), 135–154.

15. Norris, Fran H. et al. (2002). 60,000 disaster victims speak. *Psychiatry*, 65(3), 207–239.
16. World Health Organization. (2002). *World report on violence and health*. Geneva.
17. United Nations Office on Drugs and Crime. (2015). *Handbook on justice for victims*. Vienna.
18. United Nations. (1985). *Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power*.
19. Shapland, Joanna, Willmore, J., & Duff, P. (1985). *Victims in the criminal justice system*. Gower.
20. Van Dijk, Jan. (2006). *The world of crime*. Sage.
21. Doerner, William G., & Lab, S. P. (2012). *Victimology*. Routledge.
22. Orth, Ulrich. (2002). Secondary victimization of crime victims. *Social Justice Research*, 15(4), 313–325.
23. Green, Bonnie L.. (1990). Defining trauma. *Journal of Traumatic Stress*, 3(4), 431–444.
24. Widom, Cathy Spatz. (1989). Cycle of violence. *Science*, 244(4901), 160–166.
25. Fattah, Ezzat A.. (1991). *Understanding criminal victimization*. Prentice Hall.
26. Mawby, Rob, & Walklate, S. (1994). *Critical victimology*. Sage.
27. Walklate, Sandra. (2007). *Imagining the victim of crime*. Open University Press.
28. Zedner, Lucia. (2002). Victims. *Oxford Journal of Legal Studies*, 22(2), 419–456.
29. Hope, Tim et al. (2001). Repeat victimization. *Crime Prevention Studies*, 12, 1–20.

ШҮҮГЧИЙН ТУСГАЙ САНАЛ НЬ ГЭМТ ХЭРГИЙН ШАЛТГААН, НӨХЦӨЛИЙГ ИЛРҮҮЛЭХЭД ГҮЙЦЭТГЭХ ҮҮРЭГ: ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН АСУУДАЛ

THE ROLE OF JUDICIAL DISSENTING OPINIONS IN IDENTIFYING THE CAUSES AND CONDITIONS OF CRIME: THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES

Х.Тэмүүжин

Дотоод хэргийн их сургуулийн магистрант

Товч агуулга: Энэхүү судалгааны өгүүлэл нь шүүгчийн тусгай саналын онолын үндэс, эрх зүйн мөн чанар, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд гүйцэтгэх үүргийг криминологийн үүднээс шинжилж, түүнийг гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэхэд ашиглах боломж, ач холбогдлыг тодорхойлоход чиглэнэ. Судалгаанд харьцуулсан эрх зүйн арга, шүүхийн практикт тулгуурласан кейсийн шинжилгээ, мөн системийн болон агуулгын дүн шинжилгээний аргуудыг хэрэглэв.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд шүүгчийн тусгай санал нь зөвхөн шүүхийн шийдвэрийн дотоод зөрүүг илэрхийлэх процессын хэрэгсэл бус, харин гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэх, улмаар гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлогыг боловсронгуй болгоход ашиглагдах боломжтой криминологийн ач холбогдол бүхий мэдээллийн эх сурвалж болох нь тогтоогдов. Тусгай саналд хэрэгт нөлөөлсөн нийгмийн болон зохион байгуулалтын хүчин зүйлс, нотлох баримтын үнэлгээний зөрүү, хууль хэрэглээний алдаа зэрэг нь илүү өргөн хүрээнд тусгагдах боломжтой нь гэмт хэргийн шалтгааныг гүнзгийрүүлэн тайлбарлахад ач холбогдолтой байна.

Гэвч Монгол Улсын шүүхийн практикт тусгай саналын хэрэглээ хязгаарлагдмал, агуулгын хувьд криминологийн шинжилгээ хийхэд хангалтгүй байгаа нь уг боломжийг бүрэн ашиглахад саад болж байна. Иймд шүүгчийн тусгай саналыг боловсронгуй болгож, түүнийг криминологийн судалгаа болон гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлоготой уялдуулах шаардлагатай гэж дүгнэв.

Abstract: This article examines the theoretical foundations and legal nature of judicial dissenting opinions and analyzes their role in criminal proceedings from a criminological perspective, aiming to determine their significance in identifying the causes and conditions of crime. The study employs comparative legal analysis, case-based examination of judicial practice, as well as system and content analysis methods.

The findings indicate that judicial dissenting opinions are not merely procedural tools reflecting disagreement within court decisions but also constitute an independent source of criminologically significant information that can be used to identify the causes and conditions of crime and to improve crime prevention policies. Dissenting opinions may include broader analyses of social and organizational factors influencing a case, discrepancies in the evaluation of evidence, and errors in legal application, thereby contributing to a deeper understanding of the underlying causes of criminal behavior.

However, in Mongolia, the use of dissenting opinions in judicial practice remains limited, and their content is insufficiently oriented toward criminological analysis, which constrains their full potential. Therefore, it is necessary to further develop the use of judicial

dissenting opinions and integrate them with criminological research and crime prevention policy.

Түлхүүр үг: шүүгчийн тусгай санал, гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөл, криминологи, эрүүгийн процесс, шүүхийн практик

Keywords: judicial dissenting opinion, causes and conditions of crime, criminology, criminal procedure, judicial practice

Шүүгчийн тусгай саналын онолын мөн чанар ба эрх зүйн агуулга

Шүүгчийн тусгай санал нь шүүхийн шийдвэр гаргах ажиллагаанд оролцож буй шүүгч олонхын байр сууринаас зөрүүтэй дүгнэлтээ илэрхийлэх эрх зүйн институт бөгөөд орчин үеийн эрх зүйн тогтолцоонд шүүхийн хараат бус байдал, шүүгчийн дотоод итгэл үнэмшлийн бодит илэрхийлэл хэмээн үздэг. Олон улсын эрх зүйн судалгаанд тусгай саналыг зөвхөн “эс зөвшөөрөх байр суурь” бус, харин эрх зүйн хөгжлийн чухал механизм, шүүхийн шийдвэр гаргалтын ил тод байдлыг хангах хэрэгсэл гэж тодорхойлсон байдаг (Laffranque, 2003; Levandovska, 2021). Энэ нь шүүхийн шийдвэр гаргах явцад илэрсэн маргаантай асуудал, нотлох баримтын үнэлгээний зөрүү, хууль хэрэглээний ялгааг ил тод болгож, улмаар эрх зүйн практикийн цаашдын хөгжлийг дэмжихэд чиглэдэг.

Эрүүгийн эрх зүйн онолын үүднээс хууль нь нийгмийн шударга ёсны илэрхийлэл төдийгүй нийгмийн үнэт зүйлсийг зохицуулах институт бөгөөд шүүхийн шийдвэр нь тухайн нийгмийн эрх зүйн ухамсар, үнэт зүйлийн тусгал болдог (Duff, 2013; Thorburn, 2011). Энэ утгаараа шүүгчийн тусгай санал нь зөвхөн тухайн хэрэгт хязгаарлагдахгүй, харин эрх зүйн үзэл баримтлалын хөгжлийн нэг бүрэлдэхүүн хэсэг болж, ирээдүйн шүүхийн практик, бодлогын чиг хандлагад нөлөөлөх боломжтой юм. Монгол Улсын Үндсэн хуульд шүүх эрх мэдлийн бие даасан байдал, шүүгчийн хараат бус байдлыг баталгаажуулсан нь тусгай саналын институцийн онолын суурь нөхцөлийг бүрдүүлдэг (Монгол Улс, 1992; Б.Чимид, 2008).

Үүний зэрэгцээ эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь зөвхөн гэм бурууг тогтоох, ял оногдуулах үйл ажиллагаагаар хязгаарлагдах бус, харин гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэх, улмаар урьдчилан сэргийлэх бодлогын үндсэн эх сурвалж болох ёстой. Орчин үеийн криминологийн онолд гэмт хэрэг нь хувь хүний зан үйлээс гадна нийгэм, эдийн засаг, соёл, институцийн олон хүчин зүйлийн харилцан үйлчлэлийн үр дүнд бий болдог цогц үзэгдэл гэж үздэг (Scottish Centre for Crime and Justice Research, 2016; Özdemir & Öner-Özkan, 2017). Иймд шүүхийн шийдвэр, түүний дотор шүүгчийн тусгай санал нь гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэхэд чухал ач холбогдол бүхий мэдээллийн эх сурвалж болох боломжтой.

Энэ хүрээнд шүүгчийн тусгай санал нь шүүхийн шийдвэрт бүрэн тусгагдаагүй нөхцөл байдал, хэрэгт нөлөөлсөн нийгмийн болон институцийн хүчин зүйлсийг ил гаргах боломжийг бүрдүүлдэг. Судлаачид тусгай саналыг “үнэнийг эрэлхийлэх үйл явцын нэг хэсэг” гэж тодорхойлсон нь (Kaplina et al., 2023) эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд олон өнцгөөс дүгнэлт хийх шаардлагатайг илтгэнэ. Тусгай саналд нотлох баримтын үнэлгээний ялгаа, хэрэгт нөлөөлсөн нөхцөл байдлын өөр тайлбар, нийгмийн хүчин зүйлсийн дүн шинжилгээ тусгагдах боломжтой бөгөөд энэ нь криминологийн судалгаанд ашиглагдах бие даасан эх сурвалж болдог.

Криминологийн судалгаанд гэмт хэргийн шалтгаан нь олон хүчин зүйлтэй, системийн шинжтэй болохыг өргөнөөр хүлээн зөвшөөрдөг (Ellis & Hoffman, 1990; Walsh & Ellis, 1999). Энэ утгаараа шүүхийн шийдвэрт тусгагдсан болон тусгагдаагүй нөхцөл байдлыг харьцуулан шинжлэх нь гэмт хэргийн бодит шалтгааныг илрүүлэхэд чухал ач холбогдолтой бөгөөд шүүгчийн тусгай санал нь ийм шинжилгээг хийхэд үнэт эх сурвалж болж чадна.

Нөгөө талаас, орчин үеийн эрүүгийн шударга ёсны тогтолцоонд шийдвэр гаргалтын ил тод байдал, шударга байдал, үндэслэлтэй байдлыг хангах шаардлага улам бүр нэмэгдэж байна. Судалгаагаар эрүүгийн шүүхийн шийдвэр гаргалтад субъектив хүчин зүйлс, үнэлгээний ялгаа нөлөөлөх боломжтойг тогтоосон бөгөөд энэ нь шийдвэрийн зөрүүтэй байдлыг бий болгодог (Greene et al., 2020). Ийм нөхцөлд шүүгчийн тусгай санал нь тухайн зөрүүт ил тод болгож, шийдвэр гаргалтын чанарыг дээшлүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Мөн орчин үеийн эрүүгийн эрх зүйн практикт технологид суурилсан үнэлгээний арга хэрэгсэл нэмэгдэж байгаатай холбоотойгоор шударга байдлын асуудал хөндөгдөж буй нь (Berk et al., 2017) шүүгчийн бие даасан дүгнэлт, тусгай саналын ач холбогдлыг улам бүр нэмэгдүүлж байна.

Монгол Улсын эрх зүйн орчинд шүүгчийн тусгай саналын зохицуулалт Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд тусгагдсан боловч түүний практик хэрэглээ хязгаарлагдмал хэвээр байна (Монгол Улс, 2017). Шүүхийн шийдвэрийн эмхэтгэл, статистикийн тайлангаас үзэхэд тусгай санал гаргах тохиолдол цөөн бөгөөд агуулгын хувьд ихэвчлэн хууль хэрэглээний асуудлаар төвлөрч, гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг задлан шинжлэхэд төдийлөн чиглэгддэггүй (Монгол Улсын Дээд шүүх, 2020; Шүүхийн ерөнхий зөвлөл, 2021).

Монголын эрх зүйн болон криминологийн судалгаанд гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэх асуудал онцгой байр суурь эзэлдэг (Н.Жанцан, 2000). Гэвч энэхүү онолын хандлага шүүхийн практикт, ялангуяа шүүгчийн тусгай саналд хангалттай тусгагдахгүй байгаа нь уг институцийн боломжийг бүрэн ашиглахад саад болж байна.

Иймээс шүүгчийн тусгай саналыг зөвхөн шүүхийн дотоод эрх зүйн хэрэгсэл гэж бус, харин гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэх, эрүүгийн бодлогыг боловсронгуй болгоход ашиглах боломжтой криминологийн ач холбогдол бүхий мэдээллийн эх сурвалж хэмээн үзэх шаардлагатай байна.

Гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийн криминологийн онол ба судалгааны хандлага

Криминологийн шинжлэх ухаанд гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг тайлбарлахад олон талт, системийн хандлага зонхилж байгаа нь гэмт хэргийг зөвхөн хувь хүний зан үйл, ёс суртахууны доголдлоор тайлбарлах уламжлалт хандлагаас татгалзаж, түүнийг нийгмийн нийлмэл үзэгдэл хэмээн авч үзэх онолын чиг хандлагатай салшгүй холбоотой юм. Орчин үеийн судалгаанууд гэмт хэрэг нь хувь хүний сэтгэл зүйн онцлог, зан үйлийн хэв шинжээс гадна нийгмийн бүтэц, эдийн засгийн нөхцөл байдал, соёлын үнэт зүйлс, институцийн зохион байгуулалтын сул тал зэрэг олон хүчин зүйлийн харилцан үйлчлэлийн үр дүнд бий болдог цогц үзэгдэл болохыг нотолж байна (Scottish Centre for Crime and Justice Research, 2016; Özdemir & Öner-Özkan, 2017). Иймд гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг нэг хүчин зүйлээр

тайлбарлах нь онолын хувьд хязгаарлагдмал бөгөөд түүнийг олон түвшний, харилцан уялдаатай шинжилгээний хүрээнд авч үзэх шаардлага зүй ёсоор тавигддаг.

Энэ хүрээнд криминологийн судалгаанд макро, мезо, микро түвшний аналитик хандлага өргөн хэрэглэгдэж байна. Макро түвшний шинжилгээ нь нийгмийн бүтцийн өөрчлөлт, эдийн засгийн тэгш бус байдал, ажилгүйдэл, ядуурал, хотжилт зэрэг өргөн хүрээний хүчин зүйлсийг авч үздэг бөгөөд эдгээр нь гэмт хэргийн түвшин, бүтэц, тархалтад системийн нөлөө үзүүлдэг. Мезо түвшинд орон нутгийн нийгмийн орчин, хамтын нийгэмлэгийн хяналтын механизм, боловсролын байгууллагын үүрэг, гэр бүлийн бүтэц, нийгмийн капитал зэрэг хүчин зүйлсийг судалдаг бол микро түвшинд хувь хүний зан төлөв, сэтгэл зүйн онцлог, үнэт зүйл, шийдвэр гаргалтын процесс зэрэгт төвлөрдөг (Ellis & Hoffman, 1990; Walsh & Ellis, 1999). Эдгээр түвшний харилцан үйлчлэл нь гэмт хэргийн үүсэл, давтамж, хэлбэрийг тодорхойлох үндсэн нөхцөл болж, криминологийн судалгаанд интеграцчилсан хандлагын ач холбогдлыг улам бүр нэмэгдүүлж байна.

Монгол Улсын криминологийн судалгаанд мөн адил гэмт хэрэг нь нийгмийн шилжилтийн үйл явц, эдийн засгийн бүтэц, нийгмийн ялгарал, үнэт зүйлийн өөрчлөлт зэрэг хүчин зүйлстэй уялдан үүсдэг, олон хүчин зүйлийн нийлмэл үр дагавар болохыг онцолдог (Н.Жанцан, 2000). Ялангуяа зах зээлийн эдийн засагт шилжих шилжилтийн үед үүссэн нийгмийн зохицуулалтын сул тал, институцийн тогтворгүй байдал, нийгмийн хяналтын механизмын өөрчлөлт нь гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлд нөлөөлөх чухал хүчин зүйлсийн нэг болж байна. Иймээс Монгол Улсад гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг судлахдаа зөвхөн хууль зүйн хүрээнд бус, нийгэм-эдийн засаг, соёлын өргөн хүрээтэй уялдуулан авч үзэх шаардлага улам бүр нэмэгдэж байна.

Ийм онолын үндэслэлээс үзэхэд эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зорилго нь зөвхөн гэм бурууг тогтоох, ял оногдуулахад хязгаарлагдах ёсгүй бөгөөд харин гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэх, улмаар түүнийг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх бодлоготой уялдах ёстой юм. Орчин үеийн эрүүгийн бодлогын чиг хандлага нь “reactive” буюу гэмт хэрэгт хариу арга хэмжээ авах уламжлалт загвараас “preventive” буюу урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах чиглэлд шилжиж байгааг олон улсын баримт бичгүүдэд онцолсон байдаг (United Nations, 1985). Энэ нь эрүүгийн шударга ёсны тогтолцооны үр нөлөөг зөвхөн шийтгэлээр бус, урьдчилан сэргийлэх үр дүнгээр үнэлэх шаардлагатайг илтгэнэ.

Энэ утгаараа шүүхийн шийдвэр нь зөвхөн эрх зүйн маргаан шийдвэрлэх акт бус, харин гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэхэд чиглэсэн мэдээллийн чухал эх сурвалж болох боломжтой. Шүүхийн шийдвэр гаргах явцад нотлох баримтын үнэлгээ, хэрэгт нөлөөлсөн нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ, оролцогч талуудын нийгмийн болон хувь хүний онцлог, орчны хүчин зүйлс зэрэг олон талт мэдээлэл тусгагддаг бөгөөд эдгээр нь криминологийн судалгаанд ашиглагдах өндөр ач холбогдолтой өгөгдлийг бүрдүүлдэг. Иймд шүүхийн шийдвэрийг зөвхөн хууль хэрэглээний үр дүн гэж бус, харин нийгмийн үзэгдлийг тайлбарлах аналитик эх сурвалж болгон судлах шаардлага гарч байна.

Цаашилбал, шүүхийн шийдвэр, ялангуяа шүүгчийн бие даасан дүгнэлт, тусгай санал зэрэг нь хэрэгт нөлөөлсөн шалтгаан, нөхцөлийг илүү өргөн хүрээнд тайлбарлах боломжийг олгодог онцлогтой. Энэ нь криминологийн судалгаанд шинэ төрлийн эх сурвалжийг ашиглах, шүүхийн практик ба шинжлэх ухааны судалгааны уялдаа холбоог бэхжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

Иймээс криминологийн онол, судалгааны орчин үеийн чиг хандлагыг харгалзан үзвэл эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа, түүний дотор шүүхийн шийдвэр, шүүгчийн дүгнэлт, тусгай санал зэрэг нь гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэхэд чиглэсэн бие даасан судалгааны эх сурвалж болох боломжтой төдийгүй эрүүгийн бодлого, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй боловсруулахад чухал суурь мэдээллийг бүрдүүлдэг гэж дүгнэж болно.

Шүүгчийн тусгай санал ба гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэх боломж

Шүүгчийн тусгай санал нь шүүхийн шийдвэрийн хүрээнд бүрэн тусгагдаагүй асуудал, нөхцөл байдал, үнэлгээний зөрүүг ил гаргах боломжийг бүрдүүлдэг онцлогтой эрх зүйн институт юм. Энэ нь шүүхийн шийдвэр гаргалтын явцад олонхын байр сууринаас өөр, бие даасан дүгнэлтийг илэрхийлэх замаар тухайн хэрэгт хамаарах нөхцөл байдлыг илүү өргөн хүрээнд авч үзэх боломжийг нээдэг. Судлаачид шүүгчийн тусгай саналыг “үнэнийг эрэлхийлэх үйл явцын салшгүй хэсэг” хэмээн тодорхойлсон нь (Karlina et al., 2023) эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд нэг талт бус, олон өнцгөөс дүгнэлт хийх шаардлагатайг онцолж байна. Энэ утгаараа тусгай санал нь зөвхөн хууль хэрэглээний асуудлаар хязгаарлагдахгүй, харин нотлох баримтын үнэлгээ, хэрэгт нөлөөлсөн нийгмийн болон институцийн хүчин зүйлсийг өөр өнцгөөс тайлбарлах боломжийг бүрдүүлдэг.

Орчин үеийн судалгаагаар эрүүгийн шүүхийн шийдвэр гаргалтад шүүгчийн субъектив үнэлгээ, мэргэжлийн туршлага, үнэт зүйлс, танин мэдэхүйн онцлог зэрэг хүчин зүйлс тодорхой хэмжээгээр нөлөөлдөг бөгөөд энэ нь шийдвэрийн зөрүүтэй байдал буюу “predictive inconsistency”-г үүсгэх боломжтойг тогтоосон (Greene et al., 2020). Ийм нөхцөлд шүүгчийн тусгай санал нь шийдвэр гаргалтын явц дахь эдгээр ялгааг ил тод болгож, шүүхийн шийдвэрийн үндэслэл, логикийг илүү гүнзгий задлан шинжлэх боломжийг бүрдүүлдэг. Энэ нь зөвхөн шүүхийн дотоод ил тод байдлыг нэмэгдүүлэхээс гадна эрх зүйн практикийн чанарыг дээшлүүлэх, улмаар шүүхийн шийдвэрт итгэх олон нийтийн итгэлийг бэхжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

Нөгөө талаас, эрүүгийн шударга ёсны тогтолцоонд технологид суурилсан арга хэрэгслийн хэрэглээ нэмэгдэж, эрсдэлийн үнэлгээ, алгоритмд тулгуурласан шийдвэр гаргалт өргөжиж байгаа өнөө үед шударга байдал, ялгаварлан гадуурхалтын эрсдэл үүсэх асуудлыг судлаачид онцолж байна (Berk et al., 2017). Ийм нөхцөлд шүүгчийн бие даасан дүгнэлт, түүний дотор тусгай санал нь технологийн шийдвэр гаргалтын хязгаарлалтыг нөхөх, хүний эрх, шударга ёсны зарчмыг хамгаалах чухал механизм болж байна. Өөрөөр хэлбэл, тусгай санал нь шүүхийн шийдвэр гаргалтад хүний хүчин зүйлийн шүүлт, шүүмжлэлтэй хандлагыг хадгалах замаар эрүүгийн шударга ёсны чанарыг сайжруулахад хувь нэмэр оруулдаг.

Криминологийн үүднээс авч үзвэл шүүгчийн тусгай санал нь гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэхэд онцгой ач холбогдолтой. Учир нь тусгай саналд тухайн хэрэгт нөлөөлсөн нийгмийн орчин, институцийн доголдол, хувь хүний зан үйлийн онцлог, орчны хүчин зүйлсийн талаар илүү нарийвчилсан, зарим тохиолдолд шүүхийн үндсэн шийдвэрт тусгагдаагүй дүгнэлтүүд агуулагдах боломжтой байдаг. Энэ нь гэмт хэргийн шалтгааныг илрүүлэхэд нэмэлт мэдээллийн эх сурвалж болж, криминологийн судалгааны чанарыг баяжуулах нөхцөлийг бүрдүүлдэг.

Иймд шүүгчийн тусгай санал нь гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэхэд дараах үндсэн чиглэлээр хувь нэмэр оруулах боломжтой гэж үзэж байна.

Нэгдүгээрт, тухайн хэрэгт нөлөөлсөн нийгмийн болон институцийн хүчин зүйлсийг илүү тодорхойлох, тухайлбал нийгмийн хяналтын сул байдал, боловсролын болон гэр бүлийн орчны нөлөөллийг илрүүлэх боломжийг олгоно. Хоёрдугаарт, нотлох баримтын үнэлгээний сул тал, алдаа, зөрчлийг илрүүлэх замаар хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны чанарыг сайжруулахад нөлөөлнө. Гуравдугаарт, хууль хэрэглээний алдаа, эрх зүйн зохицуулалтын хийдэл, зөрчлийг ил гаргах замаар эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгоход хувь нэмэр оруулна. Дөрөвдүгээрт, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлогын мэдээллийн суурь болж, эрүүгийн бодлого боловсруулахад ашиглагдах шинжлэх ухааны үндэслэлтэй мэдээллийг бүрдүүлэх боломжтой.

Ийнхүү шүүгчийн тусгай саналыг зөвхөн шүүхийн шийдвэрийн хүрээнд хязгаарлагдсан дотоод эрх зүйн хэрэгсэл гэж бус, харин гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэхэд чиглэсэн криминологийн ач холбогдол бүхий аналитик эх сурвалж хэмээн авч үзэх нь зүйтэй. Энэ нь шүүхийн практик болон криминологийн судалгааны уялдаа холбоог бэхжүүлэх, улмаар эрүүгийн бодлогыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй боловсруулахад чухал ач холбогдолтой юм.

Монгол Улсын шүүхийн практик дахь тулгамдсан асуудал ба хөгжүүлэх шаардлага

Монгол Улсын эрх зүйн орчинд шүүгчийн тусгай саналын зохицуулалт Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд тусгагдсан боловч түүний бодит хэрэглээ, институцийн үр нөлөө харьцангуй хязгаарлагдмал хэвээр байна (Монгол Улс, 2017). Шүүхийн шийдвэрийн эмхэтгэл, статистикийн мэдээллээс үзэхэд шүүгчийн тусгай санал гаргах тохиолдол цөөн бөгөөд гаргасан тохиолдолд ч агуулгын хувьд ихэвчлэн хууль хэрэглээний тайлбар, эрх зүйн маргааны хүрээнд төвлөрч, гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг задлан шинжлэхэд чиглэсэн дүн шинжилгээ хангалтгүй байна (Монгол Улсын Дээд шүүх, 2020; Шүүхийн ерөнхий зөвлөл, 2021). Энэ нь шүүгчийн тусгай саналын институцийг практикт бүрэн утгаар нь ашиглахгүй байгааг илтгэхийн зэрэгцээ түүний криминологийн ач холбогдлыг үл ойшоосон хандлага байгааг харуулж байна.

Эрүүгийн эрх зүй болон криминологийн онолд гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэх нь эрүүгийн бодлогын үр нөлөөг дээшлүүлэх, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд чухал ач холбогдолтой болохыг онцлон тэмдэглэдэг (Ц.Жанцан, 2000). Гэсэн хэдий ч энэхүү онолын хандлага шүүхийн практикт хангалттай тусгагдахгүй байгаа нь шүүхийн шийдвэрийг зөвхөн “гэм бурууг тогтоох, ял оногдуулах” функцээр хязгаарлан ойлгож ирсэн уламжлалт хандлагатай холбоотой гэж үзэж болно. Үүний улмаас шүүхийн шийдвэр, ялангуяа шүүгчийн тусгай саналд гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэхэд чиглэсэн аналитик агуулга хангалттай тусгагдахгүй, улмаар криминологийн судалгаанд ашиглагдах боломж нь хязгаарлагдаж байна.

Нөгөө талаас, олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүдэд шүүгчийн үүргийг зөвхөн маргаан шийдвэрлэх хүрээнд бус, харин шударга ёсыг хангах, хүний эрхийг хамгаалах, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд чиглэсэн өргөн хүрээтэй институцийн үүрэг гэж тодорхойлсон байдаг (United Nations, 1985; Council of Europe, 2010). Энэ нь шүүхийн шийдвэр, түүний дотор шүүгчийн тусгай санал нь зөвхөн тухайн хэрэгт хязгаарлагдахгүй, харин нийгмийн түвшний асуудлыг илрүүлэх, бодлогын шийдвэр гаргалтад нөлөөлөх боломжтойг илтгэнэ. Гэвч Монгол Улсад энэхүү хандлага

практикт бүрэн хэрэгжихгүй байгаа нь шүүхийн институцийн үүргийг өргөжүүлэн ойлгох шаардлагатайг харуулж байна.

Үүнээс гадна шүүгчийн тусгай санал гаргах практик сул байгаа нь хэд хэдэн хүчин зүйлтэй холбоотой байж болох юм. Тухайлбал, шүүгчийн ажлын ачаалал, тусгай санал боловсруулах аргазүйн удирдамжийн тодорхой бус байдал, институцийн дэмжлэг сул байх, мөн тусгай саналын практик ач холбогдлын талаарх ойлголт хангалтгүй байх зэрэг нь уг институцийн идэвхтэй хэрэглээг хязгаарлаж байна. Ийм нөхцөлд шүүгчийн тусгай санал нь шүүхийн шийдвэрийн салшгүй хэсэг болохоос илүү “ховор хэрэглэгддэг нэмэлт хэрэгсэл” хэвээр үлдэх хандлагатай байна.

Криминологийн үүднээс авч үзвэл энэхүү нөхцөл байдал нь шүүхийн практикт агуулагдаж буй үнэт мэдээллийг бүрэн ашиглах боломжийг алдагдуулж байна. Учир нь шүүгчийн тусгай саналд хэрэгт нөлөөлсөн нийгмийн орчин, институцийн доголдол, хувь хүний зан үйлийн нөхцөл, орчны хүчин зүйлсийн талаар илүү нарийвчилсан дүн шинжилгээ тусгагдах боломжтой бөгөөд энэ нь гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм. Гэвч эдгээр боломжийг системтэйгээр ашиглах механизм бүрдээгүй байгаа нь эрүүгийн бодлого боловсруулахад шаардлагатай мэдээллийн санг бүрдүүлэхэд саад болж байна.

Иймд шүүгчийн тусгай саналыг зөвхөн шүүхийн дотоод эрх зүйн хэрэгсэл гэж бус, харин криминологийн ач холбогдол бүхий мэдээллийн эх сурвалж болгон хөгжүүлэх шаардлагатай байна. Үүний тулд нэгдүгээрт, тусгай санал гаргах эрх зүйн зохицуулалтыг илүү тодорхой болгож, түүний агуулгад гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг тусгах чиглэлийг дэмжих; хоёрдугаарт, шүүхийн практикт тусгай саналыг идэвхтэй ашиглах соёл, арга зүйг төлөвшүүлэх; гуравдугаарт, тусгай саналыг шүүхийн мэдээллийн санд системтэйгээр бүртгэж, судалгааны эргэлтэд оруулах; дөрөвдүгээрт, түүнийг эрүүгийн бодлого, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ боловсруулахад ашиглах институцийн уялдаа холбоог бүрдүүлэх шаардлагатай байна.

Ийнхүү шүүгчийн тусгай саналын институцийг хөгжүүлэх нь зөвхөн шүүхийн шийдвэр гаргалтын чанарыг сайжруулахад төдийгүй гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэх, улмаар эрүүгийн бодлогыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй боловсруулахад чухал ач холбогдолтой стратегийн чиглэл болохыг онцлон тэмдэглэх нь зүйтэй.

Энэхүү судалгааны үр дүнгээс үзэхэд шүүгчийн тусгай санал нь эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд зөвхөн олонхын шийдвэрээс зөрүүтэй байр суурийг илэрхийлэх процессын хэрэгсэл төдий бус, харин гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэхэд чиглэсэн криминологийн ач холбогдол бүхий мэдээллийн бие даасан эх сурвалж болох боломжтой нь тогтоогдож байна. Криминологийн онолд гэмт хэрэг нь олон хүчин зүйлийн харилцан үйлчлэлийн үр дүнд бий болдог цогц үзэгдэл болохыг онцолдог (Scottish Centre for Crime and Justice Research, 2016). Иймд гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг зөвхөн хууль зүйн тайлбараар хязгаарлах бус, нийгэм, эдийн засаг, соёл, орчны нөлөөлөлтэй уялдуулан тайлбарлах шаардлагатай бөгөөд энэ хүрээнд шүүхийн шийдвэр, ялангуяа тусгай санал нь нэмэлт тайлбар, өөр өнцгийн дүгнэлт өгөх боломжтой чухал эх сурвалж болж байна.

Судалгааны нэг чухал ажиглалт нь Монгол Улсын шүүхийн практикт тусгай саналын хэрэглээ хязгаарлагдмал, агуулгын хувьд криминологийн шинжилгээ хийхэд

хангалтгүй байгаа явдал юм. Энэ нь шүүхийн шийдвэрийг уламжлалт байдлаар зөвхөн гэм бурууг тогтоох, ял оногдуулах зорилготойгоор ойлгож ирсэн хандлагатай холбоотой бөгөөд улмаар хэрэгт нөлөөлсөн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэх аналитик боломжийг бүрэн ашиглахгүй байна. Үүнээс үзэхэд тусгай саналыг зөвхөн процессын хэрэгсэл гэж ойлгох хандлага нь түүний бодит ач холбогдлыг хязгаарлаж буйг харуулж байна.

Олон улсын судалгаанд тусгай санал нь шүүхийн шийдвэр гаргалтын ил тод байдал, үндэслэлтэй байдлыг нэмэгдүүлэх, эрх зүйн хөгжлийг дэмжих чухал механизм болохыг онцолдог (Laffranque, 2003; Karlina et al., 2023). Мөн орчин үеийн эмпирик судалгаагаар эрүүгийн шүүхийн шийдвэр гаргалтад субъектив хүчин зүйлс, танин мэдэхүйн ялгаа, үнэлгээний зөрүү нөлөөлдөг бөгөөд энэ нь шийдвэрийн тогтвортой байдалд нөлөөлөх боломжтойг тогтоосон (Greene et al., 2020). Ийм нөхцөлд тусгай санал нь эдгээр ялгааг ил тод болгож, шүүхийн дүгнэлтийн үндэслэл, логикийг илүү гүнзгий шинжлэх боломжийг бүрдүүлдэг.

Нөгөө талаас, эрүүгийн шударга ёсны тогтолцоонд технологид суурилсан шийдвэр гаргалт (жишээлбэл, эрсдэлийн үнэлгээ, алгоритм) нэмэгдэж буй өнөө үед шударга байдал, ялгаварлан гадуурхалтын эрсдэл үүсэх асуудлыг (Berk et al., 2017) судлаачид онцолж байна. Энэ нөхцөлд шүүгчийн бие даасан дүгнэлт, түүний дотор тусгай санал нь механик шийдвэр гаргалтын хязгаарлалтыг нөхөх, хүний эрх, шударга ёсны зарчмыг хамгаалах чухал баталгаа болж байна. Өөрөөр хэлбэл, тусгай санал нь шүүхийн шийдвэр гаргалтад шүүмжлэлтэй сэтгэлгээг хадгалж, үнэлгээний олон талт байдлыг дэмжих замаар шийдвэрийн чанарыг сайжруулахад хувь нэмэр оруулдаг.

Түүнчлэн тусгай санал нь криминологийн судалгаанд шинэ төрлийн өгөгдлийн эх сурвалж болж, хэрэг бүрийн онцлог нөхцөл, нийгмийн орчны нөлөөлөл, системийн доголдлыг илрүүлэх боломжийг бүрдүүлдэг. Гэсэн хэдий ч эдгээр мэдээллийг системтэйгээр цуглуулах, боловсруулах, бодлого боловсруулах түвшинд ашиглах механизм хангалттай хөгжөөгүй байгаа нь судалгааны болон бодлогын боломжийг хязгаарлаж байна.

Иймээс шүүгчийн тусгай саналыг криминологийн судалгаа, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлоготой уялдуулан авч үзэх нь онолын хувьд шинэ, практикийн хувьд үр өгөөжтэй хандлага юм. Цаашид тусгай саналд агуулагдаж буй мэдээллийг системтэй шинжлэх, өгөгдөл болгон ашиглах, шүүхийн практик болон эрүүгийн бодлогын уялдаа холбоог бэхжүүлэх чиглэлээр эмпирик судалгааг өргөжүүлэх шаардлагатай байна.

Дүгнэлт

Энэхүү судалгаагаар шүүгчийн тусгай санал нь эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд гүйцэтгэх уламжлалт үүргээс давсан, гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэхэд чиглэсэн криминологийн ач холбогдол бүхий мэдээллийн эх сурвалж болох нь нотлогдлоо. Тусгай санал нь шүүхийн шийдвэрт бүрэн тусгагдаагүй нөхцөл байдал, нийгмийн болон орчны хүчин зүйлсийг илэрхийлэх замаар гэмт хэргийн шалтгааныг илүү гүнзгий, олон талт байдлаар тайлбарлах боломжийг бүрдүүлдэг.

Судалгааны онолын хувь нэмэр нь тусгай саналыг эрх зүйн дотоод механизмын хүрээнээс давуулан, криминологийн шинжилгээ хийхэд ашиглагдах аналитик эх сурвалж хэмээн авч үзэх хандлагыг дэвшүүлсэнд оршино. Практик ач

холбогдлын хувьд энэ нь шүүхийн шийдвэр гаргалтын ил тод байдал, чанарыг сайжруулахын зэрэгцээ гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх бодлого, эрүүгийн бодлогын үр нөлөөг дээшлүүлэхэд ашиглагдах боломжтойг харуулж байна.

Гэсэн хэдий ч Монгол Улсад тусгай саналын хэрэглээ хязгаарлагдмал, агуулгын хувьд хууль хэрэглээний тайлбарт төвлөрсөн хэвээр байгаа нь түүний бодит ач холбогдлыг бүрэн ашиглахад саад болж байна. Энэ нь эрх зүйн зохицуулалтын тодорхой бус байдал, практик хэрэглээний сул байдал, мөн судалгаа–практик–бодлогын уялдаа хангалтгүй байгаатай холбоотой.

Иймд шүүгчийн тусгай саналыг зөвхөн процессын хэрэгсэл гэж бус, харин гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх бодлого боловсруулахад ашиглах боломжтой мэдээллийн эх сурвалж хэмээн дахин тодорхойлох шаардлагатай. Цаашид уг хэрэгслийн хэрэглээг өргөжүүлэх, түүнийг судалгааны эргэлтэд оруулах, мөн бодлогын түвшинд ашиглах механизмыг бүрдүүлэх нь зүйтэй.

Эцэст нь, шүүгчийн тусгай саналын хэрэглээг оновчтой хөгжүүлэх нь зөвхөн шүүхийн шийдвэр гаргалтын чанарыг сайжруулах төдийгүй гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэх, улмаар эрүүгийн шударга ёсны тогтолцооны үр нөлөөг нэмэгдүүлэх стратегийн ач холбогдол бүхий чиглэл болохыг энэхүү судалгаа харуулж байна.

Санал

Судалгааны үр дүн, онол–практикийн шинжилгээнд тулгуурлан шүүгчийн тусгай саналын институцийг боловсронгуй болгох, түүний криминологийн ач холбогдлыг бодитойгоор ашиглах зорилгоор дараах бодлогын болон практик шинжтэй зөвлөмжийг дэвшүүлж байна.

Нэгдүгээрт, эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох шаардлагатай. Шүүгчийн тусгай санал гаргах үндэслэл, агуулга, бүтэц, хэлбэрийг илүү тодорхой, нарийвчилсан байдлаар хууль тогтоомжид тусгах нь зүйтэй. Ялангуяа тусгай саналд гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлтэй холбоотой дүн шинжилгээ хийхийг дэмжсэн зохицуулалтыг бий болгох нь уг институцийн хэрэглээг өргөжүүлэх, чанарыг сайжруулахад чухал ач холбогдолтой.

Хоёрдугаарт, тусгай саналын криминологийн чиг үүргийг албан ёсоор хүлээн зөвшөөрөх хэрэгтэй. Шүүгчийн тусгай саналыг зөвхөн процессын хэрэгсэл гэж бус, харин гэмт хэргийн шалтгаан, нөхцөлийг илрүүлэхэд ашиглагдах мэдээллийн эх сурвалж хэмээн бодлогын түвшинд хүлээн зөвшөөрөх шаардлагатай. Үүний тулд эрх зүйн болон институцийн баримт бичигт тусгай саналын криминологийн ач холбогдлыг тусгах нь зүйтэй.

Гуравдугаарт, шүүхийн мэдээллийн нэгдсэн системд тусгай саналыг системтэйгээр бүртгэх, ангилах шаардлагатай. Шүүхийн шийдвэрийн мэдээллийн санд тусгай саналыг бие даасан ангиллаар бүртгэж, түүний агуулгыг судалгаанд ашиглах боломжийг бүрдүүлэх нь криминологийн судалгааны өгөгдлийн санг баяжуулах чухал алхам болно. Ингэснээр шүүхийн практикт агуулагдаж буй мэдээллийг шинжлэх ухааны эргэлтэд оруулах боломж нэмэгдэнэ.

Дөрөвдүгээрт, шүүгчдийн мэргэшүүлэх сургалт, чадавхыг бэхжүүлэх шаардлагатай.

Шүүгчдэд зориулсан сургалтын хөтөлбөрт тусгай санал боловсруулах арга зүй, түүний криминологийн ач холбогдол, практик хэрэглээг тусгаж, аналитик сэтгэлгээ, шүүмжлэлтэй дүгнэлт хийх ур чадварыг хөгжүүлэх нь зүйтэй. Энэ нь тусгай саналын чанар, агуулгын гүнзгийрэлд шууд нөлөө үзүүлнэ.

Тавдугаарт, эрдэм шинжилгээ, судалгаанд ашиглах боломжийг өргөжүүлэх шаардлагатай. Шүүгчийн тусгай саналыг криминологийн болон эрх зүйн судалгаанд өргөн ашиглах, их, дээд сургууль, судалгааны байгууллага, шүүхийн байгууллагуудын хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх нь уг институцийн шинжлэх ухааны ач холбогдлыг нэмэгдүүлэхэд чухал үүрэгтэй. Энэхүрээнд тусгай саналыг судалгааны өгөгдөл болгон ашиглах эрх зүйн болон арга зүйн орчныг бүрдүүлэх шаардлагатай.

Зургаадугаарт, эрүүгийн бодлоготой уялдуулах институцийн механизмыг бүрдүүлэх нь зүйтэй. Шүүхийн практик, түүний дотор шүүгчийн тусгай саналд тусгагдсан дүгнэлт, шинжилгээг эрүүгийн бодлого боловсруулах, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээнд ашиглах тогтолцоог бий болгох шаардлагатай. Үүнд шүүх, хууль тогтоох байгууллага, бодлого боловсруулагчдын хоорондын мэдээллийн солилцоо, дүн шинжилгээний уялдаа холбоог бэхжүүлэх нь чухал ач холбогдолтой.

Ашигласан материалын жагсаалт

I. Үндэсний эх сурвалж

- Монгол Улс. (1992). *Монгол Улсын Үндсэн хууль*. Улаанбаатар.
- Монгол Улс. (2017а). *Эрүүгийн хууль*. Улаанбаатар.
- Монгол Улс. (2017б). *Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль*. Улаанбаатар.
- Монгол Улсын Дээд шүүх. (2020). *Шүүхийн шийдвэрийн эмхэтгэл*. Улаанбаатар.
- Монгол Улсын Шүүхийн ерөнхий зөвлөл. (2021). *Шүүхийн статистикийн тайлан*. Улаанбаатар.
- С. Жанцан. (2011). *Эрүүгийн эрх зүй (ерөнхий анги)*. Улаанбаатар.
- Н.Жанцан. (2000). *Криминологи*. Улаанбаатар.
- Б. Чимид. (2008). *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн эрх зүй*. Улаанбаатар.
- С. Нарангэрэл. (1998). *Эрүүгийн эрх зүй*. Улаанбаатар.

II. Олон улсын эх сурвалж

- Berk, R., Heidari, H., Jabbari, S., Kearns, M., & Roth, A. (2017). Fairness in criminal justice risk assessments.
- Cooper, A., & Walsh, A. (2008). Criminological theory evaluation studies.
- Council of Europe. (2010). *Guidelines on the role of judges*.
- Duff, R. A. (2013). *The realm of criminal law*. Oxford University Press.
- Edwards, J. (2018). *Theories of criminal law*. Stanford Encyclopedia of Philosophy.
- Ellis, L., & Hoffman, H. (1990). Criminologists' opinions about causes of crime.
- European Court of Human Rights. (1950). *European Convention on Human Rights*.
- Greene, T., et al. (2020). Predictive inconsistency in criminal justice.
- International Criminal Court. (1998). *Rome Statute of the International Criminal Court*.
- Kaplina, O., Tumanyants, A., Verkhoglyad-Gerasymenko, O., & Biletska, L. (2023). Dissenting opinion: A difficult path to finding the truth. *Access to Justice in Eastern Europe*.
- Laffranque, J. (2003). Dissenting opinion and judicial independence. *Juridica International*.
- Lee, C. M. (2023). Criminal behavior and contingency. *PMC*.
- Levandovska, I. (2021). Dissenting opinion in modern constitutional law.
- Özdemir, F., & Öner-Özkan, B. (2017). Different approaches toward the causes of criminal act. *Nesne Journal*.
- Scottish Centre for Crime and Justice Research. (2016). *Theories and causes of crime*.
- Stepanova, T., & Nayflesh, V. (2015). Dissenting opinion of a judge as a component of judicial review.
- Thorburn, M. (2011). Criminal law as public law.
- United Nations. (1985). *Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power*.
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2015). *Criminal justice assessment toolkit*.
- Walsh, A., & Ellis, L. (1999). *Criminology: A global perspective*.

ЭРҮҮГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

ЯЛГАВАРЛАН ГАДУУРХАХ ГЭМТ ХЭРГИЙН НӨХЦӨЛ БАЙДАЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

AN ANALYSIS OF THE CURRENT STATE AND CONDITIONS OF DISCRIMINATION CRIMES

Б.Энхцогт

*Дотоод хэргийн их сургуулийн Цагдаагийн сургуулийн
Эрүүгийн эрх зүй, криминологийн
тэнхимийн багш, цагдаагийн ахмад*

Товч агуулга: Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал болон Монгол Улсын Үндсэн хуулиар ялгаварлан гадуурхахыг хориглосон хэдий ч практик дээр энэ төрлийн гэмт хэргийн илрүүлэлт, шийдвэрлэлт хангалтгүй байна. 2016-2025 оны хооронд бүртгэгдсэн 186 гомдол мэдээллээс шүүхээр эцэслэн шийдвэрлэгдсэн хэрэг байхгүй байгаа нь Эрүүгийн эрх зүйн зохицуулалтыг эргэж харах шаардлагыг бий болгож байгаа юм. Энэхүү өгүүлээр Эрүүгийн хуулийн 14.1 дүгээр зүйлийн хэрэгжилтэд дүн шинжилгээ хийж, гадаад улс орнуудын туршлагатай харьцуулан, ялгаварлан гадуурхах гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрх зүйн механизмыг боловсронгуй болгох арга замыг тодорхойлохыг зорьсон болно.

Abstract: Despite the prohibition of discrimination in the Universal Declaration of Human Rights and the Constitution of Mongolia, the detection and adjudication of such crimes remain insufficient in practice. Out of 186 complaints registered between 2016 and 2025, no cases were successfully prosecuted, necessitating a re-evaluation of the current criminal law framework. This article aims to analyze the implementation of Article 14.1 of the Criminal Code of Mongolia, compare it with international legal frameworks, and identify ways to improve the legal mechanisms for combating discrimination crimes.

Түлхүүр үг: Ялгаварлан гадуурхах гэмт хэрэг, хүний эрх, Эрүүгийн хууль, Зөрчлийн хууль, эрх чөлөөний хязгаарлалт, цахим ялгаварлан гадуурхалт.

Keywords: Discrimination crime, human rights, Criminal Code, Law on Infringements, restriction of freedom, cyber-discrimination.

Үндсэн хэсэг

Ялгаварлан гадуурхах гэмт хэрэг гэж хүнийг үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, нас, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал, шашин шүтлэг, үзэл бодол, боловсрол, бэлгийн болон хүйсийн чиг баримжаа, эрүүл мэндийн нөхцөл байдлаар ялгаварлан гадуурхаж хувийн эрх, эрх чөлөөг нь хязгаарласан нийгэмд аюултай, гэм буруутай, үйлдэл, эс үйлдэхүй юм (Батзэвэгийн Энхболд, Сэнгээгийн Гантулга, Эрүүгийн эрх зүй тусгай анги (сурах бичиг), 2024 он.).

Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал 1 дүгээр зүйлд “Хүн бүр төрөхөөсөө эрх чөлөөтэй, нэр төр, эрхийнхээ хувьд адил тэгш байна. Тэдэнд оюун ухаан, өрлөг сэтгэл

заяасан бөгөөд өөр хоорондоо ахан дүүгийн ёсоор харилцах ёстой. 2 дугаар зүйлд - Хүн бүр энэ Тунхаглалд заасан бүхий л эрх, эрх чөлөөг арьс үндэс, арьсны өнгө, хүйс, хэл, шашин шүтлэг, улс төрийн болон бусад үзэл бодол, үндэсний буюу нийгмийн гарал, эд хөрөнгө, язгуур угсаа болон бусад байдлын ялгааг эс харгалзан ямар ч гадуурхалгүйгээр эдлэх ёстой.” (Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал, 1948 оны 12 дугаар сарын 10.) гэж тунхагласан.

Харин Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван дөрөвдүгээр зүйлийн 2-д "Хүнийг үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, нас, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан зургадугаар зүйлийн 10-д "Аль нэгэн нам, олон нийтийн бусад байгууллагад эвлэлдэн нэгдсэний тушаал, шашин шүтлэг, үзэл бодол, боловсролоор нь ялгаварлан гадуурхаж үл болно", Арван төлөө болон гишүүнийх нь хувьд хүнийг ялгаварлан гадуурхах, хэлмэгдүүлэхийг хориглоно" (Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992 он.) гэж заасан.

Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон пактад "Бүх хүн хуулийн өмнө тэгш байх бөгөөд аливаа алагчлалгүйгээр хуулиар тэгш хамгаалуулах эрхтэй. Энэ үүднээс аливаа байдлаар алагчлах явдлыг хуулиар хориглох бөгөөд хууль нь арьс үндэс, арьсны өнгө, хүйс, хэл, шашин шүтлэг, улс төрийн болон бусад үзэл бодол, үндэсний буюу нийгмийн гарал, хөрөнгө чинээ, төрсөн байдал буюу бусад байдлаар алагчлахаас бүх хүнийг адил тэгш үр нөлөөтэй хамгаалах баталгааг бүрдүүлэх ёстой" хэмээн заасан. Түүнчлэн, Монгол Улс арьс үндсээр алагчлах үзлийн бүх хэлбэрийг устгах тухай олон улсын конвенц, Эмэгтэйчүүдийг алагчлах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенц, Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц, Боловсролын талаар алагчлахтай тэмцэх тухай конвенц зэрэг олон улсын баримт бичигт нэгдэн орсон билээ (Нээлттэй нийгэм Форум. "Шинэ төрлийн гэмт хэргийн шийдвэрлэлтийн байдал", 2021 он.).

Ялгаварлан гадуурхах гэмт хэргийн хохирогч нь ердийн гэмт хэргийн хохирогчтой харьцуулахад илүү гүнзгий, урт хугацааны сэтгэл зүйн хохирол амсдаг, сэтгэл гутралд ордог билээ. Ялгаварлан гадуурхах гэмт хэргийн хохирогч нь давхар хохирогч болдог ба нэгт тухайн үйлдлийн улмаас шууд хохирогч, хоёрт нь нийгмийн зүгээр ялгаварлан гадуурхалтад өртөх хэлбэрээр хохирогч болдог юм.

Ялгаварлан гадуурхах гэмт хэрэг нь нийгмийн хор аюулын хамгийн нарийн, олон давхаргат хэлбэрүүдийн нэг бөгөөд энэ гэмт хэрэг нь зөвхөн тухайн дан ганц хохирогчид бус нийгмийн бүлэг, нийгмийн бүтцэд гүн гүнзгий нөлөөлдөг, хувь хүний сэтгэл зүй хохироос эхлээд нийгмийн нэгдлийн эвдрэл, талцал, улс орны тогтворгүй байдалд ч хорхөнөөлаюул учруулдаг тул энэ гэмт хэргийн хор аюулын цар хүрээ маш өргөн байдаг.

Монгол Улсын Их Хурлын даргын 2024 оны 89 дүгээр захирамжаар байгуулагдсан ажлын хэсгийн 2025 оны 05 дугаар сарын 19-ний өдрийн “Ялгаварлан гадуурхалт ба хүний эрх” сэдэвт хэлэлцүүлгийг зохион байгуулахад Хүний эрхийн дэд хорооны дарга илтгэл тавьсан бөгөөд илгэлдээ сүүлийн 10 жилийн хугацаанд буюу 2016-2025 оны эхний хагас жилийн байдлаарх ялгаварлан гадуурхалт үйлдэгдэж буй нөхцөл байдлын талаарх тоо баримтыг танилцуулсан.

Тухайн хугацаанд эрх бүхий байгууллагад ялгаварлан гадуурхалтад өртсөн гэх гомдол, мэдээлэл 186 бүртгэгджээ. Тодруулбал, үндэс, угсаагаар ялгаварлан гадуурхагдсан гэх 15, хэл, зан заншлаар ялгаварлан гадуурхагдсан гэх 2, насаар ялгаварлан гадуурхагдсан гэх 12, хүйсээр ялгаварлан гадуурхагдсан гэх 7, нийгмийн

гарлаар ялгаварлан гадуурхагдсан гэх 5, нийгмийн байдлаар ялгаварлан гадуурхагдсан гэх 77, хөрөнгө чинээгээр ялгаварлан гадуурхагдсан гэх 4, эрхэлсэн ажил, албан тушаалаар ялгаварлан гадуурхагдсан гэх 30 гомдол мэдээлэл бүртгэгджээ.

Мөн шашин шүтлэгийн улмаас ялгаварлан гадуурхагдсан гэх 2, үзэл бодол, боловсролын түвшнээс үүдсэн ялгаварлан гадуурхалтад өртсөн гэх 28 гомдол, мэдээлэл бүртгүүлсэн байна. Эдгээрээс 1 гомдол, мэдээлэлд хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээн шүүхээр шийдвэрлүүлэхээр шилжүүлсэн хэдий ч хэрэгсэхгүй болгосон байна (“Ялгаварлан гадуурхалт ба хүний эрх” сэдэвт хэлэлцүүлгийн илтгэлээс., 2025 он) гэжээ.

Монгол Улсын шүүхийн нэгдсэн цахим мэдээллийн сангаас 2021-2025 оны сүүлийн 5 жилийн Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 14.1 дэх хэсэгт заасан Ялгаварлан гадуурхах гэмт хэргийг хянан шийдвэрлэсэн шүүхийн шийдвэрийг хайсан боловч хянан шийдвэрлэсэн тогтоол байхгүй байсан.

ЦЕГ-ын Статистик мэдээллийн хэлтсээс авсан судалгаагаар 2017 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрөөс 2020 оны 2 дугаар сарын байдлаар улсын хэмжээнд Эрүүгийн хуулийн 14.1 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан 4 хэрэг бүртгэгдсэнээс 2018 онд 2, 2019 онд 1, 2020 онд 1 хэрэг тус тус бүртгэгджээ. Хэргийг ангилж үзвэл үндэс угсаа, нийгмийн гарал үүслээр нь ялгаварлан гадуурхсан 3, бэлгийн чиг баримжаагаар нь ялгаварлан гадуурхсан 1 тохиолдол байна.

Цагдаагийн байгууллага “гэмт хэргийн шинжгүй” гэх үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болгох саналтайгаар 2, яллах дүгнэлт үйлдүүлэх саналтайгаар 1 хэргийг прокурорын байгууллагад шилжүүлж 2020 онд шүүхээр шийдэгдсэн “ялгаварлан гадуурхах” хэргийн тухайд Баянгол дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхээс 2020 оны 10 дугаар сарын 6-ны өдрийн 2020/ШЦТ/868 дугаартай шийтгэх тогтоол гарчээ.

Тогтоолыг дурдвал:

Шүүх Нийслэлийн Прокурорын газраас шүүгдэгч Г-д холбогдуулан яллах дүгнэлт үйлдэж ирүүлсэн хэргээс Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн 14.1 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан гэмт хэргийг... хэрэгсэхгүй болгон шийдвэрлэжээ. Шүүх энэхүү шийдвэрийнхээ үндэслэлийг дараах байдлаар тайлбарласан байна.

...шүүх хэрэгт авагдаж, шүүхийн хэлэлцүүлэгт шинжлэн судалсан баримтууд болон шүүхийн хэлэлцүүлэгт мэдүүлсэн талуудын мэтгэлцээнийг шинжлэн судлаад шүүгдэгч Г-ийн 2019 оны 9 дүгээр сарын 7-ны өдөр өөрийн фейсбүүк хаягаас олон нийтийн цахим хуудсанд “...Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдалд муугаар нөлөөлж халдварт өвчин тараахаас өгсүүлээд, бусдыг садар самуунд уруу татаж, хөвгүүд залуусыг гаж буруу чиг хандлагатай болгох зэрэг их хор хөнөөлтэй хүмүүс учир бид цаашдаа муу сайн нийгмийн хог шаарнуудыг хэлж байгаад янзлаад өгнө, илчилж ил гаргана...” гэх мэдээллийг байршуулж Д-г хүйс, үзэл бодол, бэлгийн хүйсийн чиг баримжаа, эрүүл мэндийн нөхцөл байдлаар нь ялгаварлан гадуурхаж, эрх, эрх чөлөөг хязгаарласан гэх үйлдэл нь Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 14.1 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан “Ялгаварлан гадуурхах” гэмт хэргийн шинжийг хангаагүй байна гэж дүгнэж, шүүгдэгч Г-г энэ гэмт хэргийг үйлдсэн гэм буруутайд тооцох хууль зүйн үндэслэлгүй байх тул түүнд холбогдох Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 14.1 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан “Ялгаварлан гадуурхах” гэмт хэргийг хэрэгсэхгүй болгож шийдвэрлэлээ. Учир нь Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 14.1 дүгээр зүйлийн

1 дэх хэсэгт заасан “Ялгаварлан гадуурхах” гэмт хэргийн тодорхойлох хэсэгт заасан “... эрх, эрх чөлөөг нь хязгаарласан бол...” гэх объектив шинж тогтоогдохгүй, хохирогч Д-г ялгаварлан гадуурхсанаар хохирогчийн эрх, эрх чөлөөг хэрхэн хязгаарласан үйл баримт хэрэгт авагдаагүй байх тул шүүгдэгч Г-г Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан гэмт хэргийг үйлдсэн гэж үзэх хууль зүйн үндэслэлгүй байна...” гэж дүгнэсэн байна.

Дээрх шийтгэх тогтоолд хохирогчийн эрх, эрх чөлөөг нь хязгаарласан буюу төрөлхийн болон жам ёсны, түүнчлэн бусад эрхийг нь хориглосон, хязгаарласан шинж байхгүй тул ялгаварлан гадуурхах гэмт хэргийн шинжийг хангахгүй байна гэж дүгнэн хэрэгсэхгүй болгожээ. Холбогдогчийн зүгээс хохирогчийг ялгаварлан гадуурхсан үйлдэл нь тогтоогдсон ч хохирогчийн эрх, эрх чөлөөг хязгаарласан шинжгүй л бол гэмт хэрэгт тооцох боломжгүй байгаа Эрүүгийн хуулийн зохицуулалт хэргийн шийдвэрлэлтийн байдалд сөргөөр нөлөөлж, хохирогч хохирсон хэвээр үлдэхэд хүргэж байна гэж харахаар байна.

Монгол Улсын 2015 оны Эрүүгийн Хуулийн 14.1 дүгээр зүйлд заасан “Ялгаварлан гадуурхах” гэмт хэргийг 2002 оны эрүүгийн хуулийн ижил зүйл заалттай харьцуулсан байдал ялын бодлогод хийсэн шинжилгээ.

	2002 оны Эрүүгийн хууль	2015 оны Эрүүгийн хууль
Бүлэг	Арван наймдугаар бүлэг Иргэдийн улс төрийн болон бусад эрх, эрх чөлөөний эсрэг гэмт хэрэг	Арван дөрөв дүгээр бүлэг Хүний хувийн, улс төрийн эрх, эрх чөлөөний эсрэг гэмт хэрэг
Зүйл, хэсэг	132 дугаар зүйл. Жагсаал, цуглаан хийх эрх чөлөөг зөрчих. 132.1. Хуульд заасан журмын дагуу жагсаал, цуглаан зохион байгуулахад санаатайгаар саад учруулсан, жагсаал, цуглаанд оролцсоных нь төлөө иргэнийг ялгаварлан гадуурхсан, мөрдөн мөшгөсөн, эрх, эрх чөлөөг нь бусад хэлбэрээр хязгаарласны улмаас гэм хор учирсан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг гучаас тавь дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл нэгээс гурван сарын хугацаагаар баривчлах ял шийтгэнэ. 134 дүгээр зүйл. Иргэнийг үзэл бодлоор нь мөрдөн мөшгөх 134.1. Иргэнийг улс төрийн нам, төрийн бус байгууллагад сайн дураараа эвлэлдэн нэгдсэний төлөө ялгаварлан гадуурхсан, мөрдөн мөшгөсөн, эрх, эрх чөлөөг нь бусад хэлбэрээр хязгаарласан бол тодорхой албан тушаал эрхлэх, үйл ажиллагаа явуулах эрхийг гурван жил хүртэл хугацаагаар хасах, хоёр зуун тавиас гурван зуун тавин цаг хүртэл хугацаагаар албадан ажил хийлгэх, гурваас	14.1 дүгээр зүйл. Ялгаварлан гадуурхах. 1. Хүнийг үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, нас, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал, шашин шүтлэг, үзэл бодол, боловсрол, бэлгийн, хүйсийн чиг баримжаа, эрүүл мэндийн нөхцөл байдлаар ялгаварлан гадуурхаж эрх, эрх чөлөөг нь хязгаарласан бол дөрвөн зуун тавин нэгжээс таван мянга дөрвөн зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл хоёр зуун дөчин цагаас долоон зуун хорин цаг хүртэл хугацаагаар нийтэд тустай ажил хийлгэх, эсхүл нэг сараас нэг жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах ял шийтгэнэ. 2. Энэ гэмт хэргийг: 2.1. бүлэглэж;

	дээш зургаан сар хүртэл хугацаагаар баривчлах, эсхүл хоёр жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.	2.2. хүч хэрэглэж; 2.3. албан тушаалтан албаны чиг үүрэг, бүрэн эрх, нөлөөг урвуулан ашиглаж үйлдсэн бол таван мянга дөрвөн зуун нэгжээс хорин долоон мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.
	143 дугаар зүйл. Шүтэж байгаа шашнаар нь хүнийг ялгаварлан гадуурхах, мөрдөн мөшгөх 143.1. Хүнийг шүтэж байгаа шашнаар нь ялгаварлан гадуурхах, мөрдөн мөшгөх, хүч хэрэглэж буюу хүч хэрэглэхээр заналхийлж, бусад хэлбэрээр эрх, эрх чөлөөг нь хязгаарласан бол хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг таваас тавь дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл нэгээс гурван сар хүртэл хугацаагаар баривчлах ял шийтгэнэ.	

2002 оны Эрүүгийн хуульд тодорхой тохиолдлуудад буюу зарим үйлдлийг нь ялгаварлан гадуурхах гэмт хэрэгт гэж тооцож байсан бол үүнийг 2015 оны Эрүүгийн хууль /шинэчилсэн найруулга/-д өөрчилж аливаа ялгаварлан гадуурхаж эрх, эрх чөлөөг нь хязгаарлах үйлдлийг бие даасан гэмт хэрэгт тооцон үндсэн болон хүндрүүлэх шинжтэйгээр хуульчилсан нь дэвшилттэй байна.

Ялгаварлан гадуурхахтай холбогдсон Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн зарим зүйл, заалтууд:

Бусдыг үзэл бодол, арьсны өнгө, үндэс, угсаа, шашин шүтлэг, бэлгийн, хүйсийн чиг баримжаагаар нь үзэн ядаж гэмт хэрэг үйлдсэн бол зарим гэмт хэргийн хүндрүүлэх нөхцөл болгон зүйлчилсэн байна. Үүнд:

- Хүнийг үзэл бодол, арьсны өнгө, үндэс, угсаа, шашин шүтлэг, бэлгийн, хүйсийн чиг баримжаагаар нь үзэн ядаж алах (ЭХ-ийн 10.1 дүгээр зүйлийн 10.1.2.14);
- Хүний эрүүл мэндэд хүнд хохирол санаатай учруулах (ЭХ 11.1);
- Хүний эрүүл мэндэд хүндэвтэр хохирол санаатай учруулах (ЭХ 11.4);
- Хүний эрүүл мэндэд хөнгөн хохирол учруулах (ЭХ 11.6);
- Үндэсний эв нэгдлийг бусниулах (ЭХ 19.9 дүгээр зүйл);
- Эрүү шүүлт тулгах (ЭХ.21.12).

Дээрх Эрүүгийн хуулийн бусад бүлэг, зүйлд заасан “Ялгаварлан гадуурхаж” үйлдсэн гэмт хэргүүд нь Ялгаварлан гадуурхах гэмт хэргээс ялгагдах дараах онцлог шинжтэй байна.

Аравдугаар бүлэг: 10.1 дүгээр зүйл. Хүнийг санаатай алах - Хүний амьд явах эрхийн эсрэг гэмт хэргийн хувьд үнийг үзэл бодол, арьсны өнгө, үндэс, угсаа, шашин шүтлэг, бэлгийн, хүйсийн чиг баримжаагаар нь үзэн ядаж алсан бол энэ гэмт хэргийн хүндрүүлэх шинж болно.

Арван нэгдүгээр бүлэг: 11.1, 11.4, 11.6 дугаар зүйл. Хүний эрүүл мэндэд хүнд, хүндэвтэр, хөнгөн хохирол санаатай учруулах гэмт хэрэг - Хүний эрүүл мэндийн

халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэргийн хувьд хүнийг үзэл бодол, арьсны өнгө, үндэс, угсаа, шашин шүтлэг, бэлгийн, хүйсийн чиг баримжаагаар нь үзэн ядаж алсан бол энэ гэмт хэргийн хүндрүүлэх шинж болно.

Арван есдүгээр бүлэг: 19.9 дүгээр зүйл. Үндэсний эв нэгдлийг бусниулах - Үндэсний аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэргийн хувьд хүмүүсийг үндэс угсаа, хэл, арьсны өнгө, шашны үзэл номлолоор дайсагнуулах, эвдрэлцүүлэх гэсэн тусгай зорилго байхгүй бол энэ гэмт хэргийн шинж үгүйсгэгдэнэ.

Хорин нэгдүгээр бүлэг: 21.12 дугаар зүйл. Эрүү шүүлт тулгах - Хэрэг шалган шийдвэрлэх ажиллагааны эсрэг гэмт хэргийн хувьд Бусдаас тайлбар мэдүүлэг авах, хэрэг хүлээлгэх, ял шийтгэл оногдуулах, ялгаварлан гадуурхах зорилгоор үйлдсэн бол Эрүү шүүлт тулгах гэмт хэргээр зүйлчлэгдэнэ.

Хорин есдүгээр бүлэг: 29.5 дугаар зүйл. Төрлөөр устгах - Хүн төрөлхтний аюулгүй байдал, энх тайвны эсрэг гэмт хэргийн хувьд Энэ гэмт хэргийг үндэс, угсаа, арьсны өнгө, шашны тодорхой бүлгийг устгах зорилгоор үйлдсэн байна.

Зүйлчлэлийн асуудал (Батзэвэгийн Энхболд, Сэнгээгийн Гантулга, Эрүүгийн эрх зүй тусгай анги (сурах бичиг), 2024 он):

Хүнийг үзэл бодлоор нь ялгаварлан гадуурхаж, хууль бусаар мөрдөн мөшгөсөн бол Эрүүгийн хуулийн 13.12, 14.1 дүгээр зүйлээр, хүнийг үзэл бодол, шашин шүтлэгээр нь ялгаварлан гадуурхаж, үзэл бодлоо илэрхийлэх, хэвлэн нийтлэх эрх чөлөөнд халдсан бол Эрүүгийн хуулийн 14.1, 14.3 дугаар зүйлээр тус тус давхар зүйлчилж, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ.

Эрүүгийн хуулийн 14.1 дүгээр зүйлийн шашин шүтлэгээр нь ялгаварлан гадуурхах, 14.3 дугаар зүйлийн шашны талаарх үзэл бодлоо илэрхийлэх, шашны талаар хэвлэн нийтлэх эрх чөлөөнд халдах, 14.4 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөөг хэрэгжүүлэхэд саад учруулах гэмт хэргүүд нь хамгаалагдаж буй нийгмийн харилцаа, зөрчигдөж байгаа эрх ашгаа, объектив талын шинжээрээ төстэй боловч үйлдлийн арга, эрх чөлөөг нь хязгаарлаж байгаа аргаараа ялгаатай гэдгийг анхаарах нь зүйтэй. Тухайлбал, Шашин шүтлэгээр нь ялгаварлан гадуурхаж ажлаас нь халсан бол 14.1 дэх зүйлээр, өөрийн шүтдэг шашны талаар хэвлэн нийтлэх эрх чөлөөг нь хязгаарлаж сүрдүүлсэн бол 14.3 дугаар зүйлээр, шашны зан үйл үйлдэхэд нь шашин мөргөлийн эд зүйлийг устгаж хүч хэрэглэж саад учруулсан бол 14.4 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгээр зүйлчилж, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ.

Эрүүл мэндийн хувьд эрхшээлдээ байгаа хүнийг ялгаварлан гадуурхаж байнга хүчирхийлсэн, доромжилсон, зодсон, тамлан зовоосон, айлган сүрдүүлсний улмаас амиа хорлоход гарцаагүй хүргэсэн бол Эрүүгийн хуулийн 14.1 дүгээр зүйлд заасан ялгаварлан гадуурхах гэмт хэрэг, Эрүүгийн хуулийн 10.4 дүгээр зүйлд заасан амиа хорлоход хүргэх гэмт хэргээр давхар зүйлчилж, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ.

Хүнийг ялгаварлан гадуурхаж, улмаар эрүүл мэндэд нь хохирол учруулсан бол Эрүүгийн хуулийн 14.1 дүгээр зүйл, хүний эрүүл мэндийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэргийн аль тохирох зүйлээр давхар зүйлчилж, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ.

Гэр бүлийн хамаарал бүхий харилцаатай хүний ялгаварлан гадуурхаж байнга зодсон, харгис хэрцгий харьцсан бол Эрүүгийн хуулийн 11.7 дугаар зүйлд заасан гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдэх гэмт хэргээр зүйлчилнэ.

Бэлгийн болон хүйсийн чиг баримжаагаар нь ялгаварлан гадуурхаж, хохирогчийг хүчиндсэн, бэлгийн дур хүслээ ёс бусаар хангасан, бэлгийн мөлжлөгийн шинжтэй үйлдэл хийсэн бол Эрүүгийн хуулийн 14.1 дүгээр зүйл, Эрүүгийн хуулийн 12.1, 12.2, 12.3 дугаар зүйлд заасан гэмт хэргийн аль тохирохоор нь давхар зүйлчилж, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ.

Иргэнийг үзэл бодлоор нь ялгаварлан гадуурхаж сонгох эрхэд нь саад учруулсан бол Эрүүгийн хуулийн 14.1, 14.5 дугаар зүйлээр давхар зүйлчилж, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ.

Дээрхээс үзэхэд 14.1 дүгээр зүйлээс гадна хэд хэдэн гэмт хэргийн хүндрүүлэх шинжид ялгаварлан гадуурхахтай холбоотой заалт туссан байгаа хэдий ч Монгол Улсын Зөрчлийн тухай хууль тусгагдаагүй нь өрөөсгөл байгаа юм.

Ялгаварлан гадуурхахын эсрэг тусгайлсан зохицуулалт бүхий хууль боловсруулах эсэх талаарх хэрэгцээ шаардлагын урьдчилсан тандан судалгааны “Олон улсын болон бусад улсын хууль, эрх зүйн зохицуулалттай харьцуулсан байдал” гэсэн бүлэгт эрүүгийн хуулийн зохицуулалттай холбоотой дараах мэдээллийг тусгажээ. Үүнд:

Оросын Холбооны Улсын Эрүүгийн хуулийн 136 дугаар зүйлд Ялгаварлан гадуурхсан, өөрөөр хэлбэл албан тушаалын байдлаа ашиглаж хүнийг хүйс, арьсны өнгө, үндэс угсаа, хэл, нийгмийн гарал, эд хөрөнгө ба албан тушаалын байдал, оршин суугаа газар, шашин шүтлэг, итгэл үнэмшил, аль нэг олон нийтийн байгууллага, нийгмийн бүлэгт хамаардаг байдлаар нь хүний эрх, эрх чөлөө, хууль ёсны эрх, ашиг сонирхлыг зөрчсөн бол эрүүгийн хариуцлага оногдуулахаар заажээ. Мөн хүний эрүүл мэндэд хүнд, хүндэвтэр, хөнгөн хохирол санаатай учруулах гэмт хэргүүдийг үйлдэхдээ ялгаварлан гадуурхсан бол хүндрүүлэх шинж гэж хуульчилжээ (<http://stykrf.ru/111>, 2024 он).

Харин ОХУ-ын Захиргааны зөрчлийн тухай хуулийн 5.62 дугаар зүйлд Ялгаварлан гадуурхсан, өөрөөр хэлбэл хүнийг ба иргэнийг хүйс, арьсны өнгө, үндэс угсаа, хэл, нийгмийн гарал, эд хөрөнгө, гэр бүл, нийгмийн ба ба албан тушаалын байдал, оршин суугаа газар, шашин шүтлэг, итгэл үнэмшил, аль нэг олон нийтийн байгууллага, нийгмийн бүлэгт хамаардаг, эсхүл хамаардаггүй байдлаар нь эрх, эрх чөлөө, хууль ёсны эрх, ашиг сонирхлыг зөрчсөн бол иргэн, хуулийн этгээдэд торгуулийн арга хэмжээ авахаар заажээ.

Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улсад аливаа хэлбэрээр алагчлах үзлийг хориглосон бөгөөд Европын Холбооноос гаргасан Алагчлах үзлийн эсрэг 4 зааварчилгааг өөртөө нэгтгэсэн. 2006 оны 8 дугаар сарын 14-ний өдөр "Тэгш хандах тухай ерөнхий хууль"-ийг батлан гаргасан.

Тус хуулийн зорилго нь дараах нийтлэг долоон шинж болох арьс өнгө, гарал үүсэл, угсаа язгуур/, хүйс, шашин шүтлэг, ертөнцийг үзэх үзэл, хөгжлийн бэрхшээл, нас болон бэлгийн чиг хандлагын улмаас хуулиар зохицуулсан харилцаанд ялгаварлан гадуурхах явдлаас хамгаалахад чиглэсэн байна. Эдгээр шинж бүрээр ялгаварлан гадуурхаж болохгүй тохиолдлуудыг заан тодорхойлсон. Үүнээс гадна хуулийн 20 дугаар зүйлд алагчлах үзэл гаргахыг зөвшөөрсөн нөхцөлийг хуульчилжээ. Үүнд:

1. Аюул заналхийллээс зайлсхийх болон, гэмтэл учруулахаас урьдчилан сэргийлэхэд, эсхүл харьцуулсан шинж бүхий бусад зорилгоор;

2. Хувь хүний халдашгүй болон аюулгүй байдлыг хамгаалах шаардлагыг хангахаар бол;

3. Тусгай тэтгэмж бүхий давуу байдал олгох болон тэгш хандахыг албадах ашиг сонирхол үгүй бол;

4. Эрх ашиг нь хөндөгдсөн этгээдийн шашин болон шашин шүтэх эрх, эрх чөлөө эсхүл шашны нийгэмлэгийн өөртөө засан тохинох эрхээ эдлэх зорилгоор болон тэдгээрт зориулсан (хууль зүйн хэлбэрийг үл харгалзан) байгууламж болон хамтдаа шашин шүтэх, эсхүл тэдний хүндэтгэж буй үзэл санаа, итгэл үнэмшилтэй байхад нь зориулсан байгууллагад нэгдэх нь зөвтгөгдсөн үед шашин, хөгжлийн бэрхшээл, нас, бэлгийн чиг хандлага, эсхүл хүйсээр алагчлах нь зорилго бүхий үндэслэлтэй байвал алагчилсан гэж үзэхгүй.." гэж заасан байдаг байна.

Турк Улсын Эрүүгийн хуулийн 122 дугаар зүйлд Үзэн ядалт, ялгаварлан гадуурхах гэмт хэргийг хуульчилжээ. Уг хуулийн 122 дугаар зүйлийн 122.1 дэх хэсэгт Хэл, үндэс угсаа, арьсны өнгө, хүйс, хөгжлийн бэрхшээл, улс төрийн үзэл бодол, итгэл үнэмшил, шашин шүтлэгээс нь хамааран үзэн ядаж:

- a. Тухайн этгээдийн өмчлөлийн хөдлөх болон үл хөдлөх эд хөрөнгийг худалдан борлуулах, түрээслэх, хөлслөхөд;
- b. Тухайн этгээдэд олгох төрийн үйлчилгээ авахад;
- c. Тухайн этгээд шинэ ажилд ороход;
- d. Тухайн этгээд бизнесийн үйл ажиллагаа явуулахад нь саад учруулсан бол нэг жилээс гурван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэх (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf>, 2004 он) тухай зохицуулсан ажээ.

Америкийн Нэгдсэн Улс: АНУ анх удаа 1866 оны Иргэний хуульд 37 тодорхой эрхүүдийг хамгаалах, тэдгээр эрхийг алагчлах үзэл гаргах явдлаас хамгаалах зорилгоор буюу Өмнөдийн эрх чөлөөг олсон хүмүүсийг хамгаалахаар уг хуулийг баталсан байдаг.

Алагчлах үзлийн тухайд АНУ-ын хувьд 1964 оны Иргэний хууль, Хөдөлмөр эрхлэлтэд алагчлах үзэл гаргахын эсрэг хууль ("ADEA"), 1990 оны Хөгжлийн бэрхшээлтэй Америк иргэдийн тухай хууль ("ADA"), 1963 оны Тэгш цалин олгох тухай хууль ("EPA"), 1978 оны Жирэмсэн байдлаар нь алагчлахын эсрэг хууль ("PDA"), 2008 оны Генийн мэдээллээр алагчлахын эсрэг хууль ("GINA") болон бусад мужийн батлагдсан хүчин төгөлдөр хуулиар аливаа алагчлах үзэл гаргах явдлаас хамгаалдаг байна.

1964 оны Иргэний хууль болон бусад Холбооны холбогдох хуулиар хүн ам дахь зарим бүлгийн хүмүүсийг "нас, арьс, үндэстний гарал, шашны итгэл үнэмшил, жендэр, хөгжлийн бэрхшээл, жирэмслэлт, ахмад дайчин байсан" зэрэг үндэслэлээр алагчлах үзэл гарган хандахыг хориглодог байна. Мөн мужийн хуулиар жендэрийн байдал, бэлгийн чиг хандлага, улс төрийн үзэл санаа, цэрэг армид алба хаасан байдал зэргээр алагчлах үзэл гаргахын эсрэг хуульчилсан зэрэг шинжүүдийг хууль тус бүрээр зохицуулсан байна. Тухайлбал, насны шинжээр нь хөдөлмөр эрхлэхэд алагчлах үзлийг хориглох заалтад Насаар алагчлах тухай 1975 оны хууль АНУ Код 42, 6101 - 6107 хэсгийг буюу Холбооноос санхүүгийн туслалцаа авах хөтөлбөр, үйл ажиллагаанд насанд үндэслэн алагчлах үзэл гаргахыг хориглосон жишээг дурдаж болох юм.

Бүгд Найрамдах Колумб улсын Эрүүгийн кодын 134В дүгээр зүйлд “...алагчлах үзлийг”:

1. Олон нийтийн газар, олон нийтэд зориулсан мөн олон нийтэд нээлттэй газарт;
2. Олон нийтийн хэвлэлд;
3. Төрийн албан хаагч үйлдсэн;
4. Уг үйлдэл нь хүүхэд, охид, өсвөр, дунд эргэм насныхан эсхүл насанд хүрсэн этгээдийн эсрэг чиглэсэн бол...” оногдуулах шийтгэлийг нэмэгдүүлэхээр хуульчилсан байна (Хууль зүйн Үндэсний Хүрээлэн, 2019 он).

Австрали Улс: Австрали Улсад ялгаварлан гадуурхахын эсрэг хууль тогтоомж нь холбооны болон муж улсын түвшинд үйлчлэх бөгөөд олон нийтийн дунд ялгаварлан гадуурхах, дарамт үзүүлэхээс хамгаалахад чиглэсэн байдаг. Холбооны хууль нь муж улсын нутаг дэвсгэрийн хуулиудтай нэгэн зэрэг үйлчлэх хүчин чадалтай байдаг.

Австрали Улсад ялгаварлан гадуурхахын эсрэг Австралийн Хүний Эрхийн Комиссын тухай хууль (1986), Шударга ажлын тухай хууль (2009)-ийг гол хууль болгон авч үздэг бөгөөд Насаар алагчлахгүй байх тухай хууль (2004), Хөгжлийн бэрхшээлээр алагчлахгүй байх тухай хууль (1992), Арьс өнгөөр алагчлахгүй байх тухай хууль (1975), Хүйсээр алагчлахгүй байх тухай хууль (1984) гэсэн 6 хуулийг Холбооны хэмжээнд дагаж мөрддөг байна.

Харин Австрали улсын нийслэл дэх нутаг дэвсгэрт: Алагчлах үзлийн тухай Акт 1991, Шинэ өмнөд Уэльсийн нутаг дэвсгэрт: Алагчлахын эсрэг Акт (1977), Хойд нутаг дэвсгэрт: Алагчлахын эсрэг Акт (1992), Хатан хааны нутаг дэвсгэрт: Алагчлахын эсрэг Акт (1991), Өмнөд Австралид: Тэпи боломжийн Акт (1984), Тасманид: Ялгаварлахын эсрэг Акт (1998), Викториад: Тэгш боломжийн Акт (2010), Баруун Австралид: Тэгш боломжийн Акт (1984) зэрэг нь муж улсын нутаг дэвсгэрийн тухайд үйлчилдэг байна.

Эдгээр хууль тус бүрээр алагчлах үзлийн шинжүүдийг тусгасан байх бөгөөд нийтлэг "арьс, арьсны өнгө, улс төрийн үзэл баримтлал, үндэстний удам, нийгмийн гарал, нас, эрүүл мэндийн талаарх тэмдэглэл, эрүүгийн гэмт хэрэгтний талаарх тэмдэглэл, гэрлэлтийн болон харилцааны төлөв, аль нэг эрхтний хөгжил сааталтай байх, сэтгэлгээ, оюуны эсхүл сэтгэц мэдрэлийн хөгжлийн бэрхшээл, бие махбодын хөгжлийн бэрхшээл, үндэстэн байх, бэлгийн чиг хандлага болон үйлдвэрчний эвлэлийн үйл ажиллагаа зэрэгт үндэслэн ялгавартай хандах" гэж заасан.

Австралийн муж, нутаг дэвсгэрийн түвшний түвшний хэмжээнд хэмжээн үйлчилж буй алагчлах үзлийн тухай хуулиудын хэрэгжилтийг муж, нутаг дэвсгэрийн тэгш боломж болон алагчлахгүй байхын эсрэг агентлагууд хариуцдаг байна.

Дээрх улсуудын Эрүүгийн хуулийн зохицуулалтаас харахад ялгаварлан гадуурхсан бүх үйлдэл, эс үйлдэхүйд эрүүгийн хариуцлага оногдуулах бус харин гэмт хэргийн субъект, объектив талын шинжээр нь бусад зөрчлөөс ялгаж хуульчилсан байдаг байна.

Дүгнэлт

Ялгаварлан гадуурхахыг хориглох эрх зүйн суурь нь Монгол Улсын Үндсэн хууль болон олон улсын гэрээ, конвенцоор хангалттай түвшинд баталгаажсан хэдий ч түүний эрүүгийн эрх зүйн хэрэгжилт бодит амьдрал дээр хангалтгүй байгааг

судалгааны үр дүн тодорхой харуулж байна. Тухайлбал, 2016–2025 оны хугацаанд бүртгэгдсэн 186 гомдол мэдээллээс Цагдаагийн байгууллагад бүртгэгдэж эрүүгийн хэрэг үүсгэн, яллах дүгнэлт үйлдэж шийдвэрлэсэн ганцхан тохиолдол байгаа хэдий ч шүүхээс түүнийг Эрүүгийн хуулийн 14.1 дүгээр зүйлд заасан гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний “...эрх, эрх чөлөөг хязгаарласан бол” гэх об’ектив шинж тогтоогдоогүй, ялгаварлан гадуурхсан үйлдэл тогтоогдсон ч эрх, эрх чөлөөнд нь бодит хязгаарлалт хийсэн нь нотлогдоогүй гэх үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болгож шийдвэрлэсэн нь эрүүгийн эрх зүйн хамгаалалт учир дутагдалтай байгааг илтгэж байна.

Өмнө нь мөрдөгдөж байсан 2002 болон шинэчлэн найруулсан 2015 оны Эрүүгийн хуулийн зохицуулалтыг харьцуулбал, хууль тогтоогч ялгаварлан гадуурхалтыг бие даасан гэмт хэрэг болгон өргөжүүлсэн нь дэвшилттэй боловч, хэрэгжилтийн механизм, эрх зүйн үр нөлөө муу байна. Мөн Ялгаварлан гадуурхахтай холбоотой заалт одоогийн мөрдөгдөж буй Монгол Улсын Зөрчлийн тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/-д тусгагдаагүй байна.

Олон улсын туршлагаас харахад ялгаварлан гадуурхах үйлдлийг бүхэлд нь эрүүгийн гэмт хэрэг бус харин тодорхой нөхцөл, хэлбэр, үр дагавартай уялдуулан ялгамжтай зохицуулж, зарим тохиолдолд захиргааны болон иргэний хариуцлагын тогтолцоотой хослуулан хэрэгжүүлж байна. Энэ нь манай улсад хэрэгжиж буй ялгаварлан гадуурхах явдлыг зөвхөн гэмт хэрэг байхаар хуульчлан заасан үр дүнгүй байдалтай харьцуулахад илүү уян хатан, үр нөлөөтэй харагдаж байна.

Ингэснээр сүүлийн үед үйлдэгдээд буй Өсвөр насны болоод Үе тэнгийнхний цахим орчин дахь ялгаварлан гадуурхалт болоод дээрэлхэлтийг хамруулах боломж бүрдэх юм.

Санал

Дээрх дүгнэлтээс үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Хүнийг үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, нас, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал, шашин шүтлэг, үзэл бодол, боловсрол, бэлгийн, хүйсийн чиг баримжаа, эрүүл мэндийн нөхцөл байдлаар ялгаварлан гадуурхаж эрх, эрх чөлөөнд халдаж хүнийг: зодсон; хүсэл зоригийнх нь эсрэг тодорхой үйлдэл хийх, хийхгүй байхыг албадсан; бусадтай харилцахыг хязгаарласан бол албадан сургалтад хамруулж хүнийг хоёр зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр, хуулийн этгээдийг нэг мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох шийтгэл оногдуулдаг байхаар Монгол Улсын Зөрчлийн тухай хуульд тусгах.

2. Хүнийг үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, нас, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал, шашин шүтлэг, үзэл бодол, боловсрол, бэлгийн, хүйсийн чиг баримжаа, эрүүл мэндийн нөхцөл байдлаар ялгаварлан гадуурхаж, цахим хэрэгсэл ашиглаж эрх, эрх чөлөөнд нь халдаж хүнийг байнга хүчирхийлсэн, доромжилсон, зодсон, тамлан зовоосон, айлган сүрдүүлсэн, тарчлаасан бол гэх шинжийг нэмж хоёр зуун дөчөөс долоон зуун хорин цагаар нийтэд тустай ажил хийлгэх, эсхүл зургаан сараас нэг жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл зургаан сараас нэг жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэхээр Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 14.1 дүгээр зүйлд нэмэлт өөрчлөлт оруулж өгснөөр ялгаварлан гадуурхалтын эсрэг тэмцэл нь илүү өргөн хүрээтэй эрх зүйн болон нийгмийн бодлоготой уялдахаар байна.

Ашигласан материалын жагсаалт

1. Хууль зүйн Үндэсний Хүрээлэн. (2019 он). Ялгаварлан гадуурхахын эсрэг тусгайлсан зохицуулалт бүхий хууль боловсруулах эсэх талаарх хэрэгцээ шаардлагын урьдчилсан тандан судалгаа. Хууль зүйн судалгааны төв, 26 дахь тал.
2. “Ялгаварлан гадуурхалт ба хүний эрх” сэдэвт хэлэлцүүлгийн илтгэлээс. (2025 он). Монгол Улсын Их Хурлын даргын 2024 оны 89 дүгээр захирамжаар байгуулагдсан ажлын хэсгийн 2025 оны 05 дугаар сарын 19.
3. <http://stykrf.ru/111>. (2024 он).
4. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf>. (2004 он).
5. Батзэвэгийн Энхболд, С. Г. (2024 он,). Улаанбаатар: 104-105 дахь тал.
6. Батзэвэгийн Энхболд, Сэнгээгийн Гантулга, Эрүүгийн эрх зүй тусгай анги (сурах бичиг). (2024 он). Улаанбаатар: 108 дахь тал.
7. Батзэвэгийн Энхболд, Сэнгээгийн Гантулга, Эрүүгийн эрх зүй тусгай анги (сурах бичиг). (2024 он.). Улаанбаатар: 104-105 дахь тал.
8. Монгол Улсын Үндсэн хууль. (1992 он.). *Төрийн мэдээлэл №1.*, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=367>.
9. Нээлттэй нийгэм Форум. "Шинэ төрлийн гэмт хэргийн шийдвэрлэлтийн байдал". (2021 он.). Улаанбаатар.
10. Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал. (1948 оны 12 дугаар сарын 10.). Улаанбаатар: 1, 2 дугаар зүйл.

ГЭР БҮЛИЙН ХҮЧИРХИЙЛЭЛ ҮЙЛДЭХ ГЭМТ ХЭРГИЙН ЭРҮҮГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ: ХЭРЭГЖИЛТИЙН ҮНЭЛГЭЭ БА ЭРХ ЗҮЙН ШИНЭЧЛЭЛИЙН ХЭРЭГЦЭЭ

CRIMINAL LAW REGULATION OF DOMESTIC VIOLENCE CRIMES:
IMPLEMENTATION ASSESSMENT AND THE NEED FOR LEGAL REFORM

Б.Баярболд

*Дотоод хэргийн их сургуулийн Цагдаагийн сургуулийн
Эрүүгийн эрх зүй, криминологийн тэнхимийн
ахлах багш, цагдаагийн ахмад*

Товч агуулга: Энэхүү өгүүлэл нь Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн 11.7 дугаар зүйлээр зохицуулагдах гэр бүлийн хүчирхийллийн гэмт хэргийн хэрэгжилтийг 2017–2025 оны статистик мэдээлэлд тулгуурлан шинжилж, тулгамдсан асуудал болон эрх зүйн шинэчлэлийн хэрэгцээг тодорхойлох зорилготой. Судалгааны үр дүнгээс харахад уг гэмт хэргийн тоо хэлбэлзэлтэй боловч өсөх хандлагатай бөгөөд хохирогчдын дийлэнхийг эмэгтэйчүүд, хүүхдүүд эзэлж байна. Түүнчлэн хүчирхийллийн шинжтэй дуудлага, мэдээлэл өндөр байгаа хэдий ч эрүүгийн хэрэг үүсэж, шүүхээр шийдвэрлэгдэх хувь харьцангуй бага байгаа нь зохицуулалтын үр нөлөө хангалтгүй байгааг илтгэнэ. “Байнга”, “даван” шинжийг тогтоох шалгуур тодорхой бус, зөрчил ба гэмт хэргийн зааг бүдгэрсэн, мөн сэтгэл зүйн болон цахим хэлбэрийн хүчирхийллийн тархалт нэмэгдэж буй нь гол бэрхшээл болж байна. Иймд гадаадын туршлагад тулгуурлан уг гэмт хэргийн эрүүгийн эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох саналыг дэвшүүлэв.

Abstract: This article aims to analyze the implementation of domestic violence crimes regulated under Article 11.7 of the Criminal Code of Mongolia, based on statistical information from 2017–2025, and to define pressing issues and the need for legal reform. According to the research results, although the number of such crimes fluctuates, it shows an upward trend, and the majority of victims are women and children. Furthermore, despite the high number of calls and information of a violent nature, the percentage of criminal cases initiated and resolved by the court is relatively low, indicating that the effectiveness of the regulation is insufficient. The main difficulties are the unclear criteria for establishing "habitual" and "repeated" characteristics, the blurred boundary between violations and crimes, and the increasing prevalence of psychological and cyber forms of violence. Therefore, based on foreign experience, a proposal was put forward to improve the criminal law regulation of this crime.

Түлхүүр үгс: гэр бүлийн хүчирхийлэл, давтамж, мөрдөн мөшгөх, цахим хүчирхийлэл, эрх зүйн шинэчлэл.

Keywords: domestic violence, frequency, stalking, cyber violence, legal reform.

Үндсэн хэсэг

Монгол Улсад гэр бүлийн хүчирхийлэл нь хүний эрх, нийгмийн тогтвортой байдал, гэр бүлийн институтын үндэс сууринд ноцтой хор уршиг учруулж буй нийгмийн сөрөг үзэгдлийн нэг хэвээр байна. Энэхүү төрлийн хүчирхийлэл нь ганц

хохирогчид төдийгүй хүүхдийн хөгжил, гэр бүлийн харилцаа, нийгмийн аюулгүй байдалд урт хугацааны сөрөг үр дагавар бий болгодог онцлогтой.

Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн 11.7 дугаар зүйл “Гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдэх” нь гэр бүлийн хүрээнд үйлдэгдэж буй бие махбод, сэтгэл санаа, эдийн засгийн болон бэлгийн хэлбэрийн хүчирхийллийг гэмт хэрэгт тооцож, тодорхой нөхцөл байдалд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх замаар хохирогчийн эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, урьдчилан сэргийлэх зорилгыг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн үндсэн зохицуулалт юм.

Гэр бүлийн хүчирхийллийн талаарх өнөөгийн эрх зүйн зохицуулалт нь Эрүүгийн хууль болон Зөрчлийн тухай хуулийн уялдаа холбоонд суурилсан, шаталсан хариуцлагын тогтолцоотой байна.

Эрүүгийн хуулийн 11.7 дугаар зүйлд уг үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцсонтой холбоотойгоор гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдэх гэмт хэргийн тоон үзүүлэлтэд тодорхой өөрчлөлт, хэлбэлзэл ажиглагдах болсон. Иймд 2017–2025 оны хооронд бүртгэгдсэн уг төрлийн гэмт хэргийн хөдөлгөөнийг судлах нь түүний хандлага, эрх зүйн хэрэгжилтийг үнэлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.

График.1 Цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд 2017-2025 онд бүртгэгдсэн гэмт хэрийн мэдээ

Эх сурвалж: <https://police.gov.mn>

2017–2025 оны хооронд гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдэх гэмт хэргийн тоон үзүүлэлтэд тодорхой хэлбэлзэл ажиглагдаж байна. Графикаас харахад 2017 онд 223 бүртгэгдэж байсан уг төрлийн гэмт хэрэг 2018 онд 210, 2019 онд 207 болж аажим буурсан ч 2020 онд 111, 2021 онд 118 болж үл ялиг өссөн байна. Энэ нь тухайн үеийн нийгмийн онцгой нөхцөл байдал, тухайлбал цар тахлын нөлөөгөөр гэр бүлийн хүрээнд гарсан хүчирхийллийн тоо өсөж, харин хөл хорио цуцлагдсанаас хойш буюу 2022 онд дахин 98 болж буурсан байдал ажиглагдаж байна.

2023 оноос эхлэн гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдэх гэмт хэргийн тоо дахин өсөх хандлага ажиглагдаж, 2023 онд 126, 2024 онд 123, 2025 онд 155 хэрэг бүртгэгдсэн байна. Иймээс энэхүү төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд зөвхөн тоон үзүүлэлтийг бус, нийгмийн шалтгаан нөхцөл, урьдчилан сэргийлэх болон хохирогч хамгаалах бодлогыг цогцоор нь авч үзэх шаардлагатай байна.

2017–2025 оны статистик мэдээллээс харахад гэр бүлийн хүчирхийллийн гэмт хэргийн хохирогчдын 85–92 хувь нь эмэгтэйчүүд, 10–13 хувь нь хүүхэд байна. Хохирогчдын дотор эхнэр, хамтран амьдрагч давамгайлж байгаа нь уг гэмт хэрэг нь эрх мэдэл, санхүүгийн болон сэтгэл зүйн хараат байдалд суурилсан, давтамжтай, урт хугацаанд үргэлжилдэг онцлогтойг илтгэнэ. Тухайлбал 2024 онд 203 хүүхэд хохирсон нь онцгой анхаарал шаардах үзүүлэлт юм. Бага насандаа хүчирхийлэлд өртсөн хүүхдүүд насанд хүрэх үедээ хүчирхийллийг хэвийн зүйл мэт хүлээн зөвшөөрөх, өөрсдөө хохирогч буюу үйлдэгч болж төлөвших «дам нөлөө»-ний эрсдэл өндөр байдаг тул энэ асуудал нь зөвхөн өнөөгийн биш, ирээдүйн нийгмийн аюулгүй байдалд шууд нөлөөлөх хүчин зүйл болж байна (Монгол Улс дахь гэмт хэргийн цагаан ном, 2024).

Гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдэгчдийн 90 гаруй хувийг эрэгтэйчүүд эзэлж байгаа бөгөөд нийтлэг шинж байдлын хувьд ажилгүй, орлогын тогтмол эх үүсвэргүй, боловсролын түвшин доогуур иргэд дийлэнх хувийг бүрдүүлж байна. Гэсэн хэдий ч гэр бүлийн хүчирхийлэл нь зөвхөн тодорхой нэг бүлэгт бус, нийгмийн бүх давхаргыг хамардаг болохыг Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллагын судалгаанууд онцолдог (World Health Organization, 2021). Өндөр нийгмийн байр суурьтай хүмүүсийн үйлдсэн хүчирхийлэл илрэх, мэдээлэгдэх магадлал харьцангуй бага байдаг нь хохирогчийн айдас, гэмт этгээдийн нэр нөлөөлөлтэй холбоотой. Иймд уг гэмт хэргийн шалтгаан нь эдийн засгийн хүчин зүйлээр хязгаарлагдахгүй бөгөөд сэтгэл зүйн асуудал, харилцааны зөрчил, эрх мэдлийн буруу ойлголт, согтууруулах, мансууруулах бодис, мөрийтэй тоглоомын донтолт зэрэг олон хүчин зүйлтэй нягт холбоотой байдаг.

Цагдаагийн байгууллагад 2017–2025 оны хооронд бүртгэгдсэн гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй холбоотой статистик мэдээлэлд нэг ноцтой, тогтвортой зүй тогтол ажиглагдаж байна. Тодруулбал, гэр бүлийн хүчирхийллийн шинжтэй дуудлага, мэдээлэл өндөр хэмжээнд бүртгэгддэг хэдий ч эрүүгийн хэрэг үүсэж, шүүхээр шийдвэрлэгдэх тоо харьцангуй цөөн хэвээр байна. Үүнтэй зэрэгцэн нэг этгээдтэй холбоотой хүчирхийллийн тохиолдлууд давтагдан, шинэ баримт мэт дахин бүртгэгдэх хандлага давамгайлж байгаа нь одоо мөрдөж буй эрх зүйн зохицуулалт нийгмийн хэмжээнд зохих үр нөлөөгөө бүрэн хангаж чадахгүй байгааг илэрхийлнэ.

Энэ нь хүчирхийлэл үйлдэгч этгээдүүд Зөрчлийн тухай хуулийн үндэслэлээр торгох, баривчлах, албадан сургалтад хамруулах зэрэг анхан шатны арга хэмжээнд удаа дараа хамрагдсан ч зан үйлийн бодит өөрчлөлтөд хүрэхгүй, харин дараагийн хүчирхийлэл шинэ баримт мэт дахин бүртгэгдэх нөхцөл бүрдэж байгааг илтгэнэ.

Энэхүү үзэгдлийн суурин шалтгаан нь эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд «байнга», «даван» гэх ойлголтуудын нотлох шалгуур тодорхой бус байгаатай шууд холбоотой юм. Эрүүгийн хуулийн 11.7 дугаар зүйлд гэр бүлийн хүчирхийллийг «байнга үйлдсэн» тохиолдолд гэмт хэрэгт тооцохоор заасан боловч тухайн «байнгын» шинжийг тогтоох давтамж, хугацаа болон баримтжуулалтын нарийн шалгуур хууль болон практикт бүрэн төлөвшөөгүй хэвээр байна. Зөрчлийн тухай хууль болон Эрүүгийн хуулийн хоорондын зааг тодорхой бус байгаагаас ижил төстэй үйлдэл өөр өөр шатанд өөр өөр хуулиар шийдвэрлэгдэх нөхцөл байдал түгээмэл ажиглагддаг. Энэ нь нэг талаас хүчирхийлэл үйлдэгчид хариуцлагаас зайлсхийх, нөгөө талаас хохирогчид урт хугацаанд хамгаалалтгүй үлдэх бодит эрсдэлийг бий болгодог.

Ийнхүү зөрчлийн шатанд таслагдах ёстой зан үйл бодитоор таслагдахгүй, харин хуримтлагдан, нийгмийн хор аюулын шинж бүрдсэний дараа л эрүүгийн хэрэгт шилждэг сөрөг мөчлөг тогтворжиж байна. Энэ мөчлөгт үйлдэгчийн зан үйлд бодит

өөрчлөлт гарахгүйгээр «ял завших боломжтой» гэсэн субъектив ойлголт бэхжиж, хүчирхийллийг давтан үйлдэх эрсдэл улам нэмэгдсэнээр гэр бүлийн хүчирхийлэл урьдчилан таслан зогсоогдох бус, харин эрчимжиж, гүнзгийрч илэрдэг гэмт хэрэг болж хувирч байна.

Иймд эрүүгийн эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд эрт үеийн таслан зогсоох механизмыг бэхжүүлэх, зөрчлийн болон эрүүгийн бүртгэлийн уялдааг сайжруулах, “давтан” шинжийг нотлох шалгуурыг хуульчлан тодорхойлох шаардлага бодитоор тавигдаж байгаа бөгөөд гэмт хэргийг дараа нь шийтгэхэд төвлөрсөн өнөөгийн хандлагыг даван туулах, гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх бодлого, эрүүгийн эрх зүйн зохицуулалтыг урьдчилан сэргийлэх болон хохирогч төвтэй шинэ шатанд хүргэхэд гадаадын улс орнуудын онцлог, туршлагыг харьцуулан судлах шаардлага зүй ёсоор урган гарч байна.

Их Британи Улс нь гэр бүлийн хүчирхийллийг зөвхөн бие махбодын хүч хэрэглэсэн үйлдлээр хязгаарлахгүйгээр, хохирогч руу чиглэсэн сэтгэл зүйн дарамт, хяналт тогтоох болон ноёрхох шинжтэй зан үйлийг бие даасан гэмт хэрэг болгон хуульчилсан байдгаараа онцлогтой. Тодруулбал, Хүндгэмт хэргийн тухай хуулийн 76 дугаар зүйлд дотно буюу гэр бүлийн харилцаанд «хяналт тогтоох, албадан ноёрхох шинжтэй зан үйл»-ийг гэмт хэрэг гэж тодорхойлсон байдаг (Serious Crime Act , 2015). Энэхүү зохицуулалтын дагуу хүчирхийлэл нь заавал бие махбодын хэлбэртэй байх шаардлагагүй бөгөөд давтамжтай, системтэй шинжтэй, хохирогчийн сэтгэл зүй болон өдөр тутмын амьдралд ноцтой сөрөг нөлөө үзүүлсэн байхыг гол шалгуур болгон авч үздэг.

«Хяналт тогтоох зан үйл» гэдэгт хохирогчийг бусдаас тусгаарлах, хаашаа явах, юу хийхийг нь хянах, мөнгө санхүүгээр нь барих, айлгах, заналхийлэх зэргээр өдөр тутмын амьдралыг нь удирдах үйлдлийг хамааруулан ойлгодог бол «албадан ноёрхох шинжтэй зан үйл» гэдэгт заналхийлэх, доромжлох, дарамтлах зэргээр хохирогчийг айдаст автуулж, өөрийн эрхшээлд байлгах үйлдлийг хамааруулан үздэг (Crown Prosecution Service, 2023). Үүнтэй зэрэгцэн хүчирхийлэл үйлдэгч нь хохирогчийн мессеж, чат, нийгмийн сүлжээн дэх харилцаа болон гар утасны байршил хянах төхөөрөмж зэргийг ашиглан хяналт тогтоох, цахим хэрэгслээр айлган сүрдүүлэх, дарамтлах үйлдлийг гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдэх арга хэлбэрийн нэг гэж албан ёсоор хүлээн зөвшөөрдөг болохыг Дотоод хэргийн яам болон Улсын яллах албаны тайлбаруудад тодорхой тусгасан байдаг (UK Home Office, 2022).

Ялын бодлогын хувьд уг гэмт хэрэгт дээд тал нь 5 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял оногдуулах боломжтой бөгөөд цахим хэрэгсэл ашиглан хяналт тогтоох, дарамт шахалтыг байнга хэрэгжүүлсэн тохиолдолд Ял оногдуулах зөвлөлийн удирдамжийн дагуу ял хүндрүүлэх нөхцөлд тооцдог. Иймд Их Британийн эрх зүйн зохицуулалт нь гэр бүлийн хүчирхийллийг сэтгэл зүй, хяналт болон цахим орчны нөлөөллийг хамруулсан цогц хандлагаар тодорхойлсноороо онцлог бөгөөд цахим хүчирхийллийг тусдаа гэмт хэрэг болгохгүйгээр гэр бүлийн хүчирхийллийн бүрэлдэхүүнд багтаан зохицуулах боломжтой жишиг загвар болж байна.

Австрали Улсад гэр бүлийн хүчирхийллийг холбооны нэгдсэн хуулиар зохицуулаагүй боловч муж, нутаг дэвсгэр бүрийн хуульд өргөн хүрээтэйгээр тусгаж, орчин үеийн хэлбэрүүдийг бодлогын түвшинд хүлээн зөвшөөрсөн байдаг. Ялангуяа цахим хэрэгсэл ашиглан үйлдсэн хүчирхийллийг «цахим хэрэгслээр дамжуулан үйлдэгдэж буй гэр бүлийн хүчирхийлэл» (technology-facilitated domestic violence) гэж

тодорхойлж, албан ёсны бодлого болон хэрэгжилтийн удирдамжид тусгасан нь онцлог юм (eSafety Commissioner, 2021). Эрүүгийн судалгааны үндэсний хүрээлэн болон Цахим аюулгүй байдлын комиссарын газрын судалгааны дагуу байнга мессеж болон дуудлагаар дарамтлах, нийгмийн сүлжээний хаягт зөвшөөрөлгүй нэвтрэх, байршил хянах, камер болон GPS төхөөрөмж ашиглан тагнах зэрэг үйлдлүүдийг хүчирхийллийн тодорхой илрэл гэж хүлээн зөвшөөрдөг.

Ялын бодлогын хувьд гэр бүлийн хүчирхийллийг ноцтой гэмт хэрэгт тооцож 2-оос 10 жил хүртэл хорих ял оногдуулах боломжтой байдаг. Шүүхийн хамгаалалтын шийдвэрийг цахим хэрэгсэл ашиглан зөрчсөн тохиолдолд шууд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэдэг зохицуулалт нь урьдчилан сэргийлэх болон дахин үйлдэхээс хамгаалах үр нөлөөтэй механизм болж байна. Хуулийн шинэтгэлийн комиссын тайлан, зөвлөмжид тусгасан энэхүү зохицуулалт нь Монгол Улсад цахим хэлбэрийн гэр бүлийн хүчирхийллийг тусгайлан зүйлчлэх болон хамгаалалтын арга хэмжээг зөрчсөн тохиолдолд ял хүндрүүлэх нөхцөл болгон авч үзэх боломжийг харуулсан чухал жишиг юм.

Канад Улсад гэр бүлийн хүчирхийллийг бие даасан гэмт хэрэг болгон тусгайлан зүйлчлээгүй боловч Эрүүгийн хуульд заасан хэд хэдэн гэмт хэргийн хүрээнд зохицуулж, гэр бүлийн харилцааг ял оногдуулахад хүндрүүлэх нөхцөл болгон авч үздэг онцлогтой. Тухайлбал, Эрүүгийн хуулийн 264 дүгээр зүйлд заасан «мөшгөх, дарамтлах» (criminal harassment) гэмт хэрэг нь хохирогчийг байнга дагах, ажиглах, холбоо барих, айдас төрүүлэх зэрэг үйлдлийг хамрах бөгөөд мессеж, цахим шуудан, нийгмийн сүлжээ, байршил тогтоох технологи ашиглах зэрэг орчин үеийн хэлбэрүүд уг гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнд шууд хамаардаг болохыг Хууль зүйн яамны хэрэгжилтийн удирдамжид тодорхой заасан байдаг. Мөн «заналхийлэх» (uttering threats) гэмт хэргийн хүрээнд цахим орчныг ашиглан айлган сүрдүүлэх үйлдлийг хамруулан үздэг (Criminal Code of Canada, 1985, s. 264.1).

Ялын бодлогын хувьд хөнгөн тохиолдолд хялбаршуулсан журмаар 2 жил хүртэл, ноцтой тохиолдолд ердийн журмаар 10 жил хүртэл хорих ял оногдуулах боломжтой бөгөөд гэр бүлийн гишүүний эсрэг үйлдсэн тохиолдол ял хүндрүүлэх нөхцөлд заавал тооцогддог нь Канадын шүүхийн практикт тогтсон байдаг.

Америкийн Нэгдсэн Улсад цахим орчинд үйлдэгдсэн мөшгөх, заналхийлэх үйлдлийг холбооны түвшинд тодорхой зохицуулсан байдаг. Холбооны хуулийн эмхэтгэлийн 18 дугаар хэсгийн 2261А дугаар зүйлд зааснаар интернэт болон бусад цахим харилцаа холбооны хэрэгслийг ашиглан хүнийг системтэйгээр мөшгөх, айлган сүрдүүлэх, заналхийлэх үйлдэл нь «цахим мөрдөн мөшгөх» гэмт хэрэгт хамаарах бөгөөд биечлэн уулзах, бие махбодын оролцоо байхыг шаарддаггүй онцлогтой (18 U.S.C. § 2261A). Уг зохицуулалт нь гэр бүлийн гишүүд болон дотно харилцаатай этгээдүүдийн хооронд үйлдэгдсэн тохиолдолд мөн адил хамаарна.

Ялын бодлогын хувьд үндсэн хэлбэрээр 5 жил хүртэл, хохирогчид хүнд хор уршиг учирсан буюу амь насанд нь аюул заналхийлсэн тохиолдолд 20 жилээс бүх насаар нь хорих ял хүртэл хүндрүүлэн оногдуулах боломжтой. Энэ нь цахим хэлбэрийн хүчирхийллийг ноцтой гэмт хэрэгт тооцон, цахим орчныг гэмт хэрэг үйлдэх бие даасан орчин гэж хуульчилсан чухал жишиг болж байна.

Бүгд Найрамдах Солонгос Улс нь гэр бүлийн хүчирхийллийн гэмт хэргийг шийтгэх тухай тусгай хуулийн хүрээнд хүчирхийллийн ойлголтыг өргөн хүрээнд

тодорхойлж, зөвхөн бие махбодын хүч хэрэглэсэн үйлдэл бус, сэтгэл зүйн хохирол учруулсан зан үйлийг мөн адил гэмт хэргийн шинжид хамааруулан үнэлдэг (가정폭력범죄의 처벌 등에 관한 특례법 [Act on Special Cases Concerning the Punishment, etc. of Domestic Violence Crimes], 1997). Шүүхийн практикт гэр бүлийн харилцаанд байнга айлган сүрдүүлэх, заналхийлэх, хянах, доромжлох үйлдлийг «сэтгэл зүйн хүчирхийлэл» гэж тодорхойлдог бөгөөд байнга мессежилгээх, нийгмийн сүлжээгээр заналхийлэх, цахим орчинд хянах зэрэг үйлдлүүдийг үүнд хамааруулан тайлбарладаг. (대법원 [Supreme Court of Korea])

Ялын бодлогын хувьд 1-5 жил хүртэл хорих ял оногдуулах боломжтой бөгөөд давтамжтай, системтэй үйлдэл ял хүндрүүлэх нөхцөлд тооцогддог. Шүүхийн практикт ял оногдуулахын зэрэгцээ хамгаалалтын арга хэмжээ, сэтгэл зүйн засал, зан үйлийн өөрчлөлтийн хөтөлбөрийг хавсарган хэрэглэх нь түгээмэл байдаг.

Оросын Холбооны Улсад гэр бүлийн хүчирхийллийг иж бүрэн байдлаар зохицуулсан тусгай хууль тогтоомж харьцангуй сул хөгжсөн бөгөөд цахим орчинд үйлдэгдэж буй хэлбэрийг тусгайлан зохицуулсан эрх зүйн зохицуулалт үндсэндээ байхгүй байна. Эрүүгийн хуульд гэр бүлийн хүчирхийллийг тусгайлан нэрлэсэн зүйл анги байхгүй бөгөөд холбогдох үйлдлүүдийг биед хөнгөн гэмтэл учруулах, заналхийлэх, хувийн нууцад халдах зэрэг ерөнхий шинжтэй заалтуудаар хэсэгчлэн зохицуулдаг (Уголовный кодекс РФ, 1996). Олон улсын судалгаанд дурдсанаар «мөрдөн мөшгөх» (преследование) болон «албадлагын хяналт» (coercive control) гэсэн ойлголтууд эрүүгийн хуульд тусгагдаагүйгээс давтамжтай, системтэй сэтгэл зүйн дарамт болон цахим хяналтын хэлбэрүүдийг гэмт хэрэг гэж шууд үнэлэхэд хүндрэл үүсдэг. Энэ талаар Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага болон Human Rights Watch зэрэг олон улсын байгууллагууд ОХУ-ын эрх зүйн зохицуулалтыг хангалтгүй гэж удаа дараа шүүмжилж ирсэн байдаг. (Human Rights Watch, 2018)

Ялангуяа 2017 онд гэр бүлийн хүрээнд үйлдэгдсэн зарим төрлийн хөнгөн гэмтлийг эрүүгийн хэргээс гарган захиргааны зөрчилд хамааруулсан өөрчлөлт нь хамгаалалтын түвшинг сулруулсан гэж үнэлэгддэг. Иймд ОХУ-ын зохицуулалт нь гэр бүлийн хүчирхийллийг, ялангуяа сэтгэл зүй болон цахим хэлбэрийг хангалттай хамарч чадахгүй байгаа тохиолдол болж байна.

Дүгнэлт

Олон улсын туршлага болон эрх зүйн хандлагуудыг харьцуулан шинжилсний үндсэн дээр Монгол Улсын нөхцөлд гэр бүлийн хүчирхийлэл, түүний дотор цахим орчинд гэр бүлийн хүрээнд үйлдэгдэж буй заналхийлэх, хууль бусаар мөшгөх үйлдлийг зохицуулах хамгийн оновчтой хувилбар нь **"Хосолсон загвар"** гэж үзэж байна. Энэхүү загвар нь дараах хоёр үндсэн тулгуурт суурилна:

- **Нэгдүгээрт:** Гэр бүлийн хүчирхийллийн үндсэн тодорхойлолтыг зөвхөн техник хэрэгсэлд баригдалгүйгээр зан үйлийн шинж чанар, давтамж болон хохирогчид тогтоож буй хяналт, логикт тулгуурлан уян хатан тодорхойлох. Ингэснээр технологийн ямар ч өөрчлөлтөөс үл хамааран хүний эрх, сэтгэл зүйн халдашгүй байдлыг хамгаалах суурь бүрдэнэ.
- **Хоёрдугаарт:** Цахим болон харилцаа холбооны хэрэгсэл ашигласан байдлыг гэмт хэрэг үйлдэх арга, хэрэгслийн хүндрүүлэх нөхцөл болгон хуульчлах. Энэ

нь хууль сахиулах байгууллагуудад цахим нотлох баримтыг үнэлэх, хэргийг зүйлчлэхэд тодорхой, ил тод шалгуур болж өгөх давуу талтай.

Уг хосолсон зохицуулалтыг нэвтрүүлснээр гэр бүлийн хүрээнд үйлдэгдэх цахим заналхийлэл, мөшгөлтийг тусдаа бие даасан гэмт хэрэг болгож салгахгүйгээр, гэр бүлийн хүчирхийллийн нийгмийн аюулыг нэмэгдүүлдэг хүчин зүйл гэж үнэлэх боломж бүрдэнэ. Энэ нь ялын бодлогыг оновчтой болгохын зэрэгцээ орчин үеийн хүчирхийллийн далд хэлбэрүүдийг таслан зогсоох, урьдчилан сэргийлэх эрх зүйн үр нөлөөг бодитоор дээшлүүлэх чухал ач холбогдолтой юм.

Иймд Эрүүгийн хуулийн Тусгай ангийн Эрүүгийн хуулийн 11.7 дугаар зүйлийг дараах байдлаар өөрчлөн найруулах шаардлагатай байна.

11.7 дугаар зүйл. Гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдэх

Гэр бүлийн хамаарал бүхий харилцаатай хүнийг байнга:

1.1. зодсон;

1.2. харгис хэрцгий харьцсан, догшин авирласан, тарчлаасан;

1.3. тэтгэвэр, тэтгэмж, хуваарьт болон дундын эд хөрөнгөө эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах эрхэд халдсан бол зургаан сараас нэг жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл зургаан сараас нэг жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

2. Энэ гэмт хэргийг:

2.1. хүүхэд, жирэмсэн эмэгтэй, ахмад настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эсрэг;

2.2. асрамжийн үйлчилгээ үзүүлэх байгууллагын ажилтан;

2.3. хүчирхийллийг таслан зогсоох гэсэн хүнийг эсэргүүцэж үйлдсэн;

2.4 *мэдээллийн технологи, цахим харилцаа холбооны хэрэгсэл ашиглан хувийн орон зай, байришл, харилцааг нь албадан хянасан бол зургаан сараас хоёр жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл зургаан сараас хоёр жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.*

3. *Гэр бүлийн хамаарал бүхий харилцаатай хүнийг хүсэл зоригийнх нь эсрэг, хяналтдаа байлгах зорилгоор аливаа хэлбэрээр мөрдөн мөшгөсөн бол зургаан сараас нэг жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл зургаан сараас нэг жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.*

Тайлбар: Энэ зүйлд хэрэглэсэн “байнга” гэх ойлголтод 1 жилийн дотор 3 ба түүнээс дээш удаа гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдсэн тохиолдлыг ойлгоно. Давтамжид Зөрчлийн тухай хуулийн 5.4 дүгээр зүйлд зааснаар шийдвэрлэгдсэн зөрчлийг хариуцлага хүлээсэн эсэхээс үл хамааран тооцно.”

Энэ зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасан мөрдөн мөшгөх үйлдэлд хууль, түүнд нийцүүлэн гаргасан захиргааны хэм хэмжээний акт, хэлцтээр үүрэг хүлээсэн хүний хэрэгжүүлсэн хүүхдийн хууль ёсны эрх, ашиг сонирхол, хүмүүжил, төлөвшил, боловсрол, эрүүл мэндийг хамгаалах, мөн асаргаа, сувилгаа шаардлагатай хүний амь нас, эрүүл мэнд, аюулгүй байдлыг хамгаалах зорилготой үйлдэл хамаарахгүй.

Ашигласан материалын жагсаалт

Хууль тогтоомж:

1. Монгол Улсын Зөрчлийн тухай хууль. (2015). <https://legalinfo.mn/mn/details/11957>
2. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль. (2015). <https://legalinfo.mn/mn/details/11634>
3. 가정폭력범죄의 처벌 등에 관한 특례법 [Act on Special Cases Concerning the Punishment, etc. of Domestic Violence Crimes], Act No. 5435. (1997, Dec. 13).
4. Criminal Code of Canada, R.S.C., c. C-46. (1985). <https://laws-lois.justice.gc.ca>
5. Serious Crime Act 2015, c. 9. (2015). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/9/section/76>
6. Уголовный кодекс Российской Федерации [Criminal Code of the Russian Federation] No. 63-FZ. (1996, June 13). http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/

Ном зохиол, тайлан болон судалгааны бүтээл:

1. Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохицуулах зөвлөл. (2017-2024). Монгол Улс дахь гэмт хэргийн цагаан ном. Улаанбаатар.
2. Цагдаагийн ерөнхий газар. (2017-2025). Цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд бүртгэгдсэн гэмт хэргийн мэдээ. <https://police.gov.mn>
3. Australian Institute of Criminology. (2020). Technology-facilitated domestic violence: Background and issues. <https://www.aic.gov.au>
4. Australian Law Reform Commission. (2010). Family Violence — A National Legal Response (ALRC Report 114).
5. Crown Prosecution Service. (2023). Controlling or Coercive Behaviour in an Intimate or Family Relationship.
6. Department of Justice Canada. (2021). A Legislative Backgrounder: Family Violence.
7. eSafety Commissioner. (2021). Technology-facilitated abuse in the context of domestic and family violence.
8. Human Rights Watch. (2018). Russia: Domestic Violence Law Falls Short.
9. Sentencing Council. (2018). Domestic Abuse: Sentencing Guideline.
10. UK Home Office. (2022). Domestic Abuse Act 2021: Statutory Guidance.
11. World Health Organization. (2021). Violence against women prevalence estimates, 2018. Geneva: World Health Organization.
12. 대법원 [Supreme Court of Korea]. (2019, April 18). [Decision on Psychological Violence and Coercive Control in Domestic Relationships, 2018]. Seoul: Supreme Court.

ЭРҮҮГИЙН ПРОЦЕССЫН ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

ШҮҮХИЙН ШАТАНД ГЭРЧ, ХОХИРОГЧИЙГ ХАМГААЛАХ ЭРХ ЗҮЙН ОРЧНЫГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ НЬ

IMPROVING THE LEGAL ENVIRONMENT FOR PROTECTING WITNESSES AND VICTIMS IN COURT

Б.Алтангэрэл

*Монгол Улсын Дээд шүүхийн хэргийн хөдөлгөөн, мэдээлэл,
судалгааны хэлтсийн судлаач, докторант*

Товч агуулга: Энэхүү өгүүлэл нь шүүхийн шатанд гэрч, хохирогчийг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалтын онолын үндэс, Монгол Улсын хүчин төгөлдөр эрх зүйн орчин, түүний хэрэгжилтийн өнөөгийн байдал, тулгамдаж буй асуудлыг шинжилсэн болно.

Монгол Улсын Үндсэн хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хууль зэрэг хууль тогтоомжид гэрч, хохирогчийн аюулгүй байдлыг хангах зохицуулалт тусгагдсан боловч шүүхийн шатанд хэрэгжилт нэгдмэл бус, сэтгэл зүйн болон нийгмийн дэмжлэгийн тогтолцоо сул, байгууллага хоорондын уялдаа хангалтгүй хэвээр байна.

Практикт гэрч, хохирогч айлган сүрдүүлэх, дарамт шахалтад өртөх, мэдүүлгээ өөрчлөх эрсдэл байсаар байгаа нь нотлох баримтын үнэн зөв байдал, шударга шүүхээр шүүлгэх зарчимд сөргөөр нөлөөлж болзошгүй юм. Гадаадын улс орнуудын туршлагаас үзэхэд шүүхийн шатанд нэр нууцлах, хаалттай хуралдаан явуулах, цахим мэдүүлэг авах, сэтгэл зүйн болон нийгмийн иж бүрэн үйлчилгээ үзүүлэх цогц тогтолцоог бүрдүүлсэн нь хамгаалалтын үр нөлөөг дээшлүүлж байна.

Иймд Монгол Улсад гэрч, хохирогчийг хамгаалах эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож, бие даасан мэргэшсэн байгууллагын тогтолцоог бүрдүүлэх, хамгаалалтын арга хэмжээг процессын болон үйлчилгээний цогц механизмаар хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Abstract: This article critically examines the theoretical underpinnings and normative foundations of witness and victim protection at the judicial stage of criminal proceedings in Mongolia. It analyzes the existing constitutional and statutory framework, evaluates its practical implementation, and identifies systemic challenges that undermine the effectiveness of protective measures during trial.

While the Constitution of Mongolia, the Criminal Procedure Code of Mongolia, and the Law on Protection of Witnesses and Victims establish legal guarantees aimed at safeguarding the life, safety, and procedural rights of witnesses and victims, the practical enforcement of these guarantees at the trial stage remains uneven and institutionally fragmented. In particular, deficiencies persist in inter-agency coordination, risk assessment mechanisms, and the provision of sustained psychological and social support services.

Empirical practice indicates that witnesses and victims may continue to face intimidation, retaliation, coercion, or other forms of undue influence, including pressure to alter, withdraw, or distort their testimony. Such vulnerabilities pose significant risks to the integrity and reliability of evidentiary proceedings and may compromise the principle of equality of arms and the right to a fair trial. The article further engages in comparative analysis, demonstrating that jurisdictions which have institutionalized comprehensive protection regimes — encompassing anonymity orders, in camera hearings, remote testimony through technological means, structured risk-management protocols, and integrated victim-support services — have achieved greater effectiveness in ensuring both personal security and procedural fairness.

The article argues that Mongolia must advance toward a coherent and fully integrated protection framework by refining legislative provisions, strengthening judicial safeguards at the trial stage, and establishing an independent and specialized institutional mechanism responsible for the implementation and monitoring of protection measures. A multidimensional approach that combines procedural safeguards with social-service support structures is essential to ensuring the effective administration of justice and the preservation of fundamental rights within criminal proceedings.

Түлхүүр үгс: Шүүхийн шат, гэрч, хохирогч, гэрч, хохирогчид нөлөөлөх, хамгаалах

Keywords: judicial stage of criminal proceedings; witness and victim protection; intimidation and undue influence; procedural safeguards; equality of arms; right to a fair trial.

Оршил

Засгийн Газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-ийн 5.3.6-д “Гэрч, хохирогчийн аюулгүй байдал, нууцлалыг хамгаалах чиглэлээр эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож гэрч, хохирогчийн хамгаалалтын цогц механизмыг бүрдүүлнэ” гэж, мөн Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 1 дүгээр зүйлийн 1.1-т “Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийг санаачлах, боловсруулах ажиллагааны үндэслэл, чанарыг сайжруулах, түүнд олон нийтийн оролцоог хангах, хууль тогтоомжийн төсөлд тавих шаардлагыг тодорхойлох, хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр нөлөөг үнэлэх замаар хууль дээдлэх ёсыг бэхжүүлнэ” гэж тус тус зааснаар 2017 оны Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн арван гуравдугаар бүлэгт гэрч, хохирогчийг хамгаалах гэж тусгаж өгсөн нь хүний эрхийг хамгаалах зарчимтай уялдсан байгаа юм. Ингэж тусгаснаар гэрч, хохирогчийг хамгаалах, процессын нөхцөл, журмыг шинээр хуульчлан, эрх зүйн зохицуулалт бүрдсэн.

Гэсэн хэдий ч шүүхийн шатанд гэрч, хохирогчид хууль бусаар нөлөөлөх тохиолдол байсаар байна. Гэрч, хохирогч нь мөрдөн байцаалтын явцад /шүүхийн өмнөх шатанд/ тогтвортой мэдүүлдэг хэдий ч шүүх хурал дээр мэдүүлгээ өөрчилж байгаа нь гэрч, хохирогчийг шүүхийн шатанд хамгаалах шаардлагатай байгааг илтгэж байна.

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд гэрч, хохирогчийн мэдүүлэг нь гэмт хэргийн бодит байдлыг тогтоох, хэргийг шийдвэрлэхэд чухал нотлох баримтын нэг болдог. Бодит байдал дээр гэрч, хохирогч нь айлган сүрдүүлэлт, дарамт шахалтад өртөх эрсдэлтэй тул мэдүүлэг өгөхөөс зайлсхийх, эсхүл худал мэдүүлэг өгөх

явдал түгээмэл гарч байгаа. Ингэснээр гэм буруутай этгээд ял завших, эсхүл гэм буруугүй этгээд хариуцлага хүлээх эрсдэлийг нэмэгдүүлдэг.

Монгол Улсад гэрч, хохирогчийг хамгаалахтай холбоотой эрх зүйн зохицуулалт тодорхой хэмжээнд бүрдсэн боловч шүүхийн шатанд уг хамгаалалтын хэрэгжилт хангалтгүй байгаа тул хууль хэрэглээний нэгдмэл байдал алдагдах асуудал үүссээр байна. Иймд энэхүү өгүүлэлд шүүхийн шатанд гэрч, хохирогчийг хамгаалах эрх зүйн онолын суурь, Монгол Улсын одоогийн зохицуулалт, практикт тулгамдаж буй асуудлыг задлан шинжилж, олон улсын стандарт болон харьцуулсан туршлагад тулгуурлан гэрч, хохирогчийг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох саналыг дэвшүүлэх зорилго тавив.

Үндсэн хэсэг

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван есдүгээр зүйл, заалтын агуулгад хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах, прокурор, шүүх гэх төрийн бүх байгууллагыг хамааруулан ойлгож болно. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хоёрдугаар бүлгийн арван зургадугаар дугаар зүйлд заасан 18 бүлэг эрх бол Монгол Улсын иргэний үндсэн эрх бөгөөд Үндсэн хуульд ийнхүү жагсаан бичсэн нь төрөөс бидэнд өгч байгаа бэлэг, сэлт, хайр хишиг биш харин төрөөс хууль тогтоохдоо, биелүүлэхдээ, хэрэглэхдээ, гүйцэтгэн захирамжлах эрх хэмжээ хэрэгжүүлэхдээ эдгээр үндсэн эрхийг зөрчихгүй, дордуулахгүй гэдгээ ард түмэндээ амлаж байгаа хэрэг гэж үзнэ.²

Гэрч, хохирогчийг хамгаалах заалтууд нь нийгмийн тодорхой харилцааны онцлогтой холбоотойгоор иргэний эдлэх эрхийн үндэс болдог. Гэрч, хохирогчийг хамгаалах асуудлыг тусгайлан зохицуулсан заалт Монгол Улсын үндсэн хуульд хэд хэд байгааг онцлох нь зүйтэй. Тодруулбал:

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 13-т “Монгол Улсын иргэн халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхтэй”, Арван есдүгээр зүйлд “Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна”, мөн Гучин наймдугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн 7-д “Засгийн газар ...дараах үндсэн бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ: хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, нийгмийн хэв журмыг бэхжүүлэх, гэмт хэрэгтэй тэмцэх арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх” гэж тус тус тусгагдсан байна.

2002 оны Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн “Шүүн таслах ажиллагааны эсрэг гэмт хэрэг” гэх нэртэй хорин долоо дугаар бүлэгт гэрч, хохирогч мэдүүлэг өгөх, шинжээч дүгнэлт гаргахтай холбоотой үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцохоор тусгасан. Гэмт хэрэг тус бүрийн бүрэлдэхүүний шинжийг авч үзвэл гэрч, хохирогчид нөлөөлсөн этгээдэд зөвхөн гэрч, хохирогчоор худал мэдүүлэг өгүүлэх, шинжээчээр худал дүгнэлт гаргуулах гэмт хэргийн хувьд ямар нэг байдлаар хүч хэрэглэх, заналхийлэх, шан харамж өгөх зэргээр нөлөөлөхийг хамааруулах ба харин бусад гэмт хэргийн хувьд хохирогч, гэрч худал мэдүүлэг өгснийхөө төлөө эрүүгийн хариуцлага хүлээхээр хуульчлагдсан байсан байна. Тус бүлгийн зохицуулалтаас хууль тогтоогч гэмт хэргийн улмаас хохирсон хохирогч болон гэрчийн аюулгүй байдлыг гэмт халдлагаас

² Нанзаддоржийн Лүндэндорж, Монгол Улсын Үндсэн хууль, шинжлэх ухааны тайлбар толь, (Улаанбаатар: Адмон, 2024), 363 дахь тал.

хамгаалахад анхаарал хандуулалгүй, харин тэдний үнэн зөв мэдүүлэг өгөхөд анхаарсан байна гэх дүгнэлтэд хүрч болохоор байна.

2002 оны Эрүүгийн байцаан шийтгэх тухай хуулийн гэрч, хохирогчийг хамгаалах зохицуулалтад: Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулиар гэмт хэрэгт холбогдсон, сэжиглэгдсэн этгээдийг хамгаалах асуудлыг зохицуулснаас бус гэмт хэргийн улмаас хохирсон хохирогч болон гэрчийг хамгаалах асуудлыг хуульчлан зохицуулаагүй. Тус хуульд шүүх хуралдаанд мэдүүлэг өгсөн гэрчийг мэдүүлэг өгөөгүй гэрчтэй уулзуулахгүй байх тухай зохицуулсан боловч /энэ ажиллагааг байцаан шийтгэх ажиллагааны зөвхөн шүүх хуралдааны шатанд хийгдэхээр зохицуулсан/ мөн гэрч болон хохирогчийг сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгч, тэдэнтэй холбоотой бусад хүмүүстэй уулзуулахгүй, харилцуулахгүй байх тухай зохицуулалт тусгагдаагүй ажээ.³

Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх үйл ажиллагаа нь хохирогчийн аюулгүй байдлыг хангах зарчимд үндэслэгддэг бөгөөд Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хуулиар хохирогчийн аюулгүй байдлыг хангахтай холбогдсон харилцааг зохицуулдаг.

Уг хуулийн 5 дугаар зүйлийн 5.1.3-т “хамгаалах байр” гэж гэр бүлийн хүчирхийлэлд өртсөн, эсхүл болзошгүй хүчирхийлэлд өртөх магадлалтай хохирогч, түүний бага насны хүүхдийг тодорхой хугацаагаар байрлуулж, хохирогчид үйлчилгээ үзүүлэх газрыг; 5.1.6-д “эрх хязгаарлах арга хэмжээ” гэж хохирогчийн аюулгүй байдлыг хамгаалахад чиглэсэн хүчирхийлэл үйлдэгчид хүлээлгэх албадлагыг ойлгоно гэж заасан. Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хуульд хохирогчийг хамгаалах хэд хэдэн аргыг хуульчлан зохицуулалтыг бүрдүүлсэн байна.

Засгийн Газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-ийн 5.3.6-д “Гэрч, хохирогчийн аюулгүй байдал, нууцлалыг хамгаалах чиглэлээр эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгож гэрч, хохирогчийн хамгаалалтын цогц механизмыг бүрдүүлнэ” гэж, мөн Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 1 дүгээр зүйлийн 1.1-т “Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийг санаачлах, боловсруулах ажиллагааны үндэслэл, чанарыг сайжруулах, түүнд олон нийтийн оролцоог хангах, хууль тогтоомжийн төсөлд тавих шаардлагыг тодорхойлох, хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн үр нөлөөг үнэлэх замаар хууль дээдлэх ёсыг бэхжүүлнэ” гэж тус тус заасан.

2017 оны Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн арван гуравдугаар бүлэгт гэрч, хохирогчийг хамгаалах гэж тусгаж өгсөн нь хүний эрхийг хамгаалах зарчимтай уялдсан байгаа юм. Ингэж тусгаснаар гэрч, хохирогчийг хамгаалах, процессын нөхцөл, журмыг шинээр хуульчлан, эрх зүйн зохицуулалттай болгосон байна.

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд “...шүүхийн шатанд прокурорын санал, гэрч, хохирогч, өмгөөлөгчийн хүсэлтийг үндэслэн шүүгч Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хуульд заасан аюулгүй байдлын хамгаалалтыг хэрэглэх шийдвэр гаргана” гэх зохицуулалттай.

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг хэрэгжүүлэх, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцогчдын аюулгүй байдлыг хамгаалахад бүх шатны шүүх, шүүгч чухал үүрэгтэй. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх үйл явцыг

³ Хохирогчийн эрхийн судалгааны төв, Гэрч, хохирогчийг хамгаалах, үндэсний тогтолцоог бий болгох асуудал, судалгааны тайлан, 2010, 13 дахь тал.

“...эрх зүйн хэм хэмжээгээр зохицуулагдаж, улмаар хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах байгууллага болон прокурор, шүүхээс хэрэгжүүлдэг, өөр хоорондоо уялдаа холбоо бүхий олон талт цогц үйл ажиллагаа”⁴ гэж ойлгоно.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Аравдугаар зүйлийн 14 дэх хэсэгт “Монгол Улсын хууль, олон улсын гэрээнд заасан эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдсөн гэж үзвэл уул эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд гомдол гаргах”-аар шүүхийн хамгаалалтын зарчмыг хуульчилсан. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 1.13 дугаар зүйлд “Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад хүн, хуулийн этгээд хуулиар хамгаалагдсан эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь зөрчигдсөн, хөндөгдсөн гэж үзвэл уг эрхээ сэргээлгэхээр шүүхэд хандах эрхтэй” гэж заасан нь эрүүгийн процессыг хэрэгжүүлэгч, оролцогчдын эрх, эрх чөлөө, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалахад шүүх, шүүгчийн шийдвэр хамгийн чухал ач холбогдолтой.

Хүн нэр төр, алдар хүнд, амь нас эрүүл мэнд, хувийн эрх, эрх чөлөө ба эд хөрөнгөө гэмт халдлагаас хамгаалах нь шүүхийн хамгаалалт буюу шударга шүүхээр шүүлгэх эрхийн нэг бүрэлдэхүүн хэсэг мөн.⁵ Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн “Хэрэг шалган шийдвэрлэх ажиллагааны эсрэг гэмт хэрэг” гэсэн хорин нэгдүгээр бүлэгт эрүүгийн процессыг хэрэгжүүлэгч, оролцогчдын эсрэг үйлдэл, эс үйлдэхүйг гэмт хэрэгт тооцжээ. Үүнд аюулгүй байдлыг хангах эрүүгийн эрх зүйн хамгаалалтын субъектийг “Гэрч, хохирогч, шинжээч, орчуулагч, хэлмэрчид хууль бусаар нөлөөлөх” (21.5 дугаар зүйл), “Шүүгч, прокурор, өмгөөлөгч, мөрдөгч, иргэдийн төлөөлөгчид хууль бусаар нөлөөлөх” (21.6 дугаар зүйл) гэж тодорхойлжээ. Мөн зүйлийн “Мөрдөн шалгах ажиллагааны нууцыг задруулах” гэмт хэргийн 21.9 дүгээр зүйлд зааснаар “нууцалсан гэрч”-ийг илрүүлэх үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцохоор хуульчилсан. Энэ нь аюулгүй байдлыг эрүүгийн эрх зүйн арга хэрэгслээр хамгаалах субъектэд шүүгч, прокурор, мөрдөгч, өмгөөлөгч, иргэдийн төлөөлөгч, нөгөө талаас гэрч түүний дотор нууцалсан гэрч, хохирогч, шинжээч, орчуулагч, хэлмэрчийг тооцохоор эрх зүйн зохицуулалтыг бүрдүүлжээ.

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны аюулгүй байдал нь хувь хүн, түүний эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолтой нягт холбоотой. Энэ эрх, ашиг сонирхол нь бусад иргэн, нийгэм, төр, эрүүгийн процессыг түүний нэрийн өмнөөс хэрэгжүүлж байгаа албан тушаалтны ашиг сонирхолтой зөрчилдөх, төвийг сахих, зөвшилцөх, нийцэх зэргээр уялдаж байдаг онцлогтой. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд аюулгүй байдлыг хангах нь “гэмт хэргийг шуурхай, бүрэн илрүүлэх, гэмт хэрэг үйлдсэн хүн, хуулийн этгээдийг олж тогтоон шударгаар ял оногдуулах, гэм буруугүй хэнийг ч гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутайд тооцохгүй байх, хүний эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах, зөрчигдсөн эрхийг сэргээх” талаарх эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зорилтыг хангахад чиглэнэ.⁶

Гэрч гэж “Хэргийн талаар ач холбогдол бүхий үнэн зөв нөхцөл байдлыг мэдэж байгаа, тухайн хэрэгт холбогдолгүй бөгөөд хувийн сонирхлоор хандаагүй хэрэг

⁴ Батбуянгийн Бат-Эрдэнэ, Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй, (Улаанбаатар: Интербизнес 2000), 27 дахь тал.

⁵ Содовсүрэнгийн Нарангэрэл, Эрх зүйн толь бичиг, 2008, 582 дахь тал.

⁶ Пүрэвдоржийн Батбаатар, Гэрч, хохирогчийн аюулгүй байдлын онол, 2021, 17 дахь тал.

бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, шүүхээс гэрчээр татагдсан этгээд⁷” гэж тодорхойлсон байна.

Эрх зүйт төрийн үзэл санаа нь гэмт явдалтай тэмцэх хүрээнд хувь хүнийг хамгаалах, түүний аюулгүй байдлыг хангахуйц баталгааг бүрдүүлэхэд чиглэнэ. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх хууль тогтоомж нь хувь хүн, нийгэм, төрийг гэмт халдлагаас хамгаалахад чиглэдэг. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг хэрэгжүүлэгч субъект нь шүүх, шүүгч, шүүхийн иргэдийн төлөөлөгч, прокурор, мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах байгууллага багтана.

Гэрч, хохирогчийн аюулгүй байдлыг хамгаалах санал, санаачилга нь нэг талаас хохирогч түүний хууль ёсны төлөөлөгч, өмгөөлөгч, гэрч, гэрчийн болон хохирогчийн хамаарал бүхий этгээдийн, нөгөө талаас мөрдөгч, прокурор, шүүгчийн бүрэн эрхэд хамаарахаар байна.

Гэрч, хохирогчийг хамгаалах шийдвэр гаргах, хяналт тавих байгууллагын тогтолцоонд: Шүүх, прокурор, мөрдөн шалгах эрх бүхий байгууллага хамаарна. Монгол Улсын шүүх нь Монгол Улсын Үндсэн хууль болон энэ хуульд заасны дагуу байгуулагдан хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, зөрчигдсөн эрхийг сэргээн тогтоох, Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, Үндсэн хуульт байгууллыг хамгаалах, хууль дээдлэх, шударга ёс, ардчилсан ёсыг бэхжүүлэх, хэрэг, маргааныг хянан шийдвэрлэж, заавал биелүүлэх шийдвэр гаргах замаар гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, нийгмийн дэг журмыг бэхжүүлэх, иргэний эрх зүйн ухамсар, соёлыг дээшлүүлэх чиг үүрэг бүхий шүүгч, шүүх бүрэлдэхүүн мөн.

Гэрч, хохирогчийг шүүхийн шатанд хамгаалахтай холбоотойгоор гэрч, хохирогч тэдгээрийн гэр бүлийн гишүүдийн амь нас, эрүүл мэндэд аюул учрах бодит үндэслэл байгаа тухай прокурорын санал, өмгөөлөгчийн хүсэлтийг үндэслэлтэй гэж үзвэл шүүх:

- Гэрч, хохирогчийг шүүх хуралдааны танхимд байлцуулахгүйгээр харилцаа холбооны хэрэгсэл ашиглан шүүхийн хэлэлцүүлэгт оролцуулах,
- Яллагдагч, шүүгдэгчийн өмгөөлөгчийг оролцуулж авсан гэрч, хохирогчийн мэдүүлгийн тэмдэглэл, дууны, дүрсний, дуу-дүрсний бичлэгтэй танилцах ажиллагааг гэрчийг байлцуулахгүйгээр хийх,
- Шүүгдэгчийг шүүх хуралдааны танхимд байгаа үед гэрч, хохирогч мэдүүлэг өгөхөөс татгалзсан эсвэл түүнийг байлцуулах үед гэрч, хохирогч үнэнийг мэдүүлэхгүй байх нөхцөл байдал үүсэж болохоор бол шүүх хуралдаа; танхимаас шүүгдэгчийг түр гаргах нэмэлт арга хэмжээ авч болно.

Шүүх нь гэрч, хохирогчийн аюулгүй байдлын нэмэлт арга хэмжээг авах ялгах талд давуу байдал олгохгүй эсвэл шүүгдэгчийн эрх, хууль ёсны аш сонирхлыг дордуулахгүй талуудад мэтгэлцэх боломжийг тэгш хангана. Шүүх аюулгүй байдлын хамгаалалтыг хэрэглэх хүрээнд эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зорилтод нийцүүлэн шүүхийн хэлэлцүүлэг, шүүх хуралдааныг бүхэлд нь эсвэл хэсэгчилсэн байдлаар хаалттай явуулж болно.

⁷ Болдын Амарбаясгалан, Жамбаачүлтэмийн Эрхэсхулан, Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй, 2007, 79 дэх тал.

Шүүгч нь гэрч, хохирогчийг хамгаалах, туслалцаа үзүүлэх нөхцөл байдал арилсан, хамгаалуулагч нь аюулгүй байдлын хамгаалалтын шаардлага, арга хэмжээг санаатайгаар удаа дараа зөрчсөн үндэслэлээр аюулгүй байдлын хамгаалалтыг цуцах шийдвэр гаргах эрх хэмжээг олгожээ. Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хуулийн 24 дүгээр зүйлд зааснаар хамгаалалтад байгаа гэрч, хохирогч аюулгүй байдлын хамгаалалтын арга хэмжээ хэрэглэх шийдвэрийн талаар гомдол гаргах эрхтэй бөгөөд шийдвэрийг танилцуулснаас хойш 14 хоногийн дотор гомдлоо шүүхэд гаргана. Шүүх гомдлыг ажлын таван өдрийн дотор хянаж шийдвэрлэнэ.

Шүүх нь Монгол Улсын Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хуулийн 8 дугаар зүйлд зааснаар хохирогчийн эрхийг Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн дөчин долдугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт шүүх эрх мэдлийг гагцхүү шүүх хэрэгжүүлэх хүрээнд шүүгч дараах байдлаар хангана.

1. Хохирогч түүний гэр бүлийн бусад гишүүний амь нас, эрүүл мэнд, аюулгүй байдлыг хамгаалуулахаар гаргасан гомдол, мэдээллийг тэргүүн ээлжид шийдвэрлэх,

2. Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй холбоотой гэмт хэрэг, зөрчлийн талаарх мэдээллийг хянан шийдвэрлэж байгаа шүүх, шүүгч нь хохирогч түүний гэр бүлийн бусад гишүүний хувийн мэдээллийг нууцлах, задруулахаас урьдчилан сэргийлэх,

3. Хохирогч гэр бүлийн хүчирхийлэлд өртсөн эсвэл хүчирхийллийн болзошгүй эрсдэл учирсан гэж шүүх үзвэл энэ тухай гомдол, мэдээллийг биечлэн эсвэл хууль ёсны төлөөлөгч болон бусдаар дамжуулан гаргах нөхцөлийг хангах,

4. Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй холбоотой гэмт хэрэг, зөрчлийн талаарх гомдол, мэдээллийг хянан шийдвэрлэж байгаа шүүх, шүүгч нь хохирогч түүний гэр бүлийн бусад гишүүний аюулгүй байдлыг хангах, даруй тусгаарлал- хүчирхийллийг таслан зогсоох арга хэмжээг авах,

5. Хохирогч өөрт хамааралтай асуудлаар шийдвэр гаргахад оролцож сана: өгөх, шүүгчийн гаргасан шийдвэрт гомдол гаргах нөхцөлийг хангах,

6. Гэр бүлийн хүчирхийллийн гэмт хэрэг, зөрчлийг хянан шийдвэрлэж байгаа шүүгч нь гэмт хэрэг, зөрчлийг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явц, нөхцөл байдал болон хүчирхийлэл үйлдэгчид хүлээлгэсэн хариуцлагын талаарх мэдээллийг тухайн хохирогчид танилцуулж тайлбарлан өгөх үүргийг хүлээнэ.

Гадаадын улс орнуудын шүүхийн шатанд гэрч, хохирогчийн аюулгүй байдлыг хангах ажиллагааны туршлага нь манай орны гэрч, хохирогчийг хамгаалахад эерэг талыг нэвтрүүлэх ач холбогдолтой юм. Монгол Улсын хувьд гэрч, хохирогчид нийгмийн туслалцаа үзүүлдэг мэргэжлийн байгууллага, нийгмийн бүлгийн үүрэг оролцоо тодорхой бус байгаа бөгөөд гэрч, хохирогчийн мэдээллийн нууцлалыг хадгалах, тэдэнд нийгмийн үйлчилгээ үзүүлэх нэгдмэл систем үгүйлэгдэж байна. Гэрч, хохирогчийн аюулгүй байдлыг хангах байгууллагын тогтолцоог 1) Гэрч, хохирогчийг хамгаалах эрх зүй, эдийн засаг, зохион байгуулалтыг бүрдүүлэх эрх бүхий байгууллага, 2) Гэрч, хохирогчийн аюулгүй байдлыг хамгаалах шийдвэр гаргах, хяналт тавих байгууллага, 3) Гэрч, хохирогчийн аюулгүй байдлын хамгаалалтын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх байгууллага гэж ангилж болно. Гэрч, хохирогчийн аюулгүй байдлыг хамгаалах эрх зүй, эдийн засаг, зохион байгуулалтыг бүрдүүлэх эрх бүхий

байгууллагын тогтолцоонд Монгол Улсын Их Хурал, Засгийн газар, нутгийн өөрөө удирдах болон захиргааны байгууллагууд орно.

Бүгд Найрамдах Солонгос Улсын “Хохирогчийг хамгаалах тухай хууль”⁸-ийн 3 дугаар зүйлд “Хохирогчийг хамгаалах, дэмжих гэдэг нь гэмт хэргийн хохирогчдын хохирлыг барагдуулах, хууль ёсны эрхийг нь хэрэгжүүлэх, дэмжихэд хувь нэмэр оруулах үйлдлийг хэлнэ. Харин мөрдөн байцаалт, хамгаалалт, шүүх хуралдаанд сөрөг нөлөө үзүүлэх үйлдлүүдийг оруулахгүй болно”, Төрөөс гэмт хэргийн хохирогчдод хувь хүний хамгаалалт, эдийн засаг, сэтгэл зүйн болон хууль зүйн дэмжлэг үзүүлэхээс гадна эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцын талаар мэдээлэл өгөх зэрэг төрөл бүрийн дэмжлэг үзүүлдэг. Хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад гэмт хэргийн хохирогчдод хэргийн явц, шүүх хуралдааны огноо, байршил, шүүх хуралдааны үр дүн, гэмт хэрэгтнийг баривчлах, суллах зэрэг цагдан хорихтой холбоотой баримтууд, шоронгоос суллах зэрэг ялын гүйцэтгэлийн байдлын талаар мэдэгдэх замаар тэдний эрхийг хамгаалдаг систем юм. Харин гэрч гэдэг нь гэмт хэрэгтэй холбоотой үйл явдал, баримт бичгийг шүүхэд мэдээлэх үүрэг хүлээсэн гэмт хэрэгт оролцоогүй гуравдагч этгээдийг хэлнэ гэж тодорхойлсон байна.⁹

Шүүхээс хохирогчид хамгаалалтын арга хэмжээ авах, хувийн мэдээллийг нууцлах, түр хамгаалах байранд байршуулах, хохирогчийн хаягийг өөрчлөх, смарт байршил тогтоогчийн (ухаалаг цаг гэх мэт) тусламжтай байршлыг тодорхойлох гэх мэт аюулгүй байдлын хамгаалалт үзүүлдэг. Гэмт хэргийн хохирогчийн мэдүүлгийн систем, эрүүгийн шүүхийн портал болон гар утасны аппликейшн ашиглаж мэдээлэл өгөх систем, төлбөрийн чадваргүй хохирогчид улсын өмгөөлөгчийн үйлчилгээ үзүүлэх болон бусад туслах системүүдээр дэмждэг байна.¹⁰

Гэрчийг хамгаалах системд ердийн хэргийн гэрчийг дэмжих, тусгай гэмт хэргийн гэрчийг дэмжих систем гэсэн 2 төрөл байдаг. Нэгдүгээрт ердийн гэрчийг хамгаалах систем гэдэг нь эрүүгийн хэргийн гэрчээс мэдүүлэг авах, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны үе шат, шүүх хуралдааны үе шатыг тайлбарлахад дэмжлэг үзүүлнэ. Хоёрдугаарт тусгай хамгаалалтын систем гэдэг нь бэлгийн хүчирхийллийн гэмт хэргийн хохирогч, хүчирхийллийн гэмт хэргийн хохирогч, насанд хүрээгүй хүнийг гэрчээр дуудсан тохиолдолд тэдгээрийг хамгаалах, сэтгэл зүйн дэмжлэг үзүүлэх тусгай арга хэмжээг хэлнэ.

Тухайлбал, шүүх хуралд гэрчийн мэдүүлэг өгөхийн өмнө гэрчийг хамгаалалтад авах, эрх үүргийг тайлбарлах гэх мэт. Шүүх хуралдаан болох өдөр гэрч, хохирогчтой харьцах шүүхийн тусгай ажилтан шүүх хуралдаанд орох бэлтгэлийг хангаж гэрч, хохирогчийг тусгай өрөөнд аваачин эрх, үүргийг тайлбарлан өгч сэтгэл зүйн дэмжлэг үзүүлэх бөгөөд шүүх хурлын танхим руу мөн хамт явна. Тусгай гэмт хэргийн гэрч хохирогчийн хүсэлтийг үндэслэн шүүх хуралдаанаас хойш 3 өдрийн дотор шүүхийн шийдвэрийг цахимаар хүргүүлэн мэдээллээр хангах дэмжлэг үзүүлдэг. Эдгээр хамгаалалт, дэмжлэгийн систем нь нийтийн эрх ашгийн төлөө шүгэл үлээсэн хүн, мэдээлэгчийг шүүхэд аюулгүй мэдээлэл өгөх, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн сүрдүүлэгт автахаас сэргийлэх, шүүхийн шийдвэр гарсны дараа гэрч, хохирогчоос өшөө авах зэрэг эрсдэлээс сэргийлэх зорилготой байдаг.

⁸<https://www.law.go.kr/LSW/lsInfoP.do?lsiSea=192309#000>

⁹ <https://namu.wiki/w/증인신문> - 나무위키

¹⁰ www.moi.go.kr/cvs/2698/subview.do

Шүүх хуралдааны явцад гэрчийг хамгаалах асуудлыг тодорхой хүчирхийллийн гэмт хэрэгт шийтгэл оногдуулах тухай тусгай хуулийн 7-р зүйлийн дагуу зохицуулахаар заасан байдаг. Тус хуулийн дагуу, гэрчийг шүүгдэгч болон бусад хүмүүстэй уулзахаас урьдчилан сэргийлэх, ажлын байранд сүрдүүлэг, дарамтад орохгүй байхаар хамгаалах ёстой. Мөн шүүх хуралдааны шатанд гэрчүүдэд учирч болзошгүй аливаа хохирлыг багасгахын тулд хаалттай шүүх хуралдаан явуулж тодорхой хугацаанд гэрчүүдийг хамгаалах үүрэг бүхий тусгай ажлын хэсэг байгуулах зэргээр хамгаалж байна.

Канад улс: Канад Улсад гэрч, хохирогчийг хамгаалах арга хэмжээг төрийн болон төрийн бус байгууллага хамтран хэрэгжүүлдэг байна.¹¹ Гэрч, хохирогчид шаардлагатай хамгаалалт дэмжлэг бүрд олон байгууллагын туслалцаа шаардлагатайгаас хамааран хохирогчийг шүүхийн шатанд хамгаалахдаа гэрч, хохирогч шаардлагатай тусламж үйлчилгээг шүүхээр дамжуулан хохирогчийн үйлчилгээний төвөөс авна.

Гэр бүлийн болон бэлгийн хүчирхийллийн хохирогчид үйлчилгээ үзүүлэх, хөгжлийн бэрхшээлтэй хохирогчид үйлчилгээ үзүүлэх гэх мэтээр тодорхой бүлгийн хохирогчид үйлчилгээ үзүүлэх чиглэлээр дагнасан үйлчилгээ үзүүлдэг.

АНУ: Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцож буй хохирогчийн шүүх хуралдаан болон мэдүүлэг өгөх явцад дараах байдлаар хамгаалалтыг хэрэгжүүлнэ. Үүнд: Хохирогч мэдүүлэг өгөхдөө тусгай өрөөнд шүүх хуралдааны үед хохирогчид холбогдох хувийн мэдээллийг ил гаргахгүй, нууцлалтай байлгах, сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгчтэй уулзахгүй байх боломжоор хангах зэрэг байна.¹²

Маршалын алба нь гэрчийг шүүх хуралдааны үе шат болон бусад өндөр эрсдэлтэй үед 24 цагийн хамгаалалтад авдаг. Гэрчийг хамгаалах хөтөлбөр нь АНУ-ын Засгийн газрын зохион байгуулалттай гэмт хэрэг, хар тамхи, терроризм болон бусад томоохон гэмт хэргийн эсрэг тэмцэхэд хамгийн чухал үр нөлөөтэй хөтөлбөрт тооцогддог. Маршалын албаны албан ёснысайтад бичсэнээр тус хөтөлбөрийн хүрээнд хамгаалалтад орсон гэрчүүдээс амиа алдсан тохиолдол өнөөг хүртэл байхгүй. ¹³

Шүүхийн шатанд авах арга хэмжээ: Видео холбоос ашиглан мэдүүлэг өгөх, гэрч 16-аас доош настай, эсвэл тухайн гэмт хэрэг нь "хүүхдийн эсрэг хүчирхийлэл" эсвэл "бэлгийн гэмт хэрэг" тохиолдолд гэрч нь яллагдагчтай нэг шүүх хуралдааны танхимд бус шүүхийн хуралдааны танхимын хажууд байрлах гэрчийн өрөөнөөс видео холбоосоор дамжуулан мэдүүлэг өгөх боломжтой.

“Хамгаалах арга хэмжээ” хэрэглэх гэрч нь яллагдагчийн дэргэд мэдүүлэг өгөхөөс айсан, түгшсэн байдал нь гэрчийн мэдүүлгийн найдвартай байдлыг бууруулна гэж шүүх үзсэн тохиолдолд яллагдагч нь гэрчийг харах боломжгүй байдлаар суулгах, эсвэл яллагдагч, гэрч нарын хооронд хаалт хийх зэргээр "хамгаалах арга хэмжээ" авах боломжтой. Гэхдээ энэхүү "хамгаалах арга хэмжээ" нь гэрчийг шүүгч, прокурор,

¹¹ RCMP, Witness Protection Program, <https://rcmp.ca/en/federal-politing/witness-protection-program> (last visited Oct.28,2025)

¹² Crime Victims Right Act, (2004), 18 U.S.C, §3771

¹³ <https://www.usmarshals.aov/>

өмгөөлөгч, гэрчид тусалж буй орчуулагч, бусад этгээд харилцахад саад болохгүй байхаар зохицуулсан байна.

Шүүх хуралдааныг хаалттай явуулах: Эрүүгийн шүүх хуралдаан ихэнхдээ олон нийтэд нээлттэй байдаг. Тодорхой төрлийн гэмт хэрэгтэй холбоотой шүүх хуралдааны хувьд, эсвэл шударга ёс, олон нийтийн аюулгүй байдал, эсвэл ёс суртахууны ашиг сонирхлын үүднээс шаардлагатай тохиолдолд шүүгч сонсголыг хаалттай хэлбэрээр явуулахаар шийдвэрлэж болно.

Сингапур: Гэрч, хохирогчийг хамгаалах арга хэмжээг тусгайлан гүйцэтгэдэг бие даасан байгууллага байхгүй тул энэ үүргийг хэд хэдэн байгууллага хамтран гүйцэтгэдэг.

Цагдаа, мөрдөн байцаах байгууллагууд: Гэрч, хохирогчийн биеийн аюулгүй байдлыг шууд хамгаалах үүргийг Сингапурын Цагдаагийн алба болон түүний төрөлжсөн нэгжүүд хариуцна.

Прокурор, Шүүхийн байгууллагууд: Гэмт хэрэг шүүхэд шилжсэн үед прокурорын газар болон шүүх гэрч, хохирогчийг хамгаалах, яллах ажиллагааг шударга явуулах үүргийг хүлээнэ. Прокурорууд нь хэргийн оролцогч гэрч, хохирогчид ямар хамгаалалт хэрэгтэйг үнэлж, шүүхээс зохих арга хэмжээ авахыг хүсдэг. Шүүх (шүүгч) нь эдгээр хүсэлтийг хянан үзэж, хуульд нийцтэй бол зөвшөөрөх буюу өөрөөсөө санаачлан тодорхой хамгаалалтыг хэрэглэх шийдвэр гаргаж болно.¹⁴

Жишээлбэл, гэрч, хохирогчийн нэрийг нууцлах, шүүх хуралдааныг хаалттай явуулах, гэрчид туслах хүн томилох зэрэг шийдвэрийг шүүгч гаргана. Шүүхийн шийдвэрийг хэрэгжүүлэх ажилд шүүхийн захиргаа, шүүхийн харьяа байгууллагууд оролцоно. Тухайлбал, Дүүргийн шүүхийн захиргаа нь гэрчийн дэмжлэгийн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхээр сайн дурын байгууллагуудтай хамтрах зохицуулалттай.

Мөн тусгай хамгаалалт хүсвэл шүүхийн хамгаалалтын алба, цагдаагийнхан оролцож танхимын аюулгүй байдлыг хангана. Сайн дурын байгууллагууд, нийгмийн үйлчилгээний байгууллагууд: Гэрч, хохирогчийг хамгаалах, дэмжих ажилд төрийн бус байгууллагууд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Тус улсын Засгийн газар хохирогчдод дэмжлэг үзүүлдэг ТББ-ын үйл ажиллагааг санхүүжүүлж, дэмжсээр байгаа. Шүүхийн шатанд хохирогчтой хамтран ажиллаж, шаардлагатай үед түүнийг шүүхийн дэмжлэгийн хөтөлбөрт үргэлжлүүлэн холбон өгөх гэх мэт уялдаа холбоог бий болгож байна. Өөрөөр хэлбэл, цагдаагийн шатны болон шүүхийн шатанд залгамж холбоотой ажиллаж, хохирогч, гэрчийн хэрэг бүрэн дуусах хүртэл сэтгэлзүйн туслалцааг тасралтгүй үзүүлэхийг зорьдог.¹⁵

Шинэ Зеланд улс: Гэрчид хамгаалалт шаардлагатай эсэхийг авах арга хэмжээний төрлөөс хамааран цагдаагийн албан хаагч, прокурор, шүүгч шийдвэрлэдэг.

Тухайн гэрчид хамгаалалт шаардлагатай эсэхийг гэрчийн сэтгэл зүйн гэмтэл, сүрдүүлгээс айх болгоомжлол, гэрч болон хэргийн оролцогч хоорондын харилцаа, амь нас, аюулгүй байдалд эрсдэл учирсан эсэхийг харгалзан шийдвэрлэнэ. Тус улсын хохирогчийг хамгаалах тогтолцоо нь хохирогчид дэмжлэг үзүүлэх зарчим дээр тулгуурладаг. Иймд хамгаалалт шаардлагатай хохирогчийг тусгайлан

¹⁴Ministry of Home Affairs, Second Reading of the Criminal law, 2024

¹⁵ Ministry of law, legislative changes to Strengthen Singapore's criminal Justice framework, 2018
www.mlaw.gov.sa

тодорхойлдоггүй бөгөөд нэгэнт гэмт хэргийн хохирогч болсон хүн бүрийг хамгаалалт шаардлагатай хохирогч гэж үзэн тодорхой төрлийн эрүүл мэнд, нийгмийн халамж, эмнэлгийн болон хууль зүйн үйлчилгээ, аюулгүй байдлын хамгаалалтын арга хэмжээ авах эрхийг олгодог.¹⁶

Шинэ Зеланд Улсад гэрчийг хамгаалах арга хэмжээнд гэрчийн хувийн мэдээллийг нууцлах захирамжийг шүүгч гаргана.

Гэмт хэргийн хохирогч болсон гэрчид тухайн гэмт хэрэг нь шүүхээр эцэслэн шийдвэрлэгдсэн эсэхээс үл хамааран нөхөн олговор олгодог.

Шинэ Зеланд Улс нь хохирогчийг хамгаалах аюулгүй байдлын хамгаалалтын арга хэмжээ, сэтгэл зүйн дэмжлэг болон эрх зүйн хамгаалалт (хохирогчийн хувийн мэдээллийг нууцлах, хохирогчийн зөвлөх томилох)-ын арга хэмжээг авдаг. Хохирогчийн зөвлөх нь хохирогчид хэргийн үйл явцын талаар мэдээлэл өгөх, хохирогчийн эрхийн талаар зөвлөгөө өгөх, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд хууль заасан хүрээнд, өөрийн хүсэлтээр оролцоход туслах чиг үүргийг гүйцэтгэдэг.¹⁷ Шинэ Зеланд Улсын гэрч, хохирогчийг хамгаалах тогтолцоо нь төрийн болон төрийн бус байгууллагуудын хамтын ажиллагаанд суурилдаг бөгөөд байгууллагууд мэдээлэл солилцох, хамтын ажиллагааны төлөвлөгөө боловсруулах, төлөвлөгөөний хүрээнд хамтран ажиллах зэргээр үйл ажиллагаагаа явуулдаг.

Тус улсад гэрч, хохирогч нь эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны аль ч шатанд гэрч, хохирогчийг хамгаалах үйлчилгээ үзүүлдэг байгууллага, албан хаагчийн үйл ажиллагаа нь холбогдох хууль, тогтоомж зөрчсөн гэж үзвэл гомдол гаргах эрхтэй.

Гэрч, хохирогч нь эрхээ зөрчигдсөн гэж үзвэл хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны аль ч үе шатанд гомдол гаргах эрхтэйгээр хуульчлагдсан нь гэрч, хохирогчийн эрхийг хамгаалах оновчтой эрх зүйн зохицуулалт болсон байна гэж дүгнэлээ.

Мөн улс орон бүр шүүхийн шатанд гэрч, хохирогчийг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалтыг тодорхой хуульчилснаас гадна авах арга хэмжээг хүртэл нарийвчлан зохицуулжээ. Монгол улсын хувьд шүүхийн шатанд гэрч, хохирогчийн эрхийг хамгаалах шүүгч захирамж гаргахдаа Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хуулиар хүрээг хязгаарлан зохицуулсан нь учир дутагдалтай байна. Бусад улс орны сайн жишигтэй харьцуулан үзвэл гэрч, хохирогчийг хамгаалахдаа төрийн бус байгууллагуудтай хамтран ажиллах боломжийг бүрдүүлэх эрх зүйн орчин дутмаг байна. Шүүхэд гэрч, хохирогчийг хамгаалах тусгай өрөөг бий болгох, нэр нууцлах, бие махбод болон сэтгэл зүйн хамгаалалтад авах эрх зүйн боломжийг бүрдүүлэх шаардлагатай. Жишээ нь шүүхийн шатанд сэтгэл зүйн зөвлөгөө авах, сэтгэл зүйчтэй харилцах, сэтгэл зүйч томилох зэрэг арга хэмжээг авдаг болох эрх зүйн орчин дутмаг байна.

2023 онд Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх нийт 16 511 хүнийг гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутайд тооцож шийдвэрлэсэн байна.¹⁸ Үүнээс 2023 онд эрүүгийн

¹⁶ Arrangement on Closer Cooperation Between of New Zealand the Government of New Zealand and The International Criminal Court, 2007, p.2.

¹⁷ New Zealand police, Prosecuting family violence, 2002, p.8.

¹⁸ Монгол Улсад гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохицуулах зөвлөл, “Монгол Улс дахь гэмт хэргийн цагаан ном”, 2023, 108 дахь тал.

хэргийн шүүхээр шийдвэрлэгдсэн гэмт хэргийн улмаас 20 674 хүн, 663 төрийн байгууллага, 190 компани, 3 нөхөрлөл, 3 холбоо, 1 хоршоо, 7 төрийн бус байгууллага хохирсон байна. Үүнийг өмнөх онтой харьцуулахад гэмт хэргийн улмаас хохирсон хүн 1298 буюу 6.7 хувиар, төрийн байгууллага 183 буюу 38.1 хувиар, компани 80 буюу 72.7 хувиар, холбоо 300 хувиар, төрийн бус байгууллага 700 хувиар тус тус өссөн үзүүлэлттэй байна. 2023 онд улсын хэмжээнд шүүхээр шийдвэрлэсэн гэмт хэргийн улмаас учирсан нийт хохирлын хэмжээ 153 тэрбум 260 сая 178 мянга 147 төгрөг байна. Шүүхээр шийдвэрлэсэн гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирол 2022 онд хамгийн их буюу 228 441.4 сая төгрөг, 2018 онд хамгийн бага буюу 41 035.9 сая төгрөг байна. 2023 онд гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг өмнөх онтой харьцуулахад 110 924.7 сая төгрөг буюу 41.9 хувиар буурсан үзүүлэлттэй байна.¹⁹ 2016-2024 онд нийт 1075 хүний амь, нас эрүүл мэндийг хамгаалсан гэсэн цагдаагийн ерөнхий газрын судалгаа байна. Иймд шүүхийн шатанд гэрч, хохирогчийг хамгаалах хэрэгцээ шаардлага байгаад байна.

Хохирол төлөгдсөн байдлаас дүгнэвэл хохирлыг төлүүлсэн өссөн үзүүлэлт сайн байгаа хэдий ч гэрч, хохирогчийн бие махбодын болон сэтгэл санааны хохирлыг бүрэн барагдуулах нөхцөл байдал үүсээгүй байна. Иймд гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хуульд хохирлыг бүрэн барагдуулах нөхцөл байдлыг тусгах шаардлагатай гэж дүгнэлээ.

Монгол Улсад хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хуулийн үйлчлэх хэмжээ хязгаарыг тусгасан. Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хууль нь 2013 онд батлагдсанаас хойш 3 удаа нэмэлт өөрчлөлт орсноор хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй 18 хуульд гэрч, хохирогчийг хамгаалахтай холбоотой харилцаа зохицуулагджээ. Гэрч, хохирогчийг хамгаалах 9 төрлийн хамгаалалтын арга хэмжээ байдгаас 7 төрлийн хамгаалалтын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх журам батлагдаад байна. Гэрч, хохирогчийг хамгаалснаар ял завших зүйлийг байхгүй болгох зорилгоор процессын хуульд энэ асуудлыг тусгасан.²⁰ Гэрч, хохирогчийг хамгаалах хамгаалалтын арга нь аюулгүй байдлын болон сэтгэл зүйн гэсэн 2 төрөлтэй. Сэтгэл зүйн хамгаалалтын арга хэмжээний төрлийг хохирогчийн хувьд шүүхийн шатанд сэтгэц гаргах байдлаар хамгаалах зохицуулалтыг бий болгосон нь эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн дэвшилттэй алхам болсон байна гэж судлаачийн хувьд дүгнэлээ.

Монгол Улсын Их Хурлаас 2022 оны 12 дугаар сарын 23-ны өдөр Шүүх шинжилгээний тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгыг батлахдаа гэмт хэргийн улмаас хохирогчид учирсан сэтгэцийн хор уршгийг үнэлэх, мөнгөн хэлбэрээр арилгуулахтай холбоотой зохицуулалтыг Иргэний хуулийн 230 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг, мөн тус хуулийн 511 дүгээр зүйлийн 511.5 дахь хэсэгт нэмэлт, өөрчлөлт оруулан хуульчлахдаа сэтгэцийн хохирлыг шүүх шинжилгээний тухай хуулийн 80 дугаар зүйлийн 80.6 дахь хэсэгт зааснаар заавал шинжээчийн дүгнэлтэд үндэслэхээр болсон юм.

Одоогийн хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа хууль тогтоомжийн салбарын уялдаа холбоо хангалтгүйгээс хамгаалалтын арга хэмжээ хэрэгждэггүй асуудлууд үүсэж байгаа. Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгаар

¹⁹ Монгол Улсад гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохицуулах зөвлөл, “Монгол Улс дахь гэмт хэргийн цагаан ном”, 2023, 227-228 дахь тал.

²⁰ Terminal 1.0, “Гэрч, хохирогчийг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалт”, хууль, эрх зүй №42, www.youtube.com

хамгаалалтад авсан хүмүүсийн тоог нэмсэн, Хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөлд хэд хэдэн онцлог зохицуулалт тусгагдсан байна. Тухайлбал, одоогийн хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хуулиар нийт 6 субъектийг хамгаалж байсан бол шинэчилсэн найруулгын төсөлд 16 субъектийг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалт бий болгохоор хуульчилсан.²¹

Үүнд хэргийн оролцогчид, хууль зүйн туслалцаа үзүүлж буй өмгөөлөгч, мөн гэрч, хохирогчийн гэр бүлийн гишүүд багтжээ. Энэ нь хохирогч дахин хохирохоос сэргийлэх, гэрчийн аюулгүй байдлыг бүрэн хангах замаар нуугдмал гэмт хэргийг илрүүлэх, хэргийг шуурхай шийдвэрлэх нөхцөлийг бүрдүүлэх ач холбогдолтой юм.

Гэрч, хохирогчийг хамгаалах чиг үүргийг хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах байгууллагаас тусгаарлаж, мэргэжлийн дагнасан байгууллага хэрэгжүүлэхээр хуульд тусгасан байна. Ингэснээр иргэд тухайн хэргийг шалгаж буй мөрдөгч, прокуророос хараат бус, бие даасан байгууллагад хандаж хамгаалалт хүсэх боломж нээгдэх юм. Энэ нь шүүгч, прокурор, мөрдөгчийн хараат бус байдлыг хангахад чухал нөлөө үзүүлнэ гэж дүгнэж байна.

Есөн төрлийн хамгаалалтын арга хэмжээний дөрвийг нь шүүхээс зөвшөөрөл авч хэрэгжүүлэхээр хуульчилсан байна. Шүүхээр шийдвэрлүүлэхийн ач холбогдол нь хүний эрхийг давхар хангаж байгаагийн илрэл юм.

Шинэчилсэн найруулсан Гэрч, хохирогчийг хамгаалах хуулийн төслийн 5 дугаар зүйлийн 5.1-т “Энэ хуульд заасан хамгаалуулагчийн амь нас, эрүүл мэнд, хууль ёсны ашиг сонирхлыг эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад гэмт халдлагад өртөхөөс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор төр хамгаална.”, 6 дугаар зүйлийн 6.1-т “Хамгаалалтын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх саналыг аюулгүй байдлын албанд оролцогч, тэдгээрийн өмгөөлөгчийн хүсэлтийг үндэслэн, эсхүл өөрийн санаачилгаар хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын үед мөрдөгч, прокурорын хяналтад байгаа хэрэгт хяналтын прокурор, шүүхэд байгаа хэргийн тухайд шүүгч тус тус гаргана.”, 6.5-т “Энэ хуулийн 7.1.2, 7.1.3, 7.1.6, 7.1.7-д заасан хамгаалалтын арга хэмжээг хамгаалуулагчийн зөвшөөрсний үндсэн дээр Дүүргийн эрүү, иргэний хэргийн хялбар ажиллагааны анхан шатны тойргийн шүүх /цаашид “шүүх” гэх/, бусад хамгаалалтын арга хэмжээг Аюулгүй байдлын албаны даргын шийдвэрээр хэрэгжүүлнэ.”, 6.6-т “Мөрдөгч, прокурор, шүүхээс хамгаалуулагчийг хамгаалалтад авах үндэслэл байна гэж үзвэл, холбогдох баримтыг саналыг хамтаар Аюулгүй байдлын албанд хүргүүлнэ.”, 10 дугаар зүйлийн 10.1-т “Хамгаалуулагчийн амь нас, эрүүл мэндийг гэмт халдлагаас хамгаалах зорилгоор биечилсэн хамгаалалтыг шүүхийн шийдвэрээр авна” гэж хуульчилсан нь гэрч, хохирогчийг хамгаалах оновчтой арга хэмжээний нэг билээ.

Шинэчилсэн найруулгын дөрөвдүгээр бүлэг буюу шүүн таслан ажиллагааны хэвийн нөхцөлийг хангах гэсэн бүлэг нь шүүхийн шатанд гэрч, хохирогчийг хамгаалах чухал зохицуулалт болсон гэж үзэж байна. Энэ зохицуулалтыг тусгаснаар 30.1.1.шүүгч, шүүх бүрэлдэхүүн, шүүх хуралдаанд оролцогчийн аюулгүй байдлыг хангаж, шүүх хуралдааны дэг сахиулах; 30.1.2.шүүхийн барилга байгууламжийн аюулгүй байдлыг хангах; 30.1.3.яллагдагч, шүүгдэгч, хоригдлыг хуяглан хүргэх, хуяглан харгалзах; 30.1.4.шүүхийн дуудсанаар ирэхгүй байгаа яллагдагч, шүүгдэгч, гэрч, хохирогч, хэргийн бусад оролцогчийг албадан ирүүлэх; 30.1.5.оргон зайлсан

²¹ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, “Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хууль” подкаст,

сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгчийг эрэн сурвалжлах. Ажиллагааг шүүгчид олгосон байна.²²

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд мэдүүлэг нь нотлох баримтын хамгийн чухал эх сурвалжийн нэг бөгөөд гэмт хэргийн үйл явдлын объектив нөхцөл байдлыг сэргэнэ тогтоох, нотлох баримтын үнэн зөв ба уялдаа холбоог шалгах, сэжигтэн яллагдагчийн сэдэл болон байр суурийг илрүүлэх, гэрч, хохирогчийн мэдүүлгээр бодит байдлыг нөхөн сэргээх зэрэг олон талын ач холбогдолтой. Мэдүүлгийн хууль ёсоор авсан тохиолдолд шүүхийн шийдвэрийн үндэслэл болох нотлох баримт болдог.²³

Шүүхийн шатанд гэрч, хохирогчийг хамгаалснаар шүүгдэгч ял завшихгүй байх бүрэн боломжтой юм. Шүүхийн шатанд гэрч, хохирогчийг хамгаалахдаа шүүгч захирамж гаргадаг.²⁴ Шүүгчийн шийдвэр нь гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хуульд заасан, тэдний аюулгүй байдлын хамгаалалтыг бодитой болгоход чиглэсэн тодорхой үйлдлийг хязгаарлах, биечилсэн хамгаалалтад авах, мэдээллийн нууцлалыг хангах, нэг бүрийн тусгай хэрэгсэл, холбооны аппаратаар хангах зэрэг арга хэмжээнүүд байдаг. Аюулгүй байдлын хамгаалалтыг хэрэгжүүлэх хүрээнд шүүх нь:

Нийтийн мэдээллээс гэрч, хохирогчийг танихад ашиглагдаж болох нэр, хаяг, ажлын газар, мэргэжил, бусад баримт мэдээг нууцлах, өөрчлөх, арилгах, нэрийг нь нууцалсан гэрч, хохирогчийн талаарх мэдээ, мэдээллийг хайх, задруулахыг хориглох, гэрч, хохирогчийн нэрийг ил болгон танилцуулах хүртэл гэрч, хохирогчид зохиомол нэр өгч хамгаалах шийдвэрүүдийг авч хэрэгжүүлэх эрхийг тус тус эдэлнэ.

Тухайн хэргийн гэрч, хохирогч, тэдгээрийн гэр бүлийн гишүүдийн амь нас, эрүүл мэндэд аюул учрах бодит үндэслэл байгаа тухай прокурорын санал, өмгөөлөгчийн хүсэлтийг үндэслэлтэй гэж үзвэл шүүх:

Тэднийг шүүх хуралдааны танхимд байлцуулахгүйгээр харилцаа холбооны хэрэгсэл ашиглан шүүхийн хэлэлцүүлэгт оролцуулах, яллагдагч, шүүгдэгчийн өмгөөлөгчийг оролцуулж авсан гэрч, хохирогчийн мэдүүлгийн тэмдэглэл, дууны, дүрсний, дуу-дүрсний бичлэгтэй танилцах ажиллагааг гэрчийг байлцуулахгүйгээр хийх, шүүгдэгчийг шүүх хуралдааны танхимд байгаа үед гэрч, хохирогч мэдүүлэг өгөхөөс татгалзсан, эсхүл түүнийг байлцуулах үед гэрч, хохирогч үнэнийг мэдүүлэхгүй байх нөхцөл байдал үүсэж болохоор бол шүүх хуралдааны танхимаас шүүгдэгчийг түр гаргах нэмэлт арга хэмжээ авч болно.

Гэмт хэрэг үйлдэгдсэнээс хойш цаг хугацаа өнгөрөх тусам хэргийн ул мөр балран бүдгэрэх, нотлох баримт анхны хэв шинжээ алдах, өөрчлөгдөх, устах эрсдэл нэмэгдсээр байхын зэрэгцээ хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцогчдын хэргийн нөхцөл байдлын талаарх мэдээлэл мартагдах, андуурч санах, төөрөгдөх нөхцөл байдал бий болдог.

Үүний зэрэгцээ гэмт этгээдийн хэргийг илрүүлэхгүй байх ашиг сонирхлын үүднээс хэргийн оролцогч нь шууд болон шууд бусаар гэрч, хохирогчид, эсхүл тэдгээрийн ойр дотны хүнд нь хүч хэрэглэх, заналхийлэх, эмзэг, эдийн засгийн

²² “Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хууль”-ийн төсөл, 30-51 дүгээр зүйл.

²³ Бямбажавын Өнөрмаа, Эрүүгийн процесс: зарчим, хэрэглээ, (Улаанбаатар: Интерпресс, 2025), 60 дахь тал.

²⁴ Жавхлангийн Бямбаа, Жамбаачүлтэмийн Эрхэсхулан, Эрүүгийн процессын эрх зүйн үндсэн асуудал, (Улаанбаатар: Соёмбо принтинг, 2018), 131 дэх тал.

хэрэгцээт байдлыг нь ашиглан аливаа мөнгө, шан харамж амлах, ятгах, хууран мэхлэх зэргээр нөлөөлөх тохиолдол гарч болно. Харин хохирогчийн хувьд мэдүүлэг авахын өмнө хууль сануулах, бага насны, насанд хүрээгүй хохирогчид үнэн зөв мэдүүлэг өгөхийн ач холбогдлыг тайлбарласнаар үнэн, зөв байдлын баталгаа бүрэн хангагдахгүй. Өөрөөр хэлбэл, тухайн хэргийг хууль бусаар өөрт, бусдад ашигтай байдлаар шийдвэрлүүлэх ашиг сонирхол бий эсэхийг анхаарах нь мөрдөн шалгах, шүүн таслах ажиллагаанд төөрөгдөл үүсэж, бусдад хөтлөгдөхөөс сэргийлэх ач холбогдолтой.

Дүгнэлт

Энэхүү өгүүлтээр шүүхийн шатанд гэрч, хохирогчийг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалтын онолын үндэс, Монгол Улсын хүчин төгөлдөр эрх зүйн орчин, түүний хэрэгжилтийн байдал болон практикт тулгамдаж буй асуудлыг хөндсөн юм.

Монгол Улсад гэрч, хохирогчийг хамгаалах эрх зүйн үндэс суурь тодорхой хэмжээнд бүрдсэн бөгөөд Үндсэн хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хууль зэрэгт холбогдох зохицуулалтууд тусгагдсан байна. 2017 оны Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд хамгаалалтын процессын зохицуулалтыг тусгасан нь хүний эрхийг хамгаалах чиг хандлагад нийцсэн алхам болсон.

Шүүхийн шатанд гэрч, хохирогчийг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалт байгааг үл харгалзан түүний хэрэгжилт хангалтгүй, практикт нэгдмэл бус байдал ажиглагдаж байна. Гэрч, хохирогчид шүүх хуралдааны явцад айлган сүрдүүлэх, дарамт шахалтад өртөх, улмаар мэдүүлгээ өөрчлөх, мэдүүлэг өгөхөөс татгалзах зэрэг эрсдэл өндөр хэвээр байна. Энэ нь нотлох баримтын үнэн зөв байдалд сөргөөр нөлөөлж, шударга шүүхээр шүүлгэх зарчим алдагдах нөхцөлийг бүрдүүлж болно.

Одоогийн эрх зүйн зохицуулалт нь аюулгүй байдлын хамгаалалтад түлхүү анхаарсан боловч сэтгэл зүйн болон нийгмийн дэмжлэгийн тогтолцоо хангалтгүй, байгууллага хоорондын уялдаа сул, хэрэгжилтийн механизм тодорхой бус, гэрч, хохирогчийг хамгаалах чиг үүргийг хэрэгжүүлэх бие даасан, мэргэшсэн байгууллагын тогтолцоо бүрэн төлөвшөөгүй гэж дүгнэлээ.

Гадаадын улс орнуудын туршлагаас үзэхэд гэрч, хохирогчийг хамгаалах асуудлыг зөвхөн эрүүгийн процессын хүрээнд бус, цогц үйлчилгээний (хууль зүйн, сэтгэл зүйн, нийгмийн, мэдээллийн) тогтолцоонд тулгуурлан хэрэгжүүлдэг байна. Ялангуяа шүүхийн шатанд тусгай өрөө, цахим мэдүүлэг, нэр нууцлах, сэтгэл зүйн дэмжлэг үзүүлэх зэрэг арга хэмжээг өргөн хүрээнд ашиглаж байгаа нь хамгаалалтын үр нөлөөг нэмэгдүүлж байна.

Монгол Улсад гэрч, хохирогчийг хамгаалах эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох шаардлага байсаар байгаа бөгөөд энэ нь зөвхөн хууль тогтоомжийг шинэчлэхээс гадна хэрэгжилтийн механизм, байгууллагын уялдаа холбоо, мэргэжлийн үйлчилгээний хүртээмжийг сайжруулах замаар шийдвэрлэг шаардлагатай байна.

Иймд шүүхийн шатанд гэрч, хохирогчийг хамгаалах тогтолцоог боловсронгуй болгосноор хүний эрхийг хангах, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны үр нөлөөтэй байдлыг дээшлүүлэх, улмаар хууль дээдлэх ёсыг бэхжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

Санал

1. Гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлдэг болсноор хохирогчийн сэтгэцийн хохирлыг шинжээчийн дүгнэлтээр гаргуулахаар шийдвэрлэх боломж бүрдсэн нь сайшаалтай хэдий ч шүүхийн шатанд сэтгэл зүйчтэй уулзах, туслалцаа авах, эрх зүйн орчныг хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулж бүрдүүлэх,

2. Гэрчийн бодит хохирол болон сэтгэцэд учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх,

3. Шүүхийн шатанд гэрч, хохирогчийн өрөөг гаргах /тусгаарлагдсан хүлээлгийн өрөө, мэдүүлэг өгөх тусгай өрөө, шүүгдэгчтэй шууд харилцахгүй байх зохион байгуулалт бүхий танхимын шийдлийг нэвтрүүлэх нь зүйтэй./

4. Гэрч, хохирогчийг хамгаалахдаа төрийн бус байгууллагатай хамтран ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэх,

5. Шүүхийн шатанд технологид суурилсан хамгаалалтын арга хэмжээг өргөн нэвтрүүлэх шаардлагатай. Үүнд: видео холбоосоор мэдүүлэг авах, алсын зайн оролцоог хангах, дуу, дүрс өөрчлөх систем ашиглах, цахим нууцлал хамгаалалтын платформ бий болгох,

6. Гэрч, хохирогчийг хамгаалах арга хэмжээний хэрэгжилтэд шүүхийн хяналтыг бэхжүүлэх шаардлагатай. Хамгаалалтын арга хэмжээ хэрэглэх, сунгах, цуцлах шийдвэрийг ил тод, үндэслэлтэй гаргах, гомдол гаргах механизмыг үр нөлөөтэй болгох нь хүний эрхийн баталгааг хангана.

Дээрх арга хэмжээг цогцоор нь хэрэгжүүлснээр шүүхийн шатанд гэрч, хохирогчийг хамгаалах эрх зүйн орчин боловсронгуй болж, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны шударга, үр нөлөөтэй байдал дээшлэх, хүний эрхийн баталгаа бодитой хангагдах нөхцөл бүрдэнэ гэж үзэж байна.

Ашигласан материалын жагсаалт

Эрх зүйн эх сурвалж

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992
2. Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хууль, 2013
3. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, 2017
4. Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хуулийн төсөл

Монгол хэл дээрх эх сурвалж:

1. Нанзаддоржийн Лүндэндорж, Монгол Улсын Үндсэн хууль, шинжлэх ухааны тайлбар толь, 2024
2. Содовсүрэнгийн Нарангэрэл, Эрх зүйн толь бичиг, 2008
3. Батбуянгийн Бат-Эрдэнэ, Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй, 2000
4. Пүрэвдоржийн Батбаатар, Гэрч, хохирогчийн аюулгүй байдлын онол, 2021
5. Болдын Амарбаясгалан, Жамбаачүлтэмийн Эрхэсхулан, Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй, 2007
6. Бямбажавын Өнөрмаа, Эрүүгийн процесс: зарчим, хэрэглээ, 2025
7. Жавхлангийн Бямбаа, Жамбаачүлтэмийн Эрхэсхулан, Эрүүгийн процессын эрх зүйн үндсэн асуудал, 2018

Судалгааны тайлан:

1. Хохирогчийн эрхийн судалгааны төв, Гэрч, хохирогчийг хамгаалах, үндэсний тогтолцоог бий болгох асуудал, судалгааны тайлан, 2010
2. Монгол Улсад гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохицуулах зөвлөл, “Монгол Улс дахь гэмт хэргийн цагаан ном”, 2023
3. Монгол Улсад гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохицуулах зөвлөл, “Монгол Улс дахь гэмт хэргийн цагаан ном”, 2023

Цахим эх сурвалж:

1. Terminal 1.0, “Гэрч, хохирогчийг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалт”, хууль, эрх зүй №42, www.youtube.com
2. Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, “Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хууль” подкаст,

Англи хэл дээрх эх сурвалж:

1. Ministry of law, legislative changes to Strengthen Singapore’s criminal Justice framework, 2018 www.mlaw.gov.sg
2. Arrangement on Closer Cooperation Between of New Zealand the Government of New Zealand and The International Criminal Court, 2007
3. New Zealand police, Prosecuting family violence, 2002
4. Ministry of Home Affairs, Second Reading of the Criminal law, 2024
5. <https://www.law.go.kr/LSW/lsInfoP.do?lsiSea=192309#000>
6. <https://namu.wiki/w/증인신문-나무위키>
7. www.moi.ao.kr/cvs/2698/subview.do
8. RCMP, Witness Protection Program, <https://rcmp.ca/en/federeal-politing/witness-protection-program>
9. Crime Victims Right Act, 2004
10. <https://www.usmarshals.aov/>

ГЭРЧ, ХОХИРОГЧИЙГ ХАМГААЛАХ ТОГТОЛЦОО: ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА, ХАРЬЦУУЛСАН ШИНЖИЛГЭЭ БА ХИЙМЭЛ ОЮУНД СУУРИЛСАН ШИЙДЛҮҮД

WITNESS AND VICTIM PROTECTION SYSTEMS: INTERNATIONAL
EXPERIENCE, COMPARATIVE ANALYSIS, AND SOLUTIONS BASED ON
ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Б.Чинбат

*Монголын Хуульчдын холбооны гишүүн,
Өмгөөлөгчдийн холбооны гишүүн өмгөөлөгч, докторант*

Товч агуулга: Манай улсын хувьд Монгол Улсын Үндсэн хууль, Гэрч хохирогчийг хамгаалах тухай хууль (2013.07.05.)-иар энэхүү сэдэвтэй холбоотой асуудлыг зохицуулж байна. Мөн 2015 онд Монгол Улсын Засгийн газрын 346 дугаар тогтоолын нэгдүгээр хавсралтаар “Гэрч, хохирогчийг хамгаалах, туслалцаа үзүүлэх үндэсний хөтөлбөр” баталж, улмаар Хууль зүйн яам, Төрийн бус байгууллагууд 20 гаруй судалгааг энэ чиглэлээр авсан байна.

Бид энэхүү өгүүллээ дээрх хууль, үндэсний хөтөлбөр болон Монгол Улсын Эрүүгийн хууль (1986.12.05), Монгол Улсын Шүүхийн тухай хууль (2021.01.15), бусад холбогдох хууль, тогтоомжид эл асуудлыг хэрхэн хуульчилсанд тулгуурлан боловсруулав. Ингэхдээ олон улсад AI-ыг ашиглаж буй арга туршлагыг сэдэвт холбогдуулан өгүүлэх болно.

Abstract: In our country, the Constitution of Mongolia and the Law on Witness and Victim Protection (2013.07.05.) regulate issues related to this topic. Also, in 2015, the “National Program for Witness and Victim Protection and Assistance” was approved by the first appendix to the Resolution No. 346 of the Government of Mongolia, and as a result, the Ministry of Justice and NGOs have conducted more than 20 studies in this area.

We have developed this article based on the above law, the national program, and the Criminal Code of Mongolia (1986.12.05), the Law on the Courts of Mongolia (2021.01.15), and other relevant laws and regulations. In doing so, we will discuss the practices of using AI in other countries in relation to the topic.

Түлхүүр үгс: Гэмт хэргийн гэрч, хохирогч, хамгаалалтын тогтолцоо, олон улсын туршлага, хиймэл оюун ухаан

Keywords: Criminal witness, victim, protection system, international experience, artificial intelligence

Оршил

Дээрх хууль, үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг судлаачид хэрхэн үнэлж, дүгнэж байгаа, гарсан судалгаан дээр үндэслэн тоймловол:

“Манай улсад 2013 онд Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хууль батлагдаж, гэрч, хохирогчийг хамгаалах тогтолцоог сайжруулж, олон улсын жишигт хүргэсэн. ...Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хуульд хамгаалалтын арга хэмжээг зааж өгсөн

байх боловч, цагдан хорих байр, хорих байгууллагад авах хамгаалалтын арга хэмжээг зааж өгөөгүй байна”²⁵

“...хамгаалуулагчид үзүүлэх эрүүл мэндийн туслалцааны эрх зүйн зохицуулалтууд хоорондоо зөрчилдөөнтэй байна. Аливаа хууль, эрх зүйн зохицуулалт дараагийн шинэ хууль, эрх зүйн актууд батлагдахад түүнд нийцэн өөрчлөгдөж, нэмэлт өөрчлөлт оруулах зайлшгүй хэрэгцээ шаардлага үүсдэг. Иймд Гэрч, хохирогчийг хамгаалах тухай хууль, Гэрч хохирогчид эрүүл мэндийн туслалцаа үзүүлэх журам, Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хууль зэрэгт заасан эрүүл мэндийн туслалцааны талаарх зохицуулалтад өөрчлөлт оруулж, туслалцаа үзүүлэх зардлыг тодорхой болгох нь цаашид хэрэгжүүлэх хамгаалалтын арга хэмжээний чанар, бүрэн цогц байдалд нэн чухал ач холбогдолтой”²⁶.

Технологийн эрин үед гэмт хэргийн гэрч, хохирогчийг хамгаалахад хиймэл оюун ухааныг (AI) ашиглах нь хууль сахиулах болон шүүх эрх мэдлийн салбарт томоохон дэвшил авчирч байгааг судлаачид тэмдэглэх болжээ. Олон улсын хэмжээнд энэ технологиор дамжуулан хүний амь нас, аюулгүй байдлыг хамгаалах, сэтгэл зүйн дарамтыг бууруулахад чиглэн дараах туршлагуудыг хэрэгжүүлж амжилт олж байна. Халдлага дахин үйлдэгдэхээс сэргийлэх хамгийн эхний алхам бол Эрсдэлийн үнэлгээ ба Урьдчилан таамаглах (Risk Assessment) явдал юм. Тодруулбал, Канадын Онтарио мужийн цагдаагийн газар AI-д суурилсан алгоритм ашиглан гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдэгчдийн өгөгдөлд дүн шинжилгээ хийдэг буюу өнгөрсөн мэдээлэл дээр үндэслээд, ирээдүйд дахин хүчирхийлэл болох магадлалыг оноогоор тооцдог ODARA²⁷ (Ontario Domestic Assault Risk Assessment) системийг үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлсэн байна. Үр дүнд хохирогчийг хамгаалалтад авах зэрэглэлийг шийддэг энэхүү алгоритм нь хэрэгтэн дахин халдлага үйлдэх магадлалыг 70-75%-ийн нарийвчлалтай тогтоодог ажээ. *Journal of Interpersonal Violence*-д нийтэлснээс үзвэл, AI-ийн үнэлгээ нь хүний хийсэн үнэлгээнээс статистикийн хувьд илүү тогтвортой байгаа судалгаа гарчээ.

Манай улсад “Гэрч хохирогчийг хамгаалах туслалцаа үзүүлэх төрийн болон төрийн бус байгууллагаас авч хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг нарийвчлан тусгасан боловч хэрэгжилт хангалтгүй, төсөв хөрөнгө суудаггүй, нэгдсэн удирдлагаар хангагдахгүй байгаа”²⁸. Улсын хэмжээнд 2025 оны байдлаар урьдчилан сануулах 121, тодорхой үйлдлийг хязгаарлах 2, биечилсэн хамгаалалт 3, аюулгүй газар түр байрлуулах 1, нийт 32 хүний аюулгүй байдлыг хангах хамгаалалтын арга хэмжээг цагдаагийн байгууллагаас авсан гэсэн судалгаа байдаг. Эндээс ийм төрлийн арга хэмжээ авах шаардлага нийгэмд төдийлөн их биш гэж үзэх үү, эсвэл “Цагдаагийн ерөнхий газрын Гэрч, хохирогчийг хамгаалах хэлтсийн алба хаагчийн тоо хаана ч

²⁵ Түвшинтөр Д. Гэрч, хохирогчийг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалт, онол, практикийн асуудал (өгүүлэл, “Гэрч, хохирогчийг хамгаалах хамгаалалтын арга хэмжээний өнөөгийн байдал, цаашдын чиг хандлага” эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл), УБ., 2024. 16 тал

²⁶ Нарангуяа Б. Хамгаалалтад авагдсан гэрч, хохирогчид туслалцаа үзүүлэх үйл ажиллагаанд эрх зүйн зохицуулалтад тулгамдаж буй асуудал (өгүүлэл, “Гэрч, хохирогчийг хамгаалах хамгаалалтын арга хэмжээний өнөөгийн байдал, цаашдын чиг хандлага” эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл), УБ., 2024. 131 тал

²⁷ Эх сурвалж: <https://dirigosafety.com/wp-content/uploads/2020/09/ODARA-guidelines-booklet-FINAL-x3.pdf>

²⁸ Ундрах Б. Гэрч хохирогчийг хамгаалах, туслалцаа үзүүлэх үндэсний хөтөлбөр (өгүүлэл, “Гэрч, хохирогчийг хамгаалах хамгаалалтын арга хэмжээний өнөөгийн байдал, цаашдын чиг хандлага” эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл), УБ., 2024. 69 тал

хүрэхгүй байгаа”²⁹ тухай судлаачийн дүгнэлттэй холбон үзэх үү гэдэгт эргэлзээд байх шаардлага байхгүй. Тодруулбал, хуулиар гэрч хохирогчийг хамгаалах ажлыг Тагнуул, АТГ, Цагдаагийн байгууллагаас авч хэрэгжүүлнэ гэж заасан байдаг. Гэвч өнөөдрийн байдлаар АТГ нь Цагдаагийн байгууллагатай хамтран ажиллах гэрээний дагуу хамгаалалтыг цагдаагийн байгууллага дангаараа гүйцэтгэж байна. Цагдаагийн байгууллагаас тус үйл ажиллагааг явуулах эрх бүхий нэг хэлтэс 40 хүний орон тоотой ажиллаж байгаа боловч, хамгаалалт авах ажилд хүн хүч хүрэлцэхгүй, үйл ажиллагаа чанартай хийгдэж чадахгүй байна. Тэгвэл Олон улсад хиймэл оюуныг ихэвчлэн дэмжих, ангилах, эрсдэл таамаглах, нотлох баримтын урсгалыг цуглуулах зорилгоор ашиглаж байна. Харин хохирогчийн сэтгэл зүйн үнэлгээ, мэдүүлэг авахыг бүрэн автоматжуулах нь ховор, ихэнхдээ хүнд туслах байдлаар хэрэглэж байна. Тухайлбал:

- Хохирогч хамгаалал, мөрдөн шалгалтын дэмжлэг: AI нь зураг, видео, чат мессежийг шүүж хүүхдийн мөлжлөг, хүчирхийллийн шинжийг илрүүлэхэд туслах байдлаар ашиглах.
- Ярилцлага, мэдүүлгийн бэлтгэл: Судалгаанд AI аватар, LLM ашиглан мөрдөн байцаагчдыг хэргийн оролцогчдоос мэдүүлэг авах ур чадварт сургах, асуултын чанарыг сайжруулах туршилтууд хийгдэж байна.
- Эрсдэлийн үнэлгээ, шийдвэр: Зарим оронд AI-г хүүхэд хамгааллын төрлийг эрэмбэлэх, яаралтай хамгаалах хэрэгцээг урьдчилан үнэлэхэд туршсан ч алдаа ихтэй эрсдэл өндөр гарсан байдаг байна.

“Гэрч, хохирогчийг хамгаалах арга хэмжээний хувьд...төсөвт суулгасан мөнгөөр зардлыг шийдвэрлэх нь төр иргэнээ хамгаалах үндсэн чиг үүргийн нэг боловч, гэм буруутай нь шүүхээр эцэслэн тогтоогдсон буруутай этгээдүүдээс ...хохирлыг нэхэмжлэх эрхээ хэрэгжүүлэх цаг нэгэнт болсон”³⁰.

Манай улсад өнгөрсөн 2025 оны судалгаагаар хохирогч түүний хууль ёсны төлөөлөгч буюу өмгөөлөгчийн хүсэлтийг үндэслэн 124 хохирогч, 3 гэрч, 4 албан тушаалтан нийт 131 хүнд хамгаалалтын арга хэмжээ авсан байдаг. Энэ нь мөн онд гарч буй гэмт хэрэгтэй харьцуулахад хангалттай тоо биш. Гэмт хэрэгт өртсөний дараа хохирогчид шүүх, цагдаагийн байгууллагын нарийн төвөгтэй процессоос эмээж, хэнд хандах, яаж нөхөн төлбөр авахаа мэддэггүй байдал байсаар байна.

Гэтэл олон улсад Хуулийн зөвлөгөө болон хохирлын нөхөн төлбөр тооцох (Legal Aid & Compensation) аргыг үүнтэй ижил байдал үүсэхээс сэргийлэх зорилгоор ашиглаж байна. Тодруулбал, Их Британи улс³¹-ад Их Британийн Хууль зүйн яамнаас "AI Action Plan for Justice" төслийг хэрэгжүүлж байна. Үүний хүрээнд гэмт хэргийн хохирогчдод хуулийн үйл явцыг тайлбарлах, өөрт учирсан бие махбодын болон сэтгэл санааны хохирлын нөхөн төлбөр (criminal injuries compensation) авах өргөдлөө хэрхэн

²⁹ Энх-Амгалан Д. Гэрч, хохирогчийг хамгаалах эрх зүйн зохицуулалт ба чиг үүргийг хэрэгжүүлэгч цагдаагийн байгууллагад тулгамдаж буй зарим асуудал (өгүүлэл, “Гэрч, хохирогчийг хамгаалах хамгаалалтын арга хэмжээний өнөөгийн байдал, цаашдын чиг хандлага” эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл), УБ., 2024. 26-27 тал

³⁰ Бямба-Эрдэнэ С. Монгол Улсын хэмжээнд гэрч, хохирогчийг хамгаалах арга хэмжээний зардлыг гэмт хэрэг үйлдсэн буруутай этгээдээс нөхөн төлүүлэх эрх зүйн зохицуулалт (өгүүлэл, “Гэрч, хохирогчийг хамгаалах хамгаалалтын арга хэмжээний өнөөгийн байдал, цаашдын чиг хандлага” эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл), УБ., 2024. 52 тал

³¹ Эх сурвалж: UK Government, "AI action plan for justice" <https://www.gov.uk/government/publications/ai-action-plan-for-justice/ai-action-plan-for-justice>

бүрдүүлэхийг автоматаар зааварчлах, нөхөн төлбөрийн хэмжээг урьдчилан баримжаалах AI хэрэгслүүдийг нэвтрүүлж эхэлсэн байна.

“Мөрдөгч хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын явцад хуульд заасан эрх, үүргийн дагуу, эсхүл прокурорын даалгавраар ЭХХШТХ-аар харьяалуулсан эрүүгийн хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулж, нотлох баримтыг цуглуулж, бэхжүүлж байгаа хэдий ч манай улсад сэтгэл санааны хохирлыг бүрэн гүйцэт тооцох хэмжүүр хангалтгүй сэтгэл санааны хохирол учирсан эсэхийг тогтоох нотлох баримт хангалтгүй цуглуулж байна”³².

Тайланд³³-ад хүчирхийлэлд өртсөн эмэгтэйчүүд болон хүүхдүүд бусдаас тусламж гуйхаас ичдэг тул НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийн сан (UN Women) Тайландын цагдаагийн газартай хамтран "Sis Bot" AI чатботыг бүтээжээ. Гэмт хэрэг гарсны дараа энэхүү AI-тай холбогдсоноор нотлох баримтыг хэрхэн устгахгүй хадгалах, хамгаалах байранд хэрхэн очих, нөхөн төлбөр авах ямар эрхтэйг 24 цагийн турш хүний ямар нэгэн шүүмжлэлгүйгээр тайлбарлаж өгдөг.

Эндээс манай улсын хувьд гэрч, хохирогчийг хамгаалах хууль эрх зүйн төлөв байдал төлөвшилийн шатандаа байна гэж үзэж болохоор байна. Иймд, нэгд энэ чиглэлийн олон улсын туршлагыг судлах, зарим үр өгөөжтэй арга, хуулийн зохицуулалтыг нутагшуулах, хоёрт монгол хүний соёл сэтгэлгээний онцлогийг судлан, түүнд нийцсэн эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгоход анхаарах нь зүйтэй байна.

Үндсэн хэсэг

Юуны өмнө “гэмт хэрэг” гэдэг ойлголтыг тодруулах нь зүйтэй. Эрүүгийн хуульд нийгэмд аюултай, санаатай буюу болгоомжгүй үйлдэл (идэвхтэй зан үйл) эсвэл эс үйлдэхгүйг (идэвхгүй байдал) гэмт хэрэг хэмээн үзэж, хариуцлага хүлээлгэхээр хуульчилсан. Ингэхдээ гэмт хэргийг нийгэмд аюултай³⁴, эрүүгийн хуульд заасан³⁵, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр заасан³⁶, гэм буруутай³⁷, хууль бус байх³⁸, ял шийтгэл оногдуулахаар заасан байх³⁹, шүүхээр тогтоогдсон байх⁴⁰ гэх үндсэн зургаан шинжтэй болохыг тодорхой заасан юм. Олон улсын хэмжээнд дөрвөн гэрч тутмын нэг нь хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад өөрийн мэдүүлгээс буцдаг тул хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд бэрхшээл учирч, бодит үр дүнд сөргөөр нөлөөлдөг гэж үздэг. Үүнийг шийдвэрлэхэд AI-аар дижитал нотлох баримтыг хамгаалах (Deepfake Detection) арга хэмжээ авч байна. Энэ нь орчин үед гэрчийг заналхийлэхдээ тэдний хуурамч (deepfake) бичлэгийг тараах явдал ихэссэнтэй

³² Батзаяа Б. Мөрдөн шалгах ажиллагаанд гэрч, хохирогчийг хамгаалахад хүний эрхийг хангах нь (өгүүлэл, “Гэрч, хохирогчийг хамгаалах хамгаалалтын арга хэмжээний өнөөгийн байдал, цаашдын чиг хандлага” эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл), УБ., 2024. 47 тал

³³ Эх сурвалж: UN Women, "Using AI in accessing justice for survivors of violence" <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2019/5/feature-using-ai-in-accessing-justice-for-survivors-of-violence>

³⁴ Нийгмийн харилцаанд хор хөнөөл учруулсан буюу учруулах аюултай.

³⁵ Зөвхөн хуульд гэмт хэрэг гэж тодорхойлсон үйлдэл/эс үйлдэхгүйг хэлнэ.

³⁶ Хуулийн дагуу ял шийтгэл оногдуулах үндэслэл болдог

³⁷ Санаатай (ухамсарлаж хийсэн) эсвэл болгоомжгүй (анхаарал болгоомжгүйгээс) үйлдсэн байх.

³⁸ Хууль ёсыг зөрчсөн, эрх зүйн хэм хэмжээнд нийцэхгүй үйлдэл

³⁹ Эрүүгийн хуульд заасан ялын төрөл, хэмжээг хэрэглэх үндэслэл болох

⁴⁰ Гэм буруутай нь шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрээр тогтоогдсон байх зарчим

холбоотой юм. Тодруулбал, Нидерланд⁴¹-ад Sensity AI компани хууль сахиулах байгууллагатай хамтран хохирогчдыг "Revenge Porn" болон хуурамч бичлэгээ хамгаалах мониторингийн системийг нэвтрүүлсэн. Үр дүнд нь гэрчийн эсрэг чиглэсэн цахим халдлагыг 98%-ийн нарийвчлалтай илрүүлж, улмаар хуурамч бичлэгийг платформуудаас автоматаар устгах хүсэлт илгээдэг боломжтой болсон байна. Мөн хохирогчийн мэдүүлгийг автоматжуулах ба Сэтгэл зүйн хамгаалалт авч эхэлжээ.

Хохирогч хэргийн талаар олон удаа ярих нь сэтгэл зүйн дарамт (Secondary Victimization) болдог байна.

"Project Bot"⁴² гэх Европын Холбооны Их Британи, Эстони зэрэг 9 орны 15 түнш байгууллага хамтран хэрэгжүүлж буй төслийн хүрээнд AI-д суурилсан "Virtual Interviewer" буюу хохирогчийн хариултад тулгуурлан асуултаа өөрчлөн, хүний оролцоогүйгээр мэдүүлгийг эхний шатанд авдаг хиймэл оюунт байцаагч ажиллуулж байна. Үүний давуу тал нь хохирогчид хүнээс илүү роботод эмзэг мэдээллээ (жишээ нь, бэлгийн хүчирхийлэл) хэлэхдээ бага эмээдэг нь судалгаагаар тогтоогдож, үр дүнд нь мэдүүлэг авах хугацааг 30% богиносгож, хохирогчийн айдас түгшүүрийг бууруулсан судалгаа гарсан байна.

Одоо Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд гэрч, хохирогчтой холбоотой эрх зүйн зохицуулалтыг авч үзье.

Тус хуульд “гэрч” гэх үгээр хайлт хийхэд, 21.8 дугаар “Хуульчийн мэргэжлийн нэрийг хууль бусаар хэрэглэх” зүйлийн 3 дахь заалтад “Шүүгч, прокурор, хууль сахиулагч, өмгөөлөгч, мөрдөн шалгах ажиллагааны нууцыг албаны үүргийн дагуу олж мэдсэн алба хаагч, ажилтан мөрдөн шалгах ажиллагааны нууцалсан баримт, мэдээллийг зориуд задруулж, нууцалсан гэрчийг илчилж хэрэг шалган шийдвэрлэх ажиллагаанд саад учруулсан бол нийтийн албанд ажиллах эрхийг гурван жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хасаж нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ”⁴³ гэх гэрчийг хамгаалах, 21.2 дугаар “Худал мэдүүлэх” зүйлийн 1 дэх заалтад “Гэрч, хохирогч мөрдөн шалгах ажиллагааны үед, шүүхэд, эсхүл Монгол Улсын Их Хурлын хянан шалгах түр хороонд үнэн зөв мэдүүлэг өгөхөө илэрхийлж, баталгаа гаргасны дараа зориуд худал мэдүүлэг өгсөн бол дөрвөн зуун тавин нэгжээс таван мянга дөрвөн зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл хоёр зуун дөчин цагаас долоон зуун хорин цаг хүртэл хугацаагаар нийтэд тустай ажил хийлгэх, эсхүл нэг сараас нэг жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах ял шийтгэнэ”⁴⁴, 2 дахь заалтад “Гэрч, хохирогч бусдыг гэмт хэрэг үйлдсэн гэж мөрдөн шалгах ажиллагааны үед, шүүхэд зориуд худал мэдүүлсэн, гүтгэсэн бол таван мянга дөрвөн зуун нэгжээс хорин долоон мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ” гэх гэрчийн ёс зүй, иргэний үүрэг хариуцлагыг, 21.5 дугаар “Гэрч, хохирогч, шинжээч, орчуулагч, хэлмэрчид хууль

⁴¹ Эх сурвалж: <https://sensity.ai/use-cases/law-enforcement/>

⁴² Эх сурвалж: <https://researchonline.gcu.ac.uk/en/publications/developing-a-chatbot-to-support-victim-survivors-who-are-subject/>

⁴³ Энэ хэсэгт 2017 оны 5 дугаар сарын 11, 2023 оны 12 дугаар сарын 07-ны өдрийн хуулиар тус тус өөрчлөн найруулсан.

⁴⁴ Энэ хэсэгт 2020 оны 01 дүгээр сарын 10, 2017 оны 5 дугаар сарын 11, 2020 оны 01 дүгээр сарын 10-ны өдрийн хуулиар тус тус өөрчлөлт оруулсан.

бусаар нөлөөлөх” зүйлийн 1 дэх заалтад “Гэрч, хохирогчийг зориуд худал мэдүүлэг өгүүлэх, шинжээчээр худал дүгнэлт гаргуулах, орчуулагчаар худал орчуулуулах, хэлмэрчээр худал хэлмэрчлүүлэх зорилгоор өөрт нь, ойр дотны хүнд нь хүч хэрэглэсэн, хүч хэрэглэхээр заналхийлсэн, эсхүл ашиг сонирхолд нь ноцтой хохирол, хор уршиг учруулахаар сүрдүүлсэн, эсхүл ятгасан, шан харамж амласан, өгсөн бол дөрвөн зуун тавин нэгжээс таван мянга дөрвөн зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл хоёр зуун дөчин цагаас долоон зуун хорин цаг хүртэл хугацаагаар нийтэд тустай ажил хийлгэх, эсхүл нэг сараас нэг жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах ял шийтгэнэ”, 21.9 дүгээр “Мөрдөн шалгах ажиллагааны нууцыг задруулах” зүйлийн 3 дахь заалтад “Шүүгч, прокурор, хууль сахиулагч, өмгөөлөгч, мөрдөн шалгах ажиллагааны нууцыг албаны үүргийн дагуу олж мэдсэн алба хаагч, ажилтан мөрдөн шалгах ажиллагааны нууцалсан баримт, мэдээллийг зориуд задруулж, нууцалсан гэрчийг илчилж хэрэг шалган шийдвэрлэх ажиллагаанд саад учруулсан бол нийтийн албанд ажиллах эрхийг гурван жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хасаж нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ”⁴⁵ гэх гэрч, хохирогчид хөндлөнгөөс нөлөөлөх, аюулгүй байдалд эрсдэл учруулахаас хамгаалсан эрх зүйн зохицуулалттай юм.

Эндээс үзэхэд, Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн дээрх заалтууд нь гэрчийг шууд хамгаалах утгатай нэг заалт, бусад нь Монгол Улсын иргэний хувьд гэрч ёс зүйтэй, шударга байх, хянан шалгах, мөрдөн байцаах зэрэг шат шатны байгууллагын албан тушаалтныг гэрч хохирогчийн эрхэд халдахаас сэргийлсэн утгатай байна.

Олон улсад бусдын хараан доор дарамт шахалтад амархан өртөх магадлал өндөртэй хохирогч хүүхдэд “Хүүхэд хамгаалал”-ын ажилтнуудын ачааллыг бууруулж, яаралтай тусламж хэрэгтэй хүүхдийг цаг алдалгүй илрүүлэх нь хамгийн чухал асуудлын нэг юм гэж үзэж байна. Япон⁴⁶-ы зарим орон нутгийн Хүүхэд хамгааллын төвүүд (Child Guidance Centers) гэр бүлийн хүчирхийлэлд өртсөн байж болзошгүй хүүхдүүдийн мэдээлэлд анализ хийж, “Энэ хүүхдийг яаралтай хамгаалалтад (тусгаарлах) авах шаардлагатай юу?” гэдгийг тооцоолох зорилгоор AI нэвтрүүлж эхэлсэн. Энэхүү AI систем нь тухайн хүүхдийн бие дэх шархны байршил, сургуульдаа явж буй байдал, эцэг эхийн зан авир зэрэг 21 хүчин зүйлд дүн шинжилгээ хийх боломжтой ажээ.

Манай улсын хуульд хохирогчийг хамгаалахтай шууд болон шууд бус хамаатай хуулийн зохицуулалтын хувьд 1.10 дугаар “Гэмт хэргийг хөөн хэлэлцэх хугацаа” зүйлийн 10 дахь заалтад “Энэ хуулийн 12.1 дүгээр зүйлийн 3 дахь хэсэг, 12.3 дугаар зүйлийн 2.1, 3.2 дахь заалт, 13.1 дүгээр зүйлийн 2.1 дэх заалтад заасан гэмт хэргийг хөөн хэлэлцэх хугацаа тоолохыг зогсоож, хохирогчийг арван найман насанд хүрсний дараа тоолж эхэлнэ”⁴⁷, 2.5 дугаар “Гэмт хэргийн хохирол, хор уршиг” зүйлийн 3 дахь заалтад “Энэ хуульд заасан “ноцтой хохирол, хор уршиг” гэж хохирогчийн амьдралын эх үүсвэр болсон эд хөрөнгийн эрхэд, эсхүл улс орон, хүн амын аюулгүй байдалд ач холбогдол бүхий эрхэд хохирол, хор уршиг учирсныг ойлгоно”⁴⁸. 6.5 дугаар

⁴⁵ Энэ хэсгийг 2017 оны 5 дугаар сарын 11, 2023 оны 12 дугаар сарын 07-ны өдрийн хуулиар тус тус өөрчлөн найруулсан.

⁴⁶ Эх сурвалж: Японы туршлагаас сэрэмжлүүлэх нь судалгааны өгүүлэл (Lessons from Japan) <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11975974/>

⁴⁷ Энэ хэсгийг 2023 оны 12 дугаар сарын 07-ны өдрийн хуулиар нэмсэн.

⁴⁸ Энэ хэсгийг 2020 оны 01 дүгээр сарын 10-ны өдрийн хуулиар өөрчлөн найруулсан.

“Эрүүгийн хариуцлагыг хөнгөрүүлэх нөхцөл байдал” зүйлийн 1.2 дахь заалтад “гэмт хэрэг үйлдсэний дараа хохирогчид шууд эмнэлгийн, бусад туслалцаа үзүүлсэн, учруулсан хохирлыг төлсөн” гэх буруутай этгээд хохирогчийн хохирлыг барагдуулсан бол, 1.7 дахь заалтад “байнгын хүчирхийлэл, дарамтад өртсөний улмаас өөрийгөө хамгаалах зорилгоор хохирогчид халдаж гэмт хэрэг үйлдсэн”, бас 6.6 дугаар “Эрүүгийн хариуцлагыг хүндрүүлэх нөхцөл байдал” зүйлийн 1.5 дахь заалтад “албан үүргээ гүйцэтгэх, олон нийтийн үүргээ биелүүлэхтэй нь холбогдуулан хохирогч, түүний ойр дотны хүний эсрэг үйлдсэн”, 10.2 дугаар “Санаа сэтгэл хүчтэй цочрон давчдаж хүнийг алах” зүйлийн 1 дэх заалтад “Өөрт нь, ойр дотны хүнд нь хүч хэрэглэсэн, хүч хэрэглэхээр заналхийлсэн, хүндээр доромжлогдсон, эрхшээл дарамтад оруулсан хохирогчийн зүй бус үйлдлийн улмаас сэтгэл санааны гэнэтийн цочролд хоромхон зуур автаж, сэтгэцийн хэвийн байдал алдагдсаны улмаас хүнийг алсан бол нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ” гэх хохирогч өөрийн буруутай үйлдлийн улмаас хохирсон бол, 6.6 дугаар “Эрүүгийн хариуцлагыг хүндрүүлэх нөхцөл байдал” зүйлийн 1.6 дахь заалтад “хохирогчийн биеэ хамгаалж чадахгүй байдлыг мэдсээр байж, эрхшээлдээ байгаа хүний эсрэг үйлдсэн” гэх хохирогчийг дарамтлах, заналхийлэх зэргээр хохирол учруулсан бол, 11.1 дүгээр “Хүний эрүүл мэндэд хүнд хохирол санаатай учруулах” зүйлийн 2.2 дахь заалтад “хохирогчийг тохуурхан доромжилж үйлдсэн”, 2.5 дахь заалтад “энэ гэмт хэргийн улмаас хохирогч нас барсан бол таван жилээс арван хоёр жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ”, 11.2 дугаар “Санаа сэтгэл хүчтэй цочрон давчдаж хүний эрүүл мэндэд хүнд хохирол учруулах” зүйлийн 1 дэх заалтад “Өөрт нь, ойр дотны хүнд нь хүч хэрэглэсэн, хүч хэрэглэхээр заналхийлсэн, нэр төр, алдар хүндийг нь гутаан доромжилсон, эрхшээл дарамтад оруулсан хохирогчийн хууль бус, зүй бус үйлдлийн улмаас сэтгэл санааны гэнэтийн цочролд хоромхон зуур автаж сэтгэцийн хэвийн байдал алдагдсаны улмаас хүний эрүүл мэндэд хүнд хохирол учруулсан бол хоёр мянга долоон зууннэгжээс арван дөрвөн мянганнэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл зургаан сараас гурван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл зургаан сараас гурван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ” гэх зэрэг өмнө “Оршил” хэсэгт дурдагдсан бусад хууль, журам, үндэсний хөтөлбөрийн үзэл санааны суурь болсон эрх зүйн зохицуулалт Эрүүгийн хуульд тодорхой байна. Хуулиар 9 төрлийн хамгаалалтын арга хэмжээ авагдахаар заагдсан боловч, хийгдэх ёстой хамгаалалтын арга хэмжээнээс зөвхөн 2-3 төрлийг нь хэрэгжүүлж байна. Энэ нь хамгаалалтын үйл ажиллагаанд тусгасан төсөв хангалгүй байна. Мөн түр газар байрлуулах хамгаалалтын арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд өөрийн байргүй байгаа нь асуудал үүсгэж байна. Гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлдсэн, зөрчлийн шинжтэй хэрэг шалгахад чиглэсэн тусгаарлах байр, хүүхэд хамгааллын төв 108-д түр байрлуулах, хүлээн авах боломжгүй зэрэг байгууллагуудын хоорондын уялдаа холбоо муу байна.

Эдгээрийг эшлэн тэмдэглэхийн учир нь судлаачдын, салбарын мэргэжлийн хүмүүсийн санал, зөвлөмждөө удаа дараа тодорхой дурдсан, давтагдаж байгаа гол гол санаануудын нэг болох хууль, журам, үндэсний хөтөлбөрийн хэрэгжилтэд тавих хяналтыг сайжруулах, судлаачдын өгч буй санал, зөвлөмжүүдийн мөрөөр үр дүнтэй арга хэмжээг авч ажиллах зайлшгүй шаардлага нэгэнт бий болсныг тодруулахад оршиж байна.

Бидний энэ удаад хөндөж буй гэрч, хохирогчийг хамгаалахтай холбоотой зарим улс орнуудын жишээг дурдах нь зүйтэй юм.

Япон улс⁴⁹-д "Шүүх ажиллагааны үеийн хамгаалалт", "Бие махбодын болон амь насны хамгаалалт" гэж хамгаалах үйл ажиллагааг хоёр ангилдаг байна. Ингэхдээ Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль болон тусгай хөтөлбөрүүдээр зохицуулдаг ажээ. Шүүх ажиллагааны үеийн хамгаалалт буюу "гэрчийг шүүгдэгч болон олон нийтийн хараанаас тусгаарлах зорилгоор тусгаарлах хаалт (Screening) ашиглах, эсвэл видео холбоо (Video Link) ашиглан өөр өрөөнөөс мэдүүлэг авах аргыг" хэлдэг бөгөөд үүний тулд "хэргийн материалд гэрч, хохирогчийн овог нэр, хаягийг нууцлах" буюу мэдээллийг нууцалдаг байна. Энэхүү хуулийн заалтыг хэрэгжүүлэхийн тулд "гэрчийг хамгаалах хөтөлбөрийн хүрээнд цагдаагийн байгууллагаас түр байрлах байраар хангах, аюулгүй байдлын эргүүл гаргах" зэрэг хөшүүргийн аргуудыг ашигладаг байна.

Герман⁵⁰ нь гэрчийг хамгаалах хууль эрх зүйн хувьд хамгийн нарийн чанд тогтолцоотой улсад зүй ёсоор тооцогддог. Гэрчийг хамгаалах тусгай нэгж Цагдаагийн газарт ажилладаг бөгөөд үйл ажиллагаандаа "Гэрч хамгаалах тухай хууль" (Zeugenschutz-Harmonisierungsgesetz - ZSHG)-ийг мөрддөг. Тэд иж бүрэн хамгаалалт авч хэрэгжүүлдэг бөгөөд "зөвхөн шүүх хуралд оролцох бус, шаардлагатай бол гэрч болон түүний гэр бүлд шинэ нэр, шинэ баримт бичиг олгох, өөр хотод шилжүүлэн суурьшуулах хүртэл арга хэмжээ авдаг" байна. Германы шүүх энэ чиглэлээр "хохирогч нь шүүх хуралдаанд "Хамтран нэхэмжлэгч" (Nebenklage) хэлбэрээр оролцож, өмгөөлөгч авах, мэдүүлэг өгөх явцдаа хамгаалалт хүсэх эрх"-ийг гэрчид эдлүүлэх зэрэг тусгай эрх эдэлдэг. Мөн хохирол нөхөн төлөөд хэргийг хаах зэрэг арга хэмжээ авдаг байна.

Өмнөд Солонгос⁵¹ "Гэрч хамгаалах тухай хууль"-тай. Хуулийн хүрээнд "яаралтай тусламж үзүүлэх, түр байршуулах зэрэг арга хэмжээ авдаг. Цагдаагийн газраас "гэрч, хохирогчийн аюулгүй байдалд заналхийлсэн тохиолдолд "Smart Watch" буюу ухаалаг бугуйн цаг олгодог" нь гэрч, хохирогчийн байршлыг GPS-ээр байршлыг нь тогтоох замаар яаралтай тусламж үзүүлдэг. Харин "хамгаалалтад авсан гэрчүүдийг цагдаагийн хяналтад байдаг тусгай аюулгүй байранд байрлуул"-ах зэргээр түр байршуулах (Safe House) болон гэрч, хохирогчид "мэдүүлэг өгөх үед болон хэргийн материалд "Бэлгэдлийн нэр" (Pseudonym) ашиглахыг" зөвшөөрөх зэргээр нэрээ нууцлах боломжийг олгодог байна.

Дани улс⁵² гэрч хамгаалах асуудлыг хүний эрх болон нийгмийн халамжийн хүрээнд шийдвэрлэдэг. Ингэхдээ тус улсын Үндэсний цагдаагийн газар "гэрчийн аюулгүй байдалд эрсдэлийн үнэлгээ хийж, хамгаалалтын түвшинг" тогтоосны үндсэн дээр цагдаагийн хамгаалалтад авдаг. Улмаар "гэрчийн аюулгүй байдлыг хангах үүднээс шүүх хуралдааныг хаалттай явуулах, эсвэл шүүгдэгчийг түр өрөөнөөс гаргах (Retsplejeloven § 848)" зэргээр шүүхийн нээлттэй байдлыг хязгаарладаг зэрэг практик түгээмэл байна. Тэд мэдээллийн хамгаалалтад ч онцгой анхаардаг бөгөөд "гэрчийн

⁴⁹ Эх сурвалж: https://hakusyo1.moj.go.jp/jp/65/nfm/n65_2_2_5_1_2.html (Гэрч, хохирогчийг хамгаалах арга хэмжээний статистик ба тайлбар), https://www.moj.go.jp/keiji1/keiji_keiji16.html (Хохирол нөхөн төлсөн тул "Хэрэгсэхгүй болгох" (起訴猶予) үндэслэл)

⁵⁰ Эх сурвалж: <https://www.gesetze-im-internet.de/zshg/BJNR162600001.html> (Гэрч хамгаалах тухай хууль (ZSHG) - шууд холбогдох заалтууд)

⁵¹ Эх сурвалж: <https://www.spo.go.kr/spo/info/stats/stats02.do> (Гэрч хамгаалах системийн тайлбар //Дээд Прокурорын Газар)

⁵² Эх сурвалж: <https://www.erstatningsnaevnet.dk/en/compensation> (Төрөөс хохирлыг түрүүлж төлөх тухай хуулийн хэрэгжилт)

хаяг, мэдээллийг хүн амын бүртгэлийн санд (CPR) нууцлах боломжтой” зохицуулалттай ажээ.

Мөн олон улсад Шүүх хурал дээр хохирогчийн таних тэмдгийг "Digital Anonymization" ашиглан нууцалдаг байна. Хүүхэд болон гэмт хэргийн хохирогчид шүүх хурал дээр гэрчийн мэдүүлэг өгөхдөө гэмт хэрэгтнээс болон олон нийтээс айж дарамтад ордог. Хуучин цагт гэрчийн дууг бүдүүрүүлж, нүүрийг нь сүүдэрлэдэг байсан бол одоо AI Digital Anonymization⁵³ технологийг ашиглаж байна. Энэ нь хохирогчийн царай болон дуу хоолойг бодит хугацаанд цоо шинэ хиймэл хүнийхээр (AI Avatar) сольдог. Ингэснээр шүүгч болон танхимд байгаа хүмүүс хохирогчийн жинхэнэ нүүр царайг харахгүйч, тэдний уйлж байгаа, айж байгаа бодит сэтгэл хөдлөл, нүүрний хувирлыг хиймэл царайн дээрээс 100% бодитоор мэдэрч, хэргийн ноцтой байдлыг ойлгох боломжтой болдог (Энэ технологийг сүүлийн үед Netflix зэрэг сувгууд хүүхдийн эсрэг гэмт хэргийн баримтат кинонд хохирогчдын гэр бүлийг хамгаалах зорилгоор мөн өргөн ашиглаж байна). Зарим тохиолдолд, Шүүх хуралдааны нууцлал ба Биометрик өгөгдөл боловсруулж ашиглаж байгаа туршлага байна. Энэ нь Нидерланд, Дани зэрэг улсад хэрэгждэг гэрчүүдийг шүүх хуралдааны явцад танигдахаас сэргийлэх Real-time Voice and Face Masking⁵⁴ технологи юм. Эл технологи нь AI ашиглан гэрчийн дуу хоолойны өнгийг (pitch and tone) хүний чихэнд сонсогдохгүйгээр, харин шүүгчийн төхөөрөмжид тодорхой сонсогдохоор өөрчилдөг. Одоогийн байдлаар Европын Хүний эрхийн шүүх (ECHR) зарим онц ноцтой хэрэгт гэрчийг хамгаалах үүднээс AI-аар үүсгэсэн "Avatar" буюу дижитал дүр төрхийг ашиглахыг зөвшөөрсөн байна. Олон улсад Уламжлалт арга болон AI-д суурилсан аргыг харьцуулсан байдлыг “Хүснэгт 1”-ээс үзэж болно.

Хүснэгт 1. Олон улсад Уламжлалт арга болон AI-д суурилсан аргын харьцуулалт

Чиглэл	Уламжлалт арга	AI-д суурилсан арга	Үр нөлөө
Эрсдэлийн үнэлгээ	Хүний мэдрэмж, туршлага	Магадлалын алгоритм	Нарийвчлал өссөн, хүний алдаа буурсан
Нууцлал	Нүүрээ халхлах, дууг бүдүүсгэх	AI маск, биометрик хувиргалт	Танигдах магадлал 0%. Ярьж байх үеийн сэтгэл хөдлөл, нүүрний хувиралтыг мэдэх боломжтой болсон
Байцаалт	Олон удаагийн биечилсэн уулзалт	AI Чатбот / Виртуал байцаагч	Сэтгэл зүйн дарамт (Trauma) буурсан

⁵³ Эх сурвалж: Шүүх болон хуулийн байгууллагын AI ашиглалтын гарын авлагаас (Expert witnesses on AI). <https://www.simmons-simmons.com/en/publications/cmm0r3bjr0010u4gofw4xfdcw/new-guidance-for-expert-witnesses-on-ai>

⁵⁴ Эх сурвалж: <https://time.com/7298425/ai-deepfakes-denmark-copyright-amendment/>

Дээрх гадаад улсын жишээнээс үзэхэд, гэрч хохирогчийг хэрхэн хамгаалж буй туршлагаас манай улс суралцаж, боломжтой практикуудыг нутагшуулах боломжтой байна. Тухайлбал технологийн шийдэл (Солонгос загвар), шүүх ажиллагааны шинэчлэл (Япон загвар), иж бүрэн хамгаалалт (Герман загвар)-ыг шууд авч ашиглах бүрэн боломжтой байна. Гэхдээ олон улсад гарч буй зарим нэг алдаа эрсдэлээс суралцах, тэдгээрийг давтахгүй байхад анхаарч нарийн тооцож боловсруулах нь чухал юм. Жишээлбэл, Япон улсад 2023 онд нэгэн харамсалтай хэрэг гарсан нь, AI тухайн хүүхдийг хамгаалалтад авах эрсдэлийн хувийг ердөө "39%" гэж буруу тооцоолсноос болж Хүүхэд хамгааллын байгууллага арга хэмжээ авалгүй хоцорч, хүүхэд амь насаа алдсан явдал байв. Үүнээс үүдэн Японы нийгэмд "Хиймэл оюун ухаан нь зөвхөн туслах өгөгдөл гаргах хэрэгсэл болохоос эцсийн шийдвэрийг заавал хүн (сэтгэл зүйч, хуулийн ажилтан) гаргах ёстой" гэх хатуу дүрмийг баримтлах ёстойг ухаарч, ёс зүй болон хууль эрх зүйн орчноо чангатгах чиглэлээр эрчимтэй ажиллаж байна гэж тэмдэглэсэн байдгийг дурдах нь зүйтэй.

Дүгнэлт

Эцэст нь, аливаа үндэстэн өөрийн гэх соёл сэтгэлгээний өвөрмөц талтай, түүнийг ямар нэг хэмжээгээр харгалзан үзэх зайлшгүй шаардлага Төрийн бүх төрлийн үйлчилгээ, түүний эрх зүйн орчинд байдаг. Манай улсын хувьд, энэ удаагийн хөндөж буй гэрч, хохирогчийг хамгаалах асуудалд зайлшгүй харгалзаж үзэх хүчин зүйл бол “амьд хүний гэрч болохоор үхсэн хүний дэр бол” гэх хэлц, үүнд агуулагдаж байгаа монгол хүний зан чанар, соёл сэтгэлгээтэй холбоотой асуудал мөн.

Мөн дэлхийн бусад улс оронтой харьцуулахад хүн амын тоо харьцангуй цөөн, ах дүү төрөл садан, найз нөхдийн маш хүчтэй холбоо хамаарал нь ч гэрч хохирогч сүрдүүлэг, дарамт, ятгалгад өртөж, мөнгө авах зэргээр эцэстээ гэрч, хохирогч өөрөө хэрэгтэн, буруутан болох нөхцөл байдал руу аяндаа түлхдэгийг үгүйсгэж болохгүй, мөн энэ өнцгөөс харж, ажиглалт боловсруулалтыг орхигдуулах учиргүй юм.

Манай улсад дээрх хүчин зүйлсийн улмаас гэрч, хохирогч хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт мөн шүүхийн шатанд гэрчийн мэдүүлгээсээ буцах зэргээр мөрдөн шалгах шатны ажиллагаанд саад учруулдаг байж болох юм. Одоо энэ үед AI-д түшиглэж гэрч хохирогчийг хамгаалах бүхий л боломж байгааг Олон улсын туршлагыг энэ тохиолдолд ашиглах бүрэн боломжтой, бас үр өгөөжтэй байна. Олон улсын туршлагаас харахад AI нь хүний оролцоогүйгээр хэрэг илрүүлэх биш, харин хүнд туслах байдлаар ашиглаж байна. AI-ийн гаргасан шийдвэр нь гэрч, хохирогчийн эрхийг зөрчихгүй байх тал дээр "Explainable AI" буюу хүн тухайн шийдвэрийг нь хараад тайлбарлаж болохуйц алгоритмын шаардлага (Герман улсын баримталж буй зарчим) чухлаар тавигдаж байна.

Тиймээс Монгол Улсын Үндсэн хууль, Гэрч хохирогчийг хамгаалах тухай хууль, Гэрч хохирогчид эрүүл мэндийн туслалцаа үзүүлэх журам, Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хууль, Гэрч, хохирогчийг хамгаалах, туслалцаа үзүүлэх үндэсний хөтөлбөр зэрэг хуулийн болон бодлогын бичиг баримтыг үндэсний соёл сэтгэлгээний өвөрмөц байдлыг харгалзан үзэх, гадаад улс орны туршлагыг судлах, AI-ыг нутагшуулах зэргээр тасралтгүй сайжруулах, улам боловсронгуй болгох боломж бидэнд байна.

Ашигласан материалын жагсаалт

1. Гэрч, хохирогчийг хамгаалах хамгаалалтын арга хэмжээний өнөөгийн байдал, цаашдын чиг хандлага” эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл), УБ., 2024.
2. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль
3. https://hakusyo1.moj.go.jp/jp/65/nfm/n65_2_2_5_1_2.html
4. <https://www.gesetze-im-internet.de/zshg/BJNR162600001.html>
5. <https://www.spo.go.kr/spo/info/stats/stats02.do>
6. <https://www.erstatningsnaevnet.dk/en/compensation>
7. <https://www.simmons-simmons.com/en/publications/cmm0r3bjr0010u4gofw4xfdcw/new-guidance-for-expert-witnesses-on-ai>
8. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11975974/>
9. <https://researchonline.gcu.ac.uk/en/publications/developing-a-chatbot-to-support-victim-survivors-who-are-subjecte/>
10. <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2019/5/feature-using-ai-in-accessing-justice-for-survivors-of-violence>
11. <https://www.gov.uk/government/publications/ai-action-plan-for-justice/ai-action-plan-for-justice>
12. <https://dirigosafety.com/wp-content/uploads/2020/09/ODARA-guidelines-booklet-FINAL-x3.pdf>

МӨРДӨН ШАЛГАХ НУУЦ АЖИЛЛАГАА: ГАДААДЫН ЗАРИМ УЛСЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ТУРШЛАГА

SECRET SURVEILLANCE: EXPERIENCES IN THE LEGAL REGULATIONS OF SOME FOREIGN COUNTRIES

С.Буянжаргал

*Дотоод хэргийн их сургуулийн докторант,
цагдаагийн хурандаа*

Товч агуулга: Энэхүү өгүүлэлд эрүүгийн процесс ажиллагаан дахь мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа, ойлголт, онцлог, ОХУ ба гадаадын зарим орны мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны талаарх эрх зүйн зохицуулалтыг харьцуулан судлав.

Abstract: This article examines the concept, characteristics, and legal regulation of covert investigative activities in criminal proceedings, with a comparative analysis of the legal frameworks in Russia and selected foreign countries.

Түлхүүр үгс: хууль, хууль тогтоомж, гүйцэтгэх ажил, тагнуул, цагдаа, мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа, практик.

Keywords: Keywords: law, legislation, operational activities, intelligence, police, covert investigative activities, legal practice.

Үндсэн хэсэг

2017 оны 07 дугаар сарын 01-нээс эхлэн хэрэгжиж байгаа Монгол Улсын Эрүүгийн хэргийг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа буюу өмнө нь гүйцэтгэх ажлын тухай хууль тогтоомжоор зохицуулагддаг байсан гүйцэтгэх ажиллагаануудыг эрүүгийн процессын шатанд эрх бүхий байгууллагын мөрдөгч явуулж байхаар хуульчилсан. Энэ хууль батлагдсантай холбогдуулан Гүйцэтгэх ажлын тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулаагүй, мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг тус хууль болон түүнднийцүүлэн гаргасан журам, заавраар зохицуулахаар зааж, мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны үр дүнг нотлох баримтаар тооцохоор болсон. Практик ажилтан, судлаачдын дунд гүйцэтгэх ажил ба мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа гэсэн хоёр ойлголт нь ялгаатай эсэх асуудал маргаан дагуулдаг.

Өмнө үйлчилж байсан 2002 оны Эрүүгийн байцаан шийтгэх тухай хуулийн 10, 11 дүгээр бүлэгт “Хэрэг бүртгэх байгууллага”, “Мөрдөн байцаах байгууллага”-ын эрх үүргийг тусад нь зохицуулж, хэрэг бүртгэх байгууллага гүйцэтгэх ажил явуулах эрхтэйгээр хуульчилж, тагнуулын болон бусад эрх бүхий байгууллагын нууц арга, хэрэгслийг ашиглан үндэсний аюулгүй байдлыг хангах, хуулиар харьяалуулсан гэмт хэргийг илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох үйл ажиллагаануудыг гүйцэтгэх ажил гэж нэрлэж, зөвхөн Гүйцэтгэх ажлын тухай хуулиар зохицуулж байв. Энэ үед гүйцэтгэх ажлын үр дүнг эрүүгийн процесст нотлох баримтаар тооцож ашиглах эрх зүйн зохицуулалт хангалтгүй хуульчлагдсан, үүнтэй холбоотойгоор гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагаанд зарим хүндрэлтэй асуудлууд тулгардаг байсан.

2017 оны Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль (Шинэчилсэн найруулга)-д мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа буюу өмнө нь гүйцэтгэх ажлын тухай

хууль тогтоомжоор зохицуулагддаг байсан гүйцэтгэх ажлын зарим арга хэмжээнүүдийг эрүүгийн процесс ажиллагааны хүрээнд явуулахаар хуульчилж, “мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа” гэсэн нэр томъёотой шинэ зохицуулалтыг оруулж⁵⁵, хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтыг хамтатган мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах эрх бүхий байгууллага, түүний “мөрдөгч” албан тушаалтан явуулах, “мөрдөгч” гэж хэрэг бүртгэх, мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах тагнуул, авлигатай тэмцэх, цагдаагийн байгууллагын эрх бүхий ажилтныг тус тус нэрлэх болсон.

Мөрдөгч нь үзлэгийг нууцаар хийх, нэгжлэг хийх, эд зүйл, баримт бичиг хураан авах, хөрөнгийн шилжилт хөдөлгөөнийг хянах, хязгаарлах, хяналт тогтоох, харилцаа холбооны сүлжээнд нэвтэрч, хяналт тогтоох, харилцаа холбооны сүлжээгээр дамжсан мэдээллийн агуулгыг холбогдох байгууллагаас гаргуулан авах, харилцаа холбооны сүлжээний хэрэглэгч, эзэмшигч хэн болох, тэдгээрийн байршил, холбогдсон цаг хугацаа, техник хэрэгсэл, төхөөрөмж болон хандалт зэрэг мэдээллийг холбогдох байгууллагаас гаргуулан авах, харилцаа холбооны сүлжээгээр дамжсан мэдээллийн агуулгад хамаарахгүй бусад мэдээллийг холбогдох байгууллагаас гаргуулан авах, харилцаа холбооны сүлжээнд нэвтрэх боломжийг хязгаарлах талаар холбогдох байгууллагад даалгах, хүний биеэс шинжилгээнд зориулж биологийн дээж авах, оршуулсан цогцсыг гарган шинжлэх, мэдээлэл, баримт бичиг гаргуулан авах, хяналттай хүргэлт, хяналтын худалдан авалт, мөрдөн шалгах нууц туршилт, нууц ажиглалт, таньж олуулах ажиллагааг нууцаар хийхийг прокурорын зөвшөөрлөөр явуулна.

Цагдаагийн байгууллагын эрх бүхий алба хаагч нь мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг зөвхөн шүүхийн өмнөх шатанд явуулах ба Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулиар хэрхэн явуулахыг журамласан. Тухайлбал, Харилцаа холбооны сүлжээнд нэвтэрч, хяналт тогтоох; Харилцаа холбооны сүлжээгээр дамжсан мэдээллийн агуулгыг холбогдох байгууллагаас гаргуулж авах; Орон байранд нэвтэрч, хяналт тогтоох ажиллагаануудыг хойшлуулшгүй тохиолдолд явуулахыг хориглоно.

Тагнуулын байгууллагын гүйцэтгэх ажлын арга хэрэгслийг ашиглан явуулж байгаа гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагаа болон цагдаагийн байгууллагаас явуулах мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа хоёр ялгаатай юу, ялгаатай бол чухам юугаараа ялгаатай вэ?

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд *"мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа"* гэж прокурорын зөвшөөрлөөр нууцаар явуулах энэ хуульд заасан ажиллагааг ойлгоно” гээд, уг нэр томъёог нарийвчлан тодорхойлоогүй. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг тус хууль болон түүнд нийцүүлэн баталсан журам, заавраар (ЭХХШТХ. 26.7.6 дахь хэсэг), тухайн ажиллагааны үр дүнг нотлох баримтад тооцохоор тус тус зохицуулалт оруулсан, энэ нь мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны Тагнуулын байгууллагын “гүйцэтгэх ажил”-аас ялгагдах онцлогийг илэрхийлнэ гэж үзэж болохоор байна.

⁵⁵ "Мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах байгууллага" гэж энэ хуульд хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт явуулахаар заасан байгууллагыг ойлгоно (ЭХХШТХууль. 1.12.); 26.7.3. Энэ хуулийн 23.1 дүгээр зүйлийн 9 дэх хэсэг, 23.5 дугаар зүйлийн 5 дахь хэсэг, 25.7 дугаар зүйлийн 13 дахь хэсэг, 26.1 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэг, 26.2 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг, 26.3, 26.4 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэг, 26.5, 26.6 дугаар зүйлд заасан мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах эрх бүхий байгууллага, түүнээс эрх олгосон мөрдөгч гүйцэтгэнэ.

Хуульд, гүйцэтгэх ажлын мэдээ, мэдээлэл олдог аргуудыг “ажиллагаа” гэж нэрлэсэн нь учир дутагдалтай. Учир нь гүйцэтгэх ажил, тодруулбал, гүйцэтгэх ажлын арга хэмжээг зөвхөн хэрэг бүртгэх, мөрдөн шалгах ажиллагааны үеэр явуулдаггүй, бусад олон үндэслэлээр явуулдаг.

Тагнуулын байгууллагын тухай хуульд зааснаар тагнуулын үйл ажиллагаа болон гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, гэмт хэргийг мөрдөн шалгах хүрээнд хийгддэг гүйцэтгэх ажил гэсэн нэр томьёо нь үндэсний (нийгэм, төрийн) аюулгүй байдал, хүний амь нас, эрүүл мэнд, хүн, иргэний эрх, эрх чөлөө, эд хөрөнгийг гэмт халдлагаас хамгаалах зорилгоор хуулиар эрх олгосон төрийн байгууллагаас ердийн ба тусгай, нууцарга, хэрэгсэл ашиглах ажиллагааг илэрхийлдэг ба ОХУ-ын “оперативно-розыскная деятельность” гэдэг нэр томьёогоор илэрхийлэгдэх үйл ажиллагаатай адил утга бүхий юм. Манай эрдэмтэн судлаачид оросын “оперативно-розыскная деятельность” гэдгийг “шуурхай эрэн сурвалжлах ажиллагаа” хэмээн орчуулан хэрэглэсэн практик бий [2].

А.Думбурай “БНМАУ-ын цагдан сэргийлэх байгууллагын шуурхай эрэн сурвалжлах ажлын үндэс” (сурах бичиг) сэдэвт бүтээлдээ [10]: “Шуурхай эрэн сурвалжлах арга хэмжээ гэдэг бол шуурхай эрэн сурвалжлах үйл ажиллагааны зорилтуудыг биелүүлэхэд чиглүүлж цагдан сэргийлэх байгууллагын нууц арга тактик, хүч хэрэгслүүдээр буюу ил арга, хэрэгслүүдтэй хослуулан явуулж байгаа цагдан сэргийлэх байгууллагын гүйцэтгэх ажилтны үйл ажиллагааг хэлдэг юм” хэмээн тодорхойлсон. Энэ нь оросын хууль тогтоомжид хэрэглэсэн “оперативно-розыскная деятельность” гэдэг нэр томьёо бүхий үйл ажиллагааны агуулгыг манай “гүйцэтгэх ажил”-ын агуулгатай адилтган “шуурхай эрэн сурвалжлах ажил” гэсэн хэллэгээр илэрхийлэн тодорхойлсон. А.Думбурайн 1988 оны энэ бүтээл нь шинэ үеийн төр, эрх зүйн түүхэн цаг үед цагдаагийн байгууллагын гүйцэтгэх ажлын онол, эрх зүйн үндсийг тодорхойлоход чухал үүрэг гүйцэтгэсэн анхны сурах бичигт тооцогддог.

ОХУ-ын хууль тогтоомжид одоо ч мөн цагдаагийн байгууллагаас явуулах “гүйцэтгэх ажил”-ыг “оперативно-розыскная деятельность” гэсэн нэр томьёогоор нэрийдсэн хэвээр байна.

Доктор Ж.Бямбаа: “Монгол Улсын Үндсэн хуульд тусгалаа олсон мөрдөн мөшгөлт гэдэг ойлголт мөрдөн шалгах, эрүүгийн эрэн сурвалжлах ажлын хослол шинжийг өөртөө агуулдаг бөгөөд зорилго нь гэмт хэрэг бүрийг бүрэн илрүүлэх, өдүүлсэн этгээдийг илчлэн, түүний гэм буруутай эсэхийг тогтоож, улмаар хөндлөнгийн, хараат бус шударга шүүхэд шийдвэрлүүлэхээр шилжүүлэн өгөхөд чиглэгддэг юм. Тийм учраас мөрдөлт, байцаалт хэмээх уламжлалт хоёр ажиллагааг салган тусгаарлаж болдоггүй байсны нэгэн адил мөрдөн шалгах, эрүүгийн эрэн сурвалжлах ажлыг (үйл ажиллагааны хувьд ч, удирдлага, зохион байгуулалтын үүднээс ч) бие биеэс нь салангид авч үзэх боломжгүй билээ” гэж тэмдэглэсэн.

Монгол Улсын Үндсэн хуульд зааснаар иргэний үндсэн эрх: “халдашгүй, чөлөөтэй байх эрхтэй. Хуульд заасан үндэслэл, журмаас гадуур дур мэдэн хэнийг ч нэгжих, баривчлах, хорих, мөрдөн мөшгих, эрх чөлөөг нь хязгаарлахыг хориглоно. Хэнд боловч эрүү шүүлт тулгаж, хүнлэг бус, хэрцгий хандаж, нэр төрийг нь доромжилж болохгүй. ... Иргэний хувийн ба гэр бүл, захидал харилцааны нууц, орон байрны халдашгүй байдлыг хуулиар хамгаална” .

Гүйцэтгэх ажил, мөрдөн шалгах чиглэлээр ил, далд аргаар явагддаг ажиллагаанууд нь гүйцэтгэх эрх мэдлийн хүрээнд, прокурорын хяналтын дор хэрэгждэг хэдий ч хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчих эрсдэл бүхий, олон нийтийн зүгээс мөн чиглэлээрх эрүүгийн процесс ажиллагаанд хөндлөнгийн хяналт тавих боломжгүй, өмгөөлөх чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд хязгаарлагдмал нөхцөл байдлууд үүсдэг зэрэг асуудлууд тулгардаг, нөгөөтэйгүүр өөр өөрийн онцлог арга зүй, арга хэлбэрээр явагдах нарийн ажиллагаанууд билээ.

Бид гадаадын зарим орны эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаан дахь мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны талаарх зохицуулалтыг харьцуулан судлах нь ач холбогдолтой гэж үзсэн.

ОХУ-ын Гүйцэтгэх ажлын тухай хууль (Закон об оперативно-розыскной деятельности 1995) болон Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль (Уголовно-процессуальный кодекс. 2001)-дад “мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа”-ны талаар зохицуулалт байхгүй, харин Гүйцэтгэх ажлын тухай хуулийн 2 дугаар бүлгийн 12 дугаар зүйл (Защита сведений об органах, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность)-д “... при проведении негласных оперативно-розыскных мероприятий ...” гэж “мөрдөн шалгах нууц арга хэмжээ” гэсэн нэр томьёо бүхий заалт байна.

ОХУ-д гүйцэтгэх ажлын хүрээнд нууц арга, хэрэгслийг ашиглан тусгай субъектүүдийн хэрэгжүүлдэг бүрэн эрхийг мөрдөгчид олгох нь хэр оновчтой вэ талаар хэлэлцэж, мөрдөн шалгах ажлын ашиг сонирхлын үүднээс мэдээлэл олж авах нууц аргуудыг ашиглах мөрдөгчийн эрх мэдлийг хууль тогтоомжийн хүрээнд өргөжүүлэх чиг хандлага байна. Эрдэмтэн судлаачид юуны өмнө гэмт хэргийг илрүүлэх, мөрдөн шалгах ажиллагаанд мөрдөн байцаагчид нууц ажлын арга хэрэгслийг ашиглахын тулд хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох шаардлагатай, үүнд хэд хэдэн нөхцөлд байдлыг харгалзан авч үзэхийг чухалчилсан. Үүнд:

ОХУ-ын хууль тогтоомжоор олгосон бүрэн эрхийн хүрээнд мөрдөн шалгах ажлын гол ажлын нэг болох гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг олж тогтооход мөрдөгчид арга хэрэгсэл хомс байна. Статистикийн мэдээгээр ОХУ-д бараг хоёр гэмт хэрэг тутмын нэг нь шийдэгдээгүй үлддэг, өөрөөр хэлбэл, гэмт хэрэг үйлдэгчийг олж тогтоогоогүй, тэд хууль завшиж байна гэсэн үг. Гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг олж тогтоох үүргийг нэн тэргүүнд эрүүгийн албад гүйцэтгэж байгаа ч мөрдөн шалгах албад энэ үүргээс ангид бус, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулиар тэдэнд хүлээлгэсэн үүрэг юм. Тиймээс, ОХУ-ын ЭХХШХ-ийн 208 дугаар зүйлийн 5 дахь хэсэгт заасны дагуу мөрдөгч нь урьдчилсан мөрдөн шалгах ажиллагааг түдгэлзүүлэх тохиолдолд хуульд заасан мөрдөн шалгах бүх ажиллагааг гүйцэтгэх үүрэгтэй. Хэрэв сэжигтэн, яллагдагч тогтоогдоогүй үндэслэлээр эрүүгийн хэргийг түдгэлзүүлсэн тохиолдолд мөрдөн байцаагч ОХУ-ын ЭХХШХ-ийн 209.2-т заасны дагуу "эрүүгийн хэрэгт сэжигтэн, яллагдагчаар татагдсан хүнийг олж тогтоох арга хэмжээ (мэдээлэл олох, илрүүлэхэд чиглэсэн эрэн сурвалжлах ажиллагаа) авна" гэж тодорхой заасан. Энэ үүргээ биелүүлэхдээ мөрдөн байцаагч нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг тогтооход чиглэсэн гүйцэтгэх ажил явуулах тухай албан даалгавар бичиж, эрүүгийн албанд явуулдаг.

Практикт, мөрдөн байцаагч ба эрүүгийн албадын харилцан үйлдлийн ийм хэлбэр нь ихэнхдээ формальный шинжтэй, гэмт хэрэгтнийг эрэн хайх ажлын үр дүнд дорвитой нөлөө үзүүлэхгүй байна гэж үздэг. Гэмт хэрэгтнийг илрүүлэх талаар хуульд тусгагдсан арга, хэрэгсэл мөрдөгчдөд хангалтгүй байгаа учраас хэргийг

түдгэлзүүлсний дараа бичиг баримт, эд зүйлс гаргаж өгөх хүсэлт явуулах, мэргэжилтнээр дүгнэлт гаргуулах, санхүүгийн болон бусад бичиг баримтыг шалгах, тайлбар авах гэх мэт мөрдөгчийн хэрэгжүүлж болох олон үйлдэл үр дүнгүй болох, эрэн хайх ажилд хүч, анхаарлаа чиглүүлж эцэстээ хэрэг илрүүлэх ажлын гүйцэтгэлд сөрөг нөлөө үзүүлдэг.

Гэмт хэргийг илрүүлэх, мөрдөн шалгахад мөрдөгч нууц ажлын арга хэрэгсэл ашигладаг болох талаарх ОХУ-ын хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгохын тулд гадаад орны туршлагыг судлан авч үзэх хэрэгтэй.

ОХУ-ын эрдэмтэн судлаачдын энэ талын үзэл баримтлалыг судлан авч үзвэл, зарим нь хууль тогтоомжид мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны талаар зохицуулалт оруулах нь эрүүгийн процессын урьдчилсан мөрдөн байцаалтын нөхцөл заалттай зөрчилдөнө (Ю.Р.Фадеева) гэж; зарим нь дэмжиж, гэхдээ энэ үйл ажиллагаа нь мөрдөх ба эрүүгийн албадын нягт харилцан уялдаатай явагдах ёстой гэж үзсэн (Н.В.Павличенко, А.Ю.Шумилов зэрэг), мөн “действия негласного характера” (монг. нууц үйлдэл) гэж нэрлэхийг санал болгосон [11]; “эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тогтолцооны бүтцэд “мөрдөн шалгах тусгай ажиллагаа”-г оруулах оролдлого нь ЭХХША болон гүйцэтгэх ажлын хүрээнд нийгмийн харилцааны үндсэн ялгааг тэгшитгэж, эрүүгийн процесс ажиллагаанд оролцогч байгууллагуудын үйл ажиллагааг доголдуулах аюулд хүргэж байна”; “Гэмт хэргийг илрүүлэх, мөрдөн шалгах ажиллагааны нууцлалыг хангах төрийн байгууллагуудын эрх мэдлийн зохицуулалтын өнөөгийн байдал нь олон улсын стандарт болон Оросын эрүүгийн нөхцөл байдалтай нийцэхгүй байгаа нь одоо бүрэн тодорхой боллоо” (Б.Ф.Луговик, А.М.Баранов) хэмээн үзэл бодлоо илэрхийлсэн [12].

Хуучин ЗХУ-ын бүрэлдэхүүнд байсан улсуудад (Гүрж, Казахстан, Кыргызстан, Молдова г.м) “нууц”, “тусгай” хэмээн нэрлэгддэг мөрдөн шалгах ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт сүүлийн жилүүдэд мэдэгдэхүйц өргөжиж байна. Тухайлбал, 2021 онд батлагдсан Кыргызстан Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд “Мөрдөн шалгах тусгай ажиллагаа” гэсэн шинэ 31 дүгээр зүйл нэмэгдэж хуульчлагдсан байх ба “процесс ажиллагааны явцад эрх ашиг нь хөндөгдөж буй этгээдүүдэд мөрдөн шалгах, хэрэг хянан шийдвэрлэх процесст татагдаж буйг нь мэдэгдэхгүйгээр, мөрдөн шалгах ажиллагааны хүрээнд тогтоох боломжгүй тохиолдолд шүүхэд нотлох баримт болохуйц хэргийн нөхцөл байдлыг тогтоох, гэрчийн мэдүүлэг авахад чиглэгдсэн үйлдэл” хэмээн тодорхойлсон [7]. Мөн 31 дүгээр зүйлд мөрдөн шалгах тусгай ажлын 11 төрлийн үйлдэл, тухайлбал, яриаг нууцаар сонсох; хүн, байранд аудио, видео хяналт тавих; утасны яриа, төхөөрөмжүүдийн холбоог хянах, утсаар дамжуулан байршил тогтоох; гэмт хэргийн бүлэглэлд агент оруулах, гэмт хэргийг дуурайх; хяналтын худалдан авалт зэрэг арга хэмжээг хуульчилсан. Түүнчлэн,

- шүүхийн өмнөх шатанд мөрдөн шалгах тусгай ажиллагаа явуулах эрх бүхий албан тушаалтны шийдвэрээр тусгай мэргэжилтнүүд буюу энэ хэрэгт нууцаар дэмжлэг үзүүлэх сонирхолтой хүмүүсийг оролцуулж болно (219.6. дугаар зүйл) гэж тусгай мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах субъектүүдийн хүрээг өргөжүүлсэн заалт оруулсан.
- мөрдөн шалгах тусгай ажиллагааны нууцлалыг тогтоосон цогц заалтууд багтсан. Тухайлбал, мөрдөн шалгах тусгай ажиллагааны үр дүнд олж авсан баримт, мэдээлэл нь шүүхийн өмнөх хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа

дуустал нууц хэвээр байх бөгөөд задруулсан, оролцсон албан тушаалтан, хүмүүст Эрүүгийн хуулийн 224 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасны дагуу хариуцлага хүлээлгэнэ; мөрдөн шалгах тусгай ажиллагаа явуулж буй субъектүүдийн талаарх болон тусгай ажиллагааны арга, тактикийн талаарх мэдээлэл нь улсын нууц бөгөөд түүнийг задруулахгүй (224.2 дугаар зүйл) зэрэг болно.

Казахстан Улсын эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тогтолцоонд 2015 онд МШНА-ы талаар зохицуулалтууд орж ирсэн [8]. Үүнд: хүн, байранд аудио, видео хяналт тавих; утасны яриа, төхөөрөмжүүдийн холбоо харилцааны тухай мэдээлэл нууцаар авах; шуудан, захидал харилцааг хянах; орон байранд нууцаар нэвтрэх; хүн эсвэл байранд нууц ажиглалт хийх; хяналтын худалдан авалт хийх зэрэг арга хэмжээ байна.

Гэсэн хэдий ч дээрх орны практик дээр эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг оруулах нь зөв эсэхэд эргэлзсэн, уламжлалт хандлага оршсоор байна.

Гэмт хэргийг мөрдөх, гэмт этгээдийг олж тогтоох талаарх мөрдөгчийн үйл ажиллагааны нууц байх шинжийг тодорхойлсон шинжлэх ухааны үндэслэл хангалттай бус байгаа ч ОХУ-ын ЭХХШХ-д шуудан болон цахилгаан мэдээний баримтыг хураах, шалгах (185 дугаар зүйл); Яриаг хянах, бичлэг хийх (186 дугаар зүйл); Утасны яриа болон/эсвэл телефон харилцааны төхөөрөмжүүдийн хоорондох холболтын талаар мэдээлэл авах (186.1 дүгээр зүйл) гэсэн мөрдөн шалгах нууц ажиллагаанд хамаарах 3 үйлдлийг тусгасан байна.

Дүгнэлт

Монгол Улсын эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тогтолцоонд “мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа”-ны талаарх зохицуулалтыг анх 2017 онд оруулан, мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах эрх бүхий байгууллага (тагнуул, авлигатайг тэмцэх, цагдаа), түүний “мөрдөгч” албан тушаалтан хэрэгжүүлж байна.

ОХУ-ын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд “мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа”-ны талаар хуульчлан зохицуулаагүй, ийм нэр томъёо хэрэглэгддэггүй. Агуулгыг нь шинжилж үзвэл эдгээр нь Гүйцэтгэх ажлын тухай хуульд тусгагдсан гүйцэтгэх ажлын арга хэмжээтэй адил шинжтэй байна. Тухайлбал, “яриаг хянах, бичлэг хийх” үйлдэл нь гүйцэтгэх ажил явуулах эрх бүхий тусгай албад гүйцэтгэдэг “утасны яриаг сонсох” гэсэн аргатай адил байна. Гэхдээ хуульд тусгах нь гэмт хэргийг илрүүлэх зорилгодоо хүрэхийн тулд мөрдөгч тусгай албадад илүү найдах, өөрийн санаачилгыг сулруулж, хэрэгт хамаарах чухал мэдээллийг алдахаас сэргийлэх; эрэн хайх боломжоо нэмэгдүүлэх давуу тал болно гэж үздэг, энэ асуудлыг хуульчлахад болгоомжилсон, ажигласан байр суурьтай байна.

Хуучин ЗХУ-ын бүрэлдэхүүнд байсан улс орнуудад гэмт хэргийг мөрдөн шалгах, илрүүлэхэд нууц арга хэрэгслийг ашиглахыг хуульчилж, арга хэрэгслийг нэмэгдүүлэх, процессын журмаар хэрэгжүүлэх хандлага ажиглагдав.

Манай улсын эрүүгийн процесс дахь мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг арга хэлбэр, тактикийн хувьд боловсронгуй болгоход гадаад орны туршлагыг судлах, нотлох баримтын процесст баримтлах тогтсон хандлагыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр шинэчлэх, үүний тулд үндсэн хуулийн эрх зүй, эрх зүйн онол,

эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх, гүйцэтгэх ажлын, шинжлэн магадлахуйн салбар эрх зүйн чиглэлээр салбар дундын судалгаа явуулах нь ач холбогдолтой гэж үзлээ.

Ашигласан материалын жагсаалт

Хууль тогтоомж:

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. 1992
2. Тагнуулын байгууллагын тухай хууль. 1999.
3. Эрүүгийн байцаан шийтгэх тухай хууль. 2002.
4. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль (Шинэчилсэн найруулга). 2017
5. Закон об оперативно-розыскной деятельности РФ.
6. Уголовно-процессуальный кодекс РФ. 2021.
7. Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики. 2021.
8. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан..2014 г.

Ном бүтээл:

9. Ж.Бямбаа, Ж.Эрхэсхулан. Эрүүгийн процессын эрх зүйн үндсэн асуудал”. УБ. 2025.
10. А.Думбурай. БНМАУ-ын цагдаагийн байгууллагын шуурхай эрэн сурвалжлах ажлын үндэс (сурах бичиг). УБ. 1988.

Интернэт эх сурвалж:

11. <https://cyberleninka.ru/article/n/neglasnye-sledstvennye-deystviya-rossiyskiy-i-zarubezhnyy-opyt-pravovogo-regulirovaniya/viewer> (С.И.Давыдов. Негласные следственные действия. Алтайский государственный университет. Барнаул. Россия; Калугин А.Г. Негласные следственные действия: перспективы внедрения в Уголовно-процессуальное законодательство РФ. 2021; Я.М.Мазунин, П.Я.Мазунин. Негласная деятельность следователя: пора признать данность. 2015; Ю.Р.Фадеева. Следственные действия негласного характера в Уголовно-процессуальном законодательстве России и зарубежных стран. 2021)
12. Луговик В. Ф., Баранов А. М. Негласное правоприменение в уголовном преследовании // Научный вестник Омской академии МВД России. 2015. № 2.

ЗАХИРГААНЫ ЭРХ ЗҮЙН ОНОЛ, ПРАКТИКИЙН ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

БАЙГАЛЬ ОРЧИН, АМЬТАН, УРГАМЛЫГ ХАМГААЛАХ ЖУРМЫН ЭСРЭГ ЗӨРЧИЛЙГ ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭСЭН ЗАРИМ ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭРТ ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

A SUMMARY ANALYSIS OF THE DECISIONS OF SOME COURTS THAT
RESOLVED VIOLATIONS AGAINST THE ENVIRONMENT, FAUNA, AND PLANT
PROTECTION REGULATIONS

Г.Бямбадорж

*Отгонтэнгэр их сургуулийн Хууль зүйн
сургуулийн НЭЗТ-ийн багш, доктор (Ph.D)*

Товч агуулга: Монгол Улсын Үндсэн хууль, салбарын хууль тогтоомж болон урт хугацааны хөгжлийн бодлогуудад байгаль орчныг хамгаалах, байгалийн нөөцийг зүй зохистой ашиглах, экосистемийн тогтвортой байдлыг хангах талаар тодорхой зорилт, зарчим тусгагдсан хэдий ч эдгээрийг хэрэгжүүлэх, ялангуяа зөрчил шалган шийдвэрлэх үйл ажиллагаанд бодит үр нөлөө хангалтгүй байгааг шүүмжлэлтэйгээр авч үзлээ. Мөн шүүх, прокурор, хяналтын байгууллагууд Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, тогтвортой хөгжлийн бодлогын зорилтууд Эрүүгийн хууль, Зөрчлийн хууль, Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хуультай уялдуулан зөрчлийг шийдвэрлэхгүй байх, шийдвэрийн нэгдмэл байдал хангалтгүй, эрх зүйн хэрэглээ жигд бус, эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтнуудын эрх зүйн мэдлэг, ур чадварын дутагдал, байгууллагуудын уялдаа холбоо сул байгааг Захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрт дүн шинжилгээ аргаар тулгамдсан асуудлуудыг тодорхойлж, цаашид авч хэрэгжүүлэх боломжит санал, зөвлөмжийг дэвшүүлсэн болно.

Abstract: Although Mongolia's Constitution, sectoral laws, and long-term development policies contain specific goals and principles for environmental protection, proper use of natural resources, and ensuring ecosystem stability, we critically examined the lack of practical effectiveness in implementing these, especially in conflict resolution activities.

Also, by analyzing administrative court decisions, it is revealed that the courts, prosecutors, and supervisory authorities do not resolve violations in line with the principles of the Constitution and the objectives of sustainable development policy, the Criminal Code, the Code of Criminal Procedure, and the Law on Investigation and Resolution of Violations, the lack of uniformity of decisions, the uneven application of law, the lack of legal knowledge and skills of authorized organizations and officials, and weak coordination between organizations, and suggestions and recommendations are put forward for improving future measures.

Түлхүүр үг: Байгаль орчин, зөрчлийн хууль, хамгаалах, шалган шийдвэрлэх, шийдвэр, дүн шинжилгээ

Key word: Environmental, offence law, protection, investigation, decision, analysis

Оршил

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван есдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна. 3 дах хэсэгт Хүн эрх, эрх чөлөөгөө эдлэхдээ үндэсний аюулгүй байдал, бусад хүний эрх, эрх чөлөөг хохироож, нийгмийн хэв журмыг гажуудуулж болохгүй⁵⁶ хэмээн заасан нь төрөөс Зөрчлийн хуулиар хамгаалагдсан эрх ашиг, сонирхлыг хамгаалах, зөрчигдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх эрх зүйн үндсийг хуульчилжээ.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Зургаадугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Байгальн баялаг ашиглах төрийн бодлого нь урт хугацааны хөгжлийн бодлогод тулгуурлаж, одоо ба ирээдүй үеийн иргэн бүрд эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг нь баталгаажуулах, газрын хэвлийн баялгийн үр өгөөжийг Үндсэний баялагийн санд төвлөрүүлж тэгш, шударга хүртээхэд чиглэнэ”, “стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордыг ашиглахдаа байгалийн баялаг ард түмний мэдэлд байх зарчимд нийцүүлэн түүний үр өгөөжийн дийлэнх нь ард түмэнд ногдож байх эрх зүйн үндсийг хуулиар тогтооно” хэмээн заажээ.

2015 оны 9 дүгээр сард НҮБ-ийн гишүүн 193 орны төрийн тэргүүнүүд бүгд санал нэгтгэйгээр “Эх дэлхийгээ шинэчилье” нэртэй 17 зорилго, 169 зорилт бүхий “2030 он хүртэлх тогтвортой хөгжлийн хөтөлбөр”-ийг баталсан. Нийт 17 зорилгод ядуурал, боловсрол, уур амьсгалын өөрчлөлт, эрүүл мэндээс эхлээд бидний амьдарч буй нийгэмд дэлхийн хаана ч очсон түгээмэл тулгардаг асуудал бэрхшээлүүдийг энд багцалсан юм. Тогтвортой хөгжлийг олон талаас нь, төрөл бүрээр тодорхойлж болно.

Ийнхүү 2019 оноос Монгол Улс урт хугацааны хөгжлийн бодлогыг боловсруулж эхлэв. Монгол Улсын Их Хурлаас 2020 оны 52 дугаар тогтоолоороо “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогыг баталсан бөгөөд 6 дугаар зорилтод Байгаль орчинд ээлтэй ногоон хөгжлийг эрхэмлэн экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хадгалж, байгаль орчны тогтвортой байдлыг ханган үр өгөөжийг нь өнөө болон ирээдүй хойч үе хүртэх нөхцөлийг бүрдүүлж, хүний амьдралын чанарыг сайжруулна⁵⁷. Хэмээн заасан нь байгаль орчныг хамгаалах үзэл хандлагыг бэхжүүлсэн юм.

Байгаль орчныг хамгаалах талаарх төрийн бодлого нь гахцхүү бодлогын баримт бичгээр хэрэгждэггүй. Үндсэн хууль болон бусад салбарын хууль тухайлбал, Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль, Амьтны тухай хууль, Байгалийн ургамлын тухай хууль, Ойн тухай хууль зэрэг олон арван хуулиудаар байгаль орчин, амьтан, ургамлын аймгийг хамгаалах, нөөц баялгийг зүй зохистой ашиглах, экосистемийн тогтворт байдлыг хадгалан үлдээх эрх зүйн таатай орчныг бүрдүүлсэн.

Үндсэн хэсэг

Зөрчлийн тухай хуульд байгаль орчин, амьтан, ургамлын аймгийг хамгаалах, нөөц баялгийг зүй зохистой ашиглах, экосистемийн тогтворт байдлыг хангах талаар уг хуулийн 7 дугаар бүлэгт энэ төрлийн зөрчлийн үйлдэл, эс үйлдлийг зөрчилд тооцон хуульчилсан бөгөөд эдгээр зөрчлийг шалган шийдвэрлэх эрх хэмжээг шүүгчээс гадна

⁵⁶ Төрийн мэдээлэл сэтгүүл 1992 оны дугаар №1. Монгол Улсын Үндсэн хууль.

⁵⁷ Монгол Улсын Алсын хараа 2025 бодлогын баримт бичиг

31 байгууллагын 216 нэгжид харьяалагдах 10011 эрх бүхий албан тушаалтан хэрэгжүүлж байна.⁵⁸

Гэрч байгаль орчин, амьтан, ургамлын аймгийг хамгаалах, нөөц баялгийг зүй зохистой ашиглах, экосистемийн тогтворт байдлыг хамгаалсан журмыг зөрчсөн зөрчлийг хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу зөрчил шалган шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой нотлох баримт илрүүлэх, цуглуулах, бэхжүүлэх, хураан авах зэрэг тодорхой ажиллагаа явуулах үндэслэл журам, зөрчил шалган шийдвэрлэх эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтны эрх үүрэг, шүүхээр зөрчил хянан шийдвэрлэх харьяалал зэргийг Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хуульд заасан байна⁵⁹.

Гэвч Байгаль хамгаалах чиг үүрэгтэй шүүх, прокурор, байгаль хамгаалагч, улсын байцаагчид зөрчил шалгах ажиллагаанд дээр дурьдсан Үндсэн хуулиар баталгаажсан байгаль хамгаалах талаарх үзэл баримтлал, Монгол Улсын тогтвортой хөгжлийн хөтөлбөр-2030, Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 52 дугаар тогтоолоор баталсан “Алсын хараа-2050, Зөрчлийн тухай хууль тогтоомж, түүнд нийцүүлэн гаргасан дүрэм, журмыг үл огоорч уул зөрчлийг шалган шийдвэрлэх ажиллагаа явуулах, зөрчлийг хянан шийдвэрлэхдээ алдаа дутагдал цөөнгүй гаргаж байгааг дурьдах нь зүйтэй.

Байгаль орчин, амьтан, ургамлын аймгийг хамгаалах, нөөц баялгийг зүй зохистой ашиглах, экосистемийн тогтворт байдлыг хамгаалсан хууль тогтоомж зөрчсөн зөрчлийг шалган шийдвэрлэх ажиллагаа нь хэт нүсэр, эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан байгаль хамгаалагчийн хууль эрх зүйн мэдлэг дутмаг, ажлын ачаалал их, хүнд сурталыг ашиг сонирхолдоо хөтлөгддөг зэрэг сөрөг хандлагыг арилгаж энэ төрлийн зөрчлийг шалгах, прокурорын хяналтыг үр нөлөөг дээшлүүлэх, шүүхээр зөрчлийг хянан шийдвэрлэх, ажиллагааг боловсронгуй болгох шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна.

Иймд судлаач бид Байгаль орчин, амьтан, ургамлын аймгийг хамгаалах, нөөц баялгийг зүй зохистой ашиглах, экосистемийн тогтворт байдлыг хамгаалсан хууль тогтоомж зөрчих зөрчлийг Захиргааны хэргийн шүүхээр шийдвэрлэсэн зарим зөрчлийн шийдвэрт тогтсон аргачилалын дагуу дүн шинжилгээ хийж үндэслэл бүхий дүгнэлт гаргаж, санал дэвшүүлэхийг зорьлоо.

№1. Шүүхийн шийдвэрийн дугаар, огноо: Сэлэнгэ аймаг дахь захиргааны хэргийн анхан шатны шүүхийн шийдвэр 2024 оны 07 сарын 01 өдөр дугаар 159/шш 2024/0045

Хэргийн үйл баримт:

Мандал сумын Хэрх 4 дүгээр багийн иргэн “Д” 2024 оны 04 дүгээр сарын 02-ны өдөр гэгчтэй тээврийн хөлсөө тохирч тус сумын Ноёд гэх газраас ямар нэг тусгай зөвшөөрөлгүйгээр 6 шуудай буюу 25 кг-ийг 3 хуваасны 1-тэй тэнцэх хэмжээний чулуу /хүдэр/ олборлоод түүнийгээ “Э” гэгчийн тээрэмд буулгасан болох нь зөрчлийн хэрэгт авагдсан холбогдогч *****-ийн “Г” ахтай хөлсөө тохирч Ноёд гэх газар луу мөнгөний хэрэгцээ гарч байсан учраас хэдэн бондгор чулуу хийгээд ирээд “Э” эгчийн

⁵⁸ Зөрчлийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн үзэл баримтлалын танилцуулга. ХЗДХЯ.2020 он.

⁵⁹ ХЗДХЯ-ын Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хуулийн хэрэгжилтэд хийсэн судалгааны тайлан. УБ, 2020 он

тээрэмд буулгаж байхад Байгаль орчны холбогдох хүмүүс таслан зогсоож саатуулж, улмаар “Д” Зөрчлийн тухай хуулиар шийтгэл оногдуулсан нь үндэслэлгүй ... шийтгэвэрт мөнгөний үнийн дүнг 1500000 гэж бичсэн нь торгуулийн мөнгөн дүнг буруу бичсэн гэж маргажээ.

Шийдвэрлэсэн байдал:

Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 24.2 дугаар зүйлийн 1-д заасныг баримтлан Сэлэнгэ аймгийн Мандал сум дахь сум дундын прокурорын газрын хяналтын прокурор *****гийн дүгнэлтийг хангаж, Сэлэнгэ аймгийн Мандал сумын Байгаль орчны хяналтын улсын байцаагч *****ын 2024 оны 04 дүгээр сарын 04-ний өдрийн 0611270 дугаартай шийтгэлийн хуудсыг хүчингүй болгосугай.

Дүн шинжилгээ:

Эрүүгийн эрх зүйн онолын хувьд “Эрүүгийн хуулийн 24.2 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Хууль бусаар ашигт малтмал хайх, ашиглах, олборлох” гэмт хэргийн объектив талын шинж нь “Тусгай зөвшөөрөлгүйгээр ашигт малтмалын эрэл хайгуул, олборлолт боловсруулалт, ашиглалт явуулсан, эсхүл ашигт малтмал олборлолт боловсруулалт, ашиглалт явуулсан, эсхүл ашигт малтмал олборлохоос өөр зориулалтаар газар доорх барилга байгууламж барьж хууль бусаар газрын хэвлийд халдсан идэвхитэй үйлдлээр илэрнэ⁶⁰.

“Хууль бусаар” гэж газрын хэвлийд халдах тодорхой эрх үүсгэсэн бичигт баримт олгогдоогүй байхад эрүүгийн хуульд заасан дээрх үйлдэл хийсэн нь зөрчлөөс ялгагдах шинж бөгөөд гэмт хэрэгт тооцно. Уг “халдах” үйлдэлд ямар нэг хохирлын хэмжээ заагаагүй бөгөөд онолын хувьд хэлбэрийн бүрэлдэхүүнтэй гэмт хэрэг тул тодорхой үйлдэл хийснээр төгссөнд тооцогдоно. Иймд иргэн “Д-ийн аймгийн ноёд гэх газраас ямар нэг тусгай зөвшөөрөлгүйгээр 6 шуудай буюу 25 кг-ийг 3 хуваасны 1-тэй тэнцэх хэмжээний чулуу /хүдэр/ олборлосон үйлдэл нь “Эрүүгийн хуулийн 24.2 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан гэмт хэргийн шинжийг хангаж байх тул “Д”-ийн үйлдлийг зөрчилд тооцож шийтгэл оногдуулсан нь үндэслэлгүй байна.

Харин Ашигт малтмалын балансын нөөцийг зохистой ашиглаагүй, ашигт малтмалыг эрэх, хайх, ашиглахдаа хүлээх нийтлэг үүргийг биелүүлээгүй, ашигт малтмалын хэмжээг нуун дарагдуулсан, хуурамч гэрээ байгуулсан эсхүл ашиглалтын талаар хуурамч мэдээ, тайлан гаргасан бол зөрчилд тооцогдох бөгөөд “Д”-ийн үйлдэлд дурьдсан шинж харагдахгүй байна.

Улсын байцаагчийн үйлдлийн тухайд газрын хэвлийд халдсан гэх үндэслэлээр торгосон нь Зөрчлийн тухай хуулийн 7.10 дугаар зүйлийн 1-д газрын хэвлийд халдах гэх ойлголт байхгүй бөгөөд зөвхөн дур мэдэн ашигласан гэх үйлдэлд хамааралтай зохицуулалт юм. Харин Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 24.2 дугаар зүйлийн 1-д ашигт малтмал олборлохоос өөр зориулалтаар хууль бусаар газрын хэвлийд халдсан гэх ойлголтыг хуульд зохицуулсан ялгааг ялгаж гаргаагүй бөгөөд зохих зөвшөөрөлгүйгээр газрын хэвлийд хууль бусаар халдсан илт гэмт хэргийн шинжтэй үйлдэлд Зөрчлийн тухай хуулиар шийтгэл оногдуулсан нь үндэслэлгүй байна.

⁶⁰ Б.Энхболд, С.Гантулга. Эрүүгийн эрх зүй тусгай анги сурах бичиг. УБ., 2017. 377 дахь тал.

Мөн зөрчлийг шалгаж шийтгэл оногдуулахдаа шийтгэвэрт мөнгөний үнийн дүнг 1500000 гэж бичсэн нь торгуулийн мөнгөн дүнг буруу бичиж зөрчлийн хуулийг буруу хэрэглэсэн байна.

Мөн Энэ төрлийн зөрчил шалган шийдвэрлэх ажиллагаа нь хууль ёсны байх зарчимд харшилсан бөгөөд хуулийг нэг мөр ойлгож хэрэглэхэд алдаа гаргасан нь улсын байцаагчийн гаргасан шийдвэрийг хүчингүй болгох үндэслэл болсон байна.

№2.Шүүхийн шийдвэрийн дугаар, огноо: Баян-Өлгий аймаг дахь захиргааны хэргийн анхан шатны шүүхийн шийдвэр 2024 оны 07 сарын 31 өдөр дугаар 110/ШШ2024/0038

Хэргийн үйл баримт:

Ашигт малтмалын газраас Ашигт малтмалын газраас 2011 оны 10 дугаар сарын 05-ны өдөр олгогдсон ашигт малтмал ашиглалтын MV-014196 дугаартай тусгай зөвшөөрлөөр Баян-Өлгий аймгийн Дэлүүн сумын “Бураат” гэх газарт орших 353.54 гектар уурхайн талбайд хуульд заасан нөхцөл, шаардлагын дагуу ашигт малтмал ашиглах зөвшөөрлийг 2038 оны 09 дүгээр сарын 23-ны өдөр хүртэлх хугацаагаар авсан. Тусгай зөвшөөрлийн төлбөрийг жил тутам төлж ирсэн бөгөөд сүүлийн төлбөрийг 2023 оны 09 дүгээр сарын 23-ны өдрөөс 2024 оны 09 дүгээр сарын 23-ны өдөр хүртэл 1 жилийн хугацаагаар төлсөн.

Засгийн газрын 2012 оны 06 дугаар сарын 05-ны өдрийн “Хилийн заагийг тогтоох тухай” 194 дүгээр тогтоолоор баталсан Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дэх гол, мөрний урсац бүрэлдэх эхийн хилийн зааг, ойн сан бүхий газрын хилийн заагтай тус тус давхцалтай болсон. Үүнтэй холбоотойгоор тухайн тусгай зөвшөөрөлтэй газарт үйл ажиллагаа явуулах ямар ч боломжгүй болсон.

Тус компани нь нэгэнт эрх бүхий байгууллагаас олгосон тусгай зөвшөөрлийг хүчингүй болгоогүй учир жил бүрийн төлбөрийг төлж байсан. Гэтэл Баян-Өлгий аймгийн Засан даргын Тамгын газрын геологи, уул уурхайн хяналт, газрын тос, хийн хяналтын улсын байцаагч 2024 оны 06 дугаар сарын 04-ний өдрийн 0693607 дугаартай шийтгэлийн хуудсаар Уул уурхай, хүнд үйлдвэрийн яамны 2024 оны 11/967 тоот албан бичгийг үндэслэн уулын ажлын төлөвлөгөө хүргүүлээгүйгэх зөрчилд Зөрчлийн тухай хуулийн 7.11 дүгээр зүйлийн 2.2 дахь хэсэгт зааснаар 10 000 нэгжтэй тэнцэх хэмжээний 10 000 000 төгрөгөөр торгосон.

Шийдвэрлэсэн байдал:

Зөрчлийн тухай хуулийн 3.1 дүгээр зүйлийн 1, 2, 7.11 дүгээр зүйлийн 2.2-т заасныг тус тус баримтлан гомдол гаргагч “Д” ХХК-ийн шүүхэд гаргасан гомдлын шаардлагыг хангаж, Баян-Өлгий аймгийн Засаг даргын Тамгын газрын геологи, уул уурхайн хяналт, газрын тос, хийн хяналтын улсын байцаагчийн 2024 оны 06 дугаар сарын 04-ний өдрийн 0693607 дугаартай “Хялбаршуулсан журмаар шийдвэрлэх зөрчилд шийтгэл оногдуулах тухай” шийтгэлийн хуудсыг хүчингүй болгосон.

Дүн шинжилгээ:

Зөрчлийн тухай хуулийн 3.1 дүгээр зүйлийн 2-т зааснаар⁶¹ зөрчил үйлдсэн хуулийн этгээдэд энэ хуульд заасан шийтгэл оногдуулах бөгөөд “Д” ХХК нь Зөрчлийн

⁶¹. 1.Зөрчил үйлдсэн, зөрчил үйлдэх үедээ арван зургаан насанд хүрсэн, хэрэг хариуцах чадвартай хүнд энэ хуульд заасан шийтгэл оногдуулж, албадлагын арга хэмжээ хэрэглэнэ.

тухай хуулийн 7.11 дүгээр зүйлийн 2.2-т хамаарах зөрчил гаргасан гэж үзэх нөхцөл байдал байхгүй байхад эрх бүхий албан тушаалтнаас зөрчил үйлдээгүй хуулийн этгээдэд шийтгэл оногдуулсан нь мөн зүйл болон 3.1 дүгээр зүйлийн 1-д “Шийтгэлийн зорилго нь хүн, хуулийн этгээдийг зөрчил үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, зөрчил үйлдсэн тохиолдолд хариуцлага хүлээлгэх, шударга ёсыг тогтооход оршино.” гэж заасантай тус тус нийцээгүй байна.

Мөн Гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 3.1.1-д “гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх” гэж гадаргын урсацын үндсэн хэсэг бүрэлдэн бий болдог өндөр уулсын бүс, сав газрын эхийг; 3.1.2-т “ойн сан бүхий газар” гэж Ойн тухай хуулийн 3.1.2-т заасныг;”, Ойн тухай хуулийн 3.1.2-т “ойн сан” гэж энэ хуулийн 3.1.1-д заасан ой, ой дотор байгаа ойгоор бүрхэгдээгүй болон ойн тэлэн ургахад шаардлагатай талбай бүхий орчныг;”, 4 дүгээр зүйлийн 4.1-д Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дэх гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглоно.” гэж тус тус заасан нь “Д” ХХК нь 2011 онд 353.54 гектар уурхайн талбайд ашигт малтмал ашиглах тусгай зөвшөөрөл авсны дараа дээрх байдлаар 2012 онд хуульд заасан эрх бүхий байгууллага болох Улсын Их Хурлаас тус газрыг тусгай хэрэгцээнд авсан, түүнчлэн Засгийн газраас мөн онд Монгол Улсын нутаг дэвсгэр дэх гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, ойн сан бүхий газрын хилийн заагийг тогтоохдоо “Д” ХХК-ийн ашигт малтмал ашиглах эрхтэй тус газар нь багтснаар тухайн талбайд ашигт малтмал хайх, ашиглах үйл ажиллагаа явуулаагүй байна. Харин тухайн хуулийн этгээд хориглосон газарт үйл ажиллагаа явуулсан болохыг зөрчлийн хэрэгт тогтоогоогүй байна. Хэрэв тогтоосон бол хориглосон газарт үйл ажиллагаа явуулсан үйлдэлд шийтгэл хүлээлгэх үндэслэлтэй байжээ.

Мөн Тус компани нь нэгэнт эрх бүхий байгууллагаас олгосон тусгай зөвшөөрлийг хүчингүй болгоогүй учир жил бүрийн төлбөрийг төлж байдаг.

Гэтэл Баян-Өлгий аймгийн Засан даргын Тамгын газрын геологи, уул уурхайн хяналт, газрын тос, хийн хяналтын улсын байцаагч 2024 оны 06 дугаар сарын 04-ний өдрийн 0693607 дугаартай шийтгэлийн хуудсаар Уул уурхай, хүнд үйлдвэрийн яамны 2024 оны 11/967 тоот албан бичгийг үндэслэн уулын ажлын төлөвлөгөө хүргүүлээгүй гэх зөрчилд Зөрчлийн тухай хуулийн 7.11 дүгээр зүйлийн 2.2 дахь хэсэгт зааснаар 10 000 нэгжтэй тэнцэх хэмжээний 10 000 000 төгрөгөөр торгожээ.

Ашигт малтмалын тухай хуулийн 48 дугаар зүйлийн 48.6-д “Ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь дараахь мэдээ, тайланг дор дурдсан хугацаанд төрийн захиргааны байгууллагад ирүүлнэ: 48.6.2 дараа жилийн үйлдвэрлэлийн үндсэн үзүүлэлтүүд, уулын ажлын төлөвлөгөөг батлагдсан зааврын дагуу 12 дугаар сарын 01-ний дотор;” гэж заасан нь тухайн газартаа ашигт малтмал ашиглах чиглэлийн үйл ажиллагаа явуулж байгаа хуулийн этгээдэд хамааралтай тул дээрх үндэслэл, шалтгаанаар “Д” ХХК нь тухайн газартаа ашигт малтмал ашиглах үйл ажиллагаа

2. Энэ хуулийн тусгай ангид заасан тохиолдолд хуулийн этгээдэд шийтгэл оногдуулна.

3. Энэ хуульд өөрөөр заагаагүй бол зөрчил үйлдсэн арван дөрвөөс арван найман насны хүний хувийн байдал, зөрчлийн шинж, зөрчил үйлдэгдсэн нөхцөл байдлыг харгалзан шийтгэлээс чөлөөлж, албадлагын арга хэмжээ хэрэглэж болно.

явуулах боломжгүй болсон тохиолдолд уулын ажлын төлөвлөгөөг гаргаж, төрийн захиргааны байгууллагад хүргүүлэх үүрэг хүлээхгүй хэмээн дүгнэж болно.

Хуульд заасан үндэслэлээр үйл ажиллагаа явуулах боломжгүй болсон газарт дараа дараагийн жилийн уулын ажлын төлөвлөгөө гаргах үүрэгтэй гэж тайлбарлан, “*****” ХХК-ийг зөрчил гаргасан гэж буруутгасан хариуцагчийн маргааныг үндэслэлгүй хэмээн дүгнэх үндэслэл болжээ.

№3.Шүүхийн шийдвэрийн дугаар, огноо: Сэлэнгэ аймаг дахь захиргааны хэргийн анхан шатны шүүхийн шийдвэр 2024 оны 07 сарын 01 өдөр дугаар 159/ШШ2024/0046

Хэргийн үйл баримт:

Сэлэнгэ аймгийн Мандал сум дахь сум дундын прокурорын газрын хяналтын прокурор ***** шүүхэд ирүүлсэн дүгнэлтдээ: “... Сэлэнгэ аймгийн Мандал сум дахь сум дундын прокурорын газрын хяналтын прокурор ***** би, тус сумын Байгаль орчны хяналтын улсын байцаагч ***** нь “*****” ХХК нь 2024 оны 03 дугаар сарын 08-ны өдрөөс 14-ний хооронд ***** СБА улсын дугаартай ЗИЛ-131 загварын тээврийн хэрэгслээр 22 ширхэг нарс мод, модон материалыг мод бэлтгэх гэрээний нөхцөл болзол зөрчиж тээвэрлэсэн гэх зөрчилд зөрчлийн хэрэг бүртгэлтийн ажиллагаа явуулж, холбогдогч “*****” ХХК-нд/*****/2024 оны 05 дугаар сарын 16-ны өдөр 0611273 дугаартай шийтгэлийн хуудсаар Зөрчлийн тухай хуулийн 7.9 дүгээр зүйлийн 11 дэх заалтад зааснаар 10.000.000 төгрөгөөр торгож, 4 метр урттай 22 ширхэг 12.492 мкуб нарс модыг улсын орлого болгуулахаар Засаг даргын дэргэдэх зөвлөлд шилжүүлэн хялбаршуулсан журмаар шийдвэрлэсэн байна.

“*****” ХХК-ийн гэрчилгээ, ойн мэргэжлийн байгууллагын гэрчилгээний хуулбар, мод бэлтгэх талбай тусгаарлах гэрээ, мод бэлтгэлийн талбайн зураг, мод бэлтгэх эрхийн бичгийн хуулбар, эрүүгийн хэрэг үүсгэж яллагдагчаар татах тогтоол, эд мөрийн баримтаар тогтоох тогтоол зэрэг нотлох баримтуудаар иргэн ***** нь зохих гэрээ зөвшөөрөлгүйгээр ойгоос мод бэлтгэж ЗИЛ-131 загварын ***** СБА улсын дугаартай тээврийн хэрэгслээр тээвэрлэсэн үйлдэлд Мандал сум дахь сум дундын Прокурорын газрын хяналтын прокурор 2024 оны 04 дүгээр сарын 30-ны өдөр Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 24.6 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаар эрүүгийн хэрэг үүсгэн яллагдагчаар татаж, хууль бусаар бэлтгэсэн гэх 4 метрийн урттай 22 ширхэг модыг битүүмжилсэн үйл баримт тогтоогдсон.

Шийдвэрлэсэн байдал:

Зөрчлийн тухай хуулийн 7.9 дүгээр зүйлийн 11, Ойн тухай хуулийн 33 дугаар зүйлийн 33.1-т заасныг баримтлан дүгнэлт гаргагчийн дүгнэлтийн зарим хэсгийг хангаж, Сэлэнгэ аймгийн Мандал сумын Байгаль орчны хяналтын улсын байцаагчийн 2024 оны 05 дугаар сарын 16-ны өдрийн ***** дугаартай улсын байцаагчийн актыг хүчингүй болгож, Сэлэнгэ аймгийн Мандал сумын Байгаль орчны хяналтын улсын байцаагчийн 2024 оны 05 дугаар сарын 16-ны өдрийн 0611273 дугаартай шийтгэлийн хуудсыг хүчингүй болгох прокурорын шаардлагыг хэрэгсэхгүй болгож шийдвэрлэсэн.

Дүн шинжилгээ:

Прокурор дүгнэлтдээ “*****” ХХК-ийн гэрээт жолооч *****-ын гэмт хэргийн шинжтэй үйлдэлд “*****” ХХК-нд давхардуулан зөрчлийн шийтгэл оногдуулсан нь үндэслэлгүй байна гэж маргасан нь буруу байна.

Учир нь жолооч *****-ыг Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 24.6 дугаар зүйлийн 1-д заасан зөвшөөрөлгүйгээр /тусгаарласан талбайгаас өөр талбайд мод бэлтгэсэн гэх үйлдэл/ ойд мод бэлтгэсэн үйлдэлд нь прокурорын байгууллагаас эрүүгийн хэрэг үүсгэн яллагдагчаар татан шалгаж байгаа бол “*****” ХХК-ийг Зөрчлийн тухай хуулийн 7.9 дүгээр зүйлийн 11-д заасныг буюу гэрээний нөхцөл, болзлыг зөрчсөн үйлдэлд нь эрх бүхий албан тушаалтнаас шалгаж зөрчлийн шийтгэл оногдуулсан бөгөөд “*****” ХХК нь Зөрчлийн тухай хуульд заасан мод бэлтгэх гэрээний нөхцөл, болзолыг зөрчсөний улмаас дараагийн эрх зүйн үр дагавар үүсч тухайн компанийн гэрээт жолооч дур мэдэн өөрийн санаачлагаар зөвшөөрөлгүй талбайгаас мод бэлтгэсэн үйлдэлд нь эрүүгийн хэрэг үүсгэн шалгаж байгаа нь тус тусдаа эрх зүйн зөрчил бөгөөд жолооч ***** гэмт хэргийн шинжтэй үйлдэл гаргасан бол “*****” ХХК Зөрчлийн шинжтэй эс үйлдэхүй гаргасан байх тул нэг зөрчилд шийтгэлийг давхардуулж оногдуулсан гэж үзэх үндэслэлгүй байна.

Мөн “*****” ХХК нь ойгоос мод бэлтгэх тусгай зөвшөөрөлтэй тогтмол үйл ажиллагаа явуулдаг ойн мэргэжлийн байгууллага болохын хувьд Ойн тухай хууль болон Ойгоос мод бэлтгэх журмыг дагаж мөрдөх үүрэгтэй, мод бэлтгэх гэрээгээр хүлээсэн чиг үүрэгтэй, түүнийг зөрчсөн тохиолдолд Зөрчлийн тухай хуульд зааснаар хариуцлага хүлээлгэх нь хуульд нийцнэ.

Гэрээ байгуулахгүйгээр ойгоос мод бэлтгэсэн, эсхүл гэрээний нөхцөл, болзлыг зөрчин үйл ажиллагаа явуулсан гэдэгт: Ойн тухай хуульд зааснаар ойгоос мод бэлтгэхдээ ойн анги /байхгүй бол сум, дүүргийн эрх бүхий албан тушаалтан/ -тай мод бэлтгэх гэрээ байгуулна. Мод бэлтгэх гэрээнд мод бэлтгэх үндэслэл буюу мод бэлтгэхийг зөвшөөрсөн тухай эрх бүхий этгээдийн шийдвэр, мод бэлтгэх хугацаа, зориулалт, бэлтгэх модны төрөл, хэмжээ, мод бэлтгэлийн талбай тусгаарласан материал, мод бэлтгэх технологийн карт болон ойн нөөцийн тодорхойлолт, ойг нөхөн сэргээх, ой, хээрийн түймэр, хөнөөлт шавж, өвчнөөс хамгаалах төлөвлөгөө, түүнийг хэрэгжүүлэх зардлын хэмжээ, мод бэлтгэсэн талбайг хүлээлгэн өгөх нөхцөл, мод бэлтгэсэн талбайг хүлээлгэн өгөх, гэрээний биелэлтийг дүгнэх зэрэг нөхцөл шаардлагыг тусгах ёстой байдаг⁶². Гэрээнд тусгагдсан нөхцлийг биелүүлэхгүй зөрчих эсхүл огт гэрээ байгуулахгүйгээр мод бэлтгэсэн үйлдлийг ойлгоно.

Иймд улсын байцаагч ***** ХХК нь ойгоос мод бэлтгэх Ойгоос мод бэлтгэх журмыг дагаж мөрдөх үүрэгтэй, мод бэлтгэх гэрээгээр хүлээсэн үүргээ зөрчсөн тохиолдолд Зөрчлийн тухай хуулийн 7.9-р зүйлийн 11-д зааснаар шийтгэл оногдуулах ёстой байсан.

Мандал сумын Байгаль орчны хяналтын улсын байцаагчийн 2024 оны 05 дугаар сарын 16-ны өдрийн ***** дугаартай “Хууль бусаар олсон орлого, эд зүйлсийг улсын орлого болох тухай” актын хувьд 2024 оны 03 дугаар сарын 17-ны өдрийн Экологийн цагдаагийн албаны мөрдөгч М-ийн эд хөрөнгө битүүмжлэх тухай мөрдөгчийн тогтоолоор битүүмжилсэн байх бөгөөд гэмт хэргийн улмаас цагдаагийн байгууллагын битүүмжилсэн эд хөрөнгө болох 21 ширхэг гуалин модыг улсын

⁶² Байгаль хамгаалагчийг мэргэшүүлэх ахисан шатны сургалтын гарын авлага-III. УБ., 2026. 248 дахь тал.

байцаагчийн актаар улсын орлого болгосон нь хуульд нийцэхгүй байх тул улсын байцаагчийн акт хүчингүй болох үндэслэл болжээ.

Өөрөөр хэлбэл цаг хугацааны хувьд Зөрчлийн хэргийг шалгаж эхлэхээс өмнө Экологийн цагдаагийн албанаас мөрдөн шалгаж буй гэмт хэрэгтэй холбогдуулан тухайн эд зүйлийг битүүмжилсэн байтал 2 сарын дараа тухайн эд зүйлийг улсын орлого болгож шийдвэрлэсэн нь буруу байна.

Дүгнэвэл байгаль орчны улсын байцаагч Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд заасан ажиллагааг хэрэгжүүлэгч оролцогч биш бөгөөд хэргийн хууль бусаар олсон эд хөрөнгийг улсын орлого болгох нь үндэслэлгүй. Харин тухайн хэргийн шалгалтын явц байдлын талаар тодруулах нь зүйтэй байсан.

Харин тус аймгийн хяналтын прокурор зохих гэрээ зөвшөөрөлгүйгээр ойгоос мод бэлтгэн жолоочийн үйлдэл гэмт хэрэг, ойгоос мод бэлтгэх гэрээний нөхцөл, болзлыг зөрчин үйл ажиллагаа явуулсан ***** ХХК-ны үйлдэл зөрчил болохыг ялгаж салгаагүй Захиргааны хэргийн шүүхэд гомдол гаргажээ өөрөөр хэлбэл Зөрчлийн тухай хуульд заасан мод бэлтгэх гэрээний нөхцөл, болзолыг зөрчсөний улмаас дараагийн эрх зүйн үр дагавар үүсч тухайн компанийн гэрээт жолооч дур мэдэн өөрийн санаачлагаар зөвшөөрөлгүй талбайгаас мод бэлтгэсэн⁶³ үйлдэлд нь эрүүгийн хэрэг үүсгэн шалгах үндэслэлтэй байхад нэг үйлдэлд багтаан эрүүгийн хэрэг үүсгэн, зөрчилд ямар нэгэн шийтгэл оногдуулах үндэслэлгүй хэмээн буруу дүгнэжээ.

Иймд прокурор зөвшөөрөлгүй талбайгаас мод бэлтгэсэн үйлдэлд нь Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 24.6 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаар эрүүгийн хэрэг үүсгэн яллагдагчаар татаж хэргийг Эрүүгийн хэргийн шүүхээр шийдвэрлүүлэх ёстой байсан.

Дээр дурьдсан шүүхийн шийдвэрүүдийг дүгнэн үзвэл прокурор, байгаль орчны улсын байцаагчид Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, тогтвортой хөгжлийн бодлогын зорилтууд Эрүүгийн хууль, Зөрчлийн хууль, Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хуультай уялдуулан зөрчлийг шийдвэрлэхгүй байх, шийдвэрийн нэгдмэл байдал хангалтгүй, эрх зүйн хэрэглээ жигд бус, эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтнуудын эрх зүйн мэдлэг, ур чадварын дутагдал, байгууллагуудын уялдаа холбоо сул байгааг харуулж байна.

Түүнчлэн энэ төрлийн зөрчлийг хэрэгсэхгүй болгон шийдвэрлэсэн 10 гаруй зөрчлийг авч үзвэл Зөрчлийн хэрэг бүртгэх хугацаа дууссан үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болгосон мөн холбогдогч орон зайлсан нь энэхүү шийдвэр гаргахад нөлөөлжээ. Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хуулийн 6.8 дугаар зүйл Зөрчлийн хэрэг бүртгэлтийн хугацааг эрх бүхий албан тушаалтан 14 хүртэл хоногийн дотор зөрчлийн хэрэг бүртгэлт явуулна, нэмэлт ажиллагаа явуулж нотлох баримт цуглуулах шаардлагатай бол зөрчлийн хэрэг бүртгэлтийн хугацааг зөрчлийн хэрэг бүртгэлтийг удирдах албан тушаалтан 14 хүртэл, прокурор 30 хүртэл хоногоор сунгаж болно⁶⁴ хэмээн заасан бөгөөд зөрчил шалгах ерөнхий хугацаа 58 хоног шалгах аар хугацааг хуульчилсан. Гэвч практикт зөрчил шалган шийдвэрлэх хугацаа дууссан үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болгон шийдвэрлэсэн нь зөрчлийн тухай хуулийн зорилго хангагдаагүй байна.

⁶³ Зөрчлийн тухай хууль шинэчилсэн найруулга. /Төрийн мэдээлэл/.УБ.,2017. №4

⁶⁴ Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хууль

Иймд энэ төрлийн зөрчлийг тусгай журмаар шийдвэрлэх, зөрчил шалгах хугацааг 148 хоног байхаар зохицуулалт хийх шаардлага тулгарч байна. Мөн зөрчил үйлдсэн оргон зайлсан, эсхүл дахин зөрчил үйлдэж болзошгүй нөхцөл байдал тогтоогдсон бол 24 цагаар саатуулах, үргэжлүүлэн харьяалах шүүхийн зөвшөөрлөөр 48 цаг хүртэл хугацаар саатуулах эрх зүйн зохицуулалт үгүйлэгдэж байна.

Зөрчлийн холбогдогчийг дуудах хуудсаар, эсхүл харилцаа холбооны хэрэгсэл ашиглан дуудаж болно хэмээн тус хуульд заасан гэвч зөрчлийн холбогдогч дуудсан цагт ирээгүй бол түүнийг албадан ирүүлнэ гэж заасан бөгөөд холбогдогчийг албадан ирүүлэх журмыг батлаагүй байгаа нь энэ төрлийн зөрчлийг шалгаж улмаар шүүхээр шийдвэрлүүлэхэд хүндрэл учруулжээ.

Түүнчлэн зөрчлийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд прокурор хяналт тавих үүрэгтэй бөгөөд хяналтын прокурор зөрчлийн хэрэг бүртгэлтэд зөрчлийн хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг нэг мөр хангуулах, хүний эрх, эрх чөлөө, нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалах, түүнийг зөрчигдөхөөс сэргийлэх, зөрчигдсөн эрхийг сэргээхэд прокурорын хяналт хэрэгждэг бөгөөд Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хуулийн 2.2 дугаар зүйлд заасан бүрэн эрхийг хэрэгжүүлж, улсын хэмжээн дэх зөрчлийн тоо бүртгэлийг нэгтгэн хариуцдаг.

Прокурор зөрчил шалган шийдвэрлэх ажиллагааг хууль тогтоомжийн дагуу процессийн дагуу явуулж байгаа эсэхэд хяналт тавих чиг үүрэгтэй субъект мөн.⁶⁵ Нөгөө талаар зөрчил шалган шийдвэрлэх ажиллагааг хэрэгжүүлэгч оролцогчдын бүрэлдэхүүн хэсэгт багтах бөгөөд Үндсэн хуулийн 56.1-д Прокурор хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах, ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавьж, шүүх хуралдаанд төрийн нэрийн өмнөөс оролцоно. 56.2-д Улсын ерөнхий прокурор, түүний орлогч нарыг Улсын Их Хуралтай зөвшилцөн Ерөнхийлөгч зургаан жилийн хугацаагаар томило. 56.3-д Монгол Улсын прокурорын байгууллагын тогтолцоо, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг хуулиар тогтооно.” гэсэн заалтыг хэрэгжүүлэгч субъект юм.⁶⁶

Гэвч энэ төрлийн зөрчлийг шийдвэрлэсэн улсын байцаагчийн шийтгэл оногдуулсан шийдвэрийг хүчингүй болгон шийдвэрлэсэн 10 гаруй шүүхийн шийдвэрт дүн шинжилгээ хийхэд зөрчлийн хэрэг бүртгэлтийн үе шатанд хэрэг материалыг хянаж танилцах явцдаа тодорхой ажиллагаа гүйцэтгүүлэхээр улсын байцаагчийн дутуу хийгдсэн болон цаашид хийх ажиллагааны талаар тодорхой заалт бүхий даалгавар өгөх, зөрчлийн хэрэг бүртгэх ажиллагааны явцад илэрсэн зөрчлийг арилгуулах, зөвтгөх арга хэмжээ авах, шаардлагатай үед зөрчил шалган шийдвэрлэх эрх бүхий албан тушаалтны эрх эдэлж зөрчил шалгах ажиллагааг хэрэгжүүлэх зэрэг ажил арга хэмжээ дутмаг байгаа нь хэргийг хэрэгсэхгүй болгон шийдвэрлэх, зөрчил үйлдсэн этгээд шийтгэл хүлээхгүйгээр өнгөрөх зэрэг сөрөг явдлыг бий болгожээ.

Тиймээс улсын байцаагчийн шийтгэл оногдуулсан шийдвэрийг захиргааны хэргийн шүүхээр хүчингүй болгуулах дүгнэлт гаргахаас илүүтэйгээр байгаль орчныг хамгаалах, байгалийн нөөцийг зүй зохистой ашиглах, экосистемийн тогтвортой байдлыг хангах талаар Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, тогтвортой хөгжлийн бодлогын зорилтууд Эрүүгийн хууль, Зөрчлийн хууль, Зөрчил шалган шийдвэрлэх

⁶⁵ Прокурорын ажлын аргачилсан заавар. 2021 он. 6.2 дугаар зүйл.

⁶⁶ Монгол Улсын Үндсэн хууль

тухай хуультай уялдуулан хэргийг шийдвэрлэх нэгдмэл байдал хангагдах шаардлага тавигдаж байгаа ажиглагдаж байна.

Дүгнэлт

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Зургадугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Байгалийн баялгийг ашиглах төрийн бодлого нь урт хугацааны хөгжлийн бодлогод тулгуурлаж, одоо ба ирээдүй үеийн иргэн бүрд эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг нь баталгаажуулах Монгол Улсын Их Хурлаас 2020 оны 52 дугаар тогтоолоор баталсан “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогод нийцүүлэн Байгаль орчинд ээлтэй ногоон хөгжлийг эрхэмлэн экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хадгалж, байгаль орчны тогтвортой байдлыг ханган үр өгөөжийг нь өнөө болон ирээдүй хойч үе хүртэх нөхцөлийг бүрдүүлж, хүний амьдралын чанарыг сайжруулна” гэсэн үзэл баримтлалд байгаль орчин, амьтан, ургамалыг хамгаалах журмын эсрэг зөрчлийг шалган шийдвэрлэх ажиллагааг нийцүүлээгүй;

Энэ төрлийн зөрчлийг шалган шийдвэрлэх эрх бүхий субьктүүдын эрх зүйн мэдлэг, ур чадвар дутмаг, хуулийг хэрэглэх байдал жигд бус, эрх бүхий байгууллагуудын ажлын уялдаа холбоог сул;

Эрүүгийн хууль, Зөрчлийн хууль, Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хуулийн уялдаа холбоо сул, хуулиудын зөрчлийг шийдвэрийн нэгдмэл байдал хангалтгүй. Түүнчлэн Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хуульд заасан зөрчлийн хэрэг бүртгэлтийн хугацааг богино, зөрчил үйлдсэн этгээдийг саатуулах эрхгүй зэрэг нь зөрчил үйлдэгчийг шийтгэлээс чөлөөлөгдөх, учруулсан хохирол, хор уршиг нөхөн төлөгдөхгүйд хүрч байна хэмээн дүгнэж болох юм.

Санал

1. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Зургадугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Байгалийн баялгийг ашиглах төрийн бодлого нь урт хугацааны хөгжлийн бодлогод тулгуурлаж, одоо ба ирээдүй үеийн иргэн бүрд эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг нь баталгаажуулах Монгол Улсын Их Хурлаас 2020 оны 52 дугаар тогтоолоор баталсан “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогод нийцүүлэн зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хуулийн 9.1 дүгээр зүйлийн 1-д ... “зөрчлийн тухай хуулийн 7-р бүлэгт заасан зөрчлийг... зөрчлийг шалгахад энэ хуульд заасан ердийн журмаас гадна энэ зүйлд заасан тусгай журмыг баримтлан хэрэг бүртгэлтийн ажиллагаа явуулна” хэмээн нэмэлт өөрчлөлт оруулах;

2. Энэ төрлийн зөрчлийг шалган шийдвэрлэх эрх бүхий субьктүүд байгаль хамгаалагч, байгаль орчны улсын байцаагч нарыг хуулийг хэрэглэх ур чадварыг сайжруулж тогтмол сургалт явуулах, эрх зүйн мэдлэгтэй субьектүүдыг томилж ажиллуулах;

3. Прокурорын хяналтын тэргүүлэх чиглэлийг “зөрчлийн хэрэг бүртгэлтийн үе шатанд хэрэг материалыг хянаж танилцах, тодорхой ажиллагаа гүйцэтгүүлэхээр улсын байцаагчийн дутуу хийгдсэн болон цаашид хийх ажиллагааны талаар тодорхой заалт бүхий даалгавар өгч алдаа дутагдлыг арилгуулж, зөвтгөх арга хэмжээ авах, шаардлагатай үед зөрчил шалган шийдвэрлэх эрх бүхий албан тушаалтны эрх эдэлж зөрчил шалгах ажиллагааг хэрэгжүүлэх” хэмээн тодорхойж хэрэгжүүлэх;

4. Байгаль орчин, амьтан, ургамлын аймгийг хамгаалах, нөөц баялгийг зүй зохистой ашиглах, экосистемийн тогтворт байдлыг хамгаалсан хууль тогтоомж

зөрчсөн тохиолдолд хүлээлгэх хариуцлагын нэгдмэл байдлыг хангах онол үзэл баримтлалт тулгуурлан энэ төрлийн зөрчлийн хариуцлагын тогтолцоо шударга, үр нөлөөтэй болгох зэрэг болно.

Ашигласан материалын жагсаалт

Монгол Улсын хууль тогтоомж

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. «Төрийн мэдээлэл» эмхэтгэл. 1992. №01
2. Эрүүгийн хууль (Шинэчилсэн найруулга). «Төрийн мэдээлэл» эмхэтгэл. 2016. №07.
3. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль (Шинэчилсэн найруулга). «Төрийн мэдээлэл» эмхэтгэл. 2016. №23.
4. Шүүхийн захиргааны тухай хууль. «Төрийн мэдээлэл» эмхэтгэл. 2012. №24.
5. Прокурорын тухай хууль. «Төрийн мэдээлэл» эмхэтгэл. 2017. №24.

Бодлогын баримт бичиг, төсөл, тайлан мэдээ

6. Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого-2050
7. Монгол Улсын Засгийн газрын 2012-2016 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны хөтөлбөр батлах тухай. УИХ-ын тогтоол. 2012.09.18. №37.
8. Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030 батлах тухай. УИХ-ын тогтоол. 2016.02.05. №38. «Төрийн мэдээлэл» эмхэтгэл. 2016. №08.
9. Монгол Улсын Засгийн газрын 2016-2020 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны хөтөлбөр батлах тухай. УИХ-ын тогтоол. 2016.09.09. №45.
10. ХЗДХЯ-ны Зөрчлийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн үзэл баримтлалын танилцуулга.УБ., 2020 он
11. ХЗДХЯ-ны Зөрчил шалган шийдвэрлэх тухай хуулийн хэрэгжилтэд хийсэн судалгааны тайлан.УБ., 2020 он

Ном сурах бичиг

12. Гантөмөр, Г. Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний ерөнхий онол.УБ., 2003 он
13. М.Эрдэнэбаяр, Х.Тэрбиш, С.Пүрэвсүрэн нарын Байгаль хамгаалагчийг мэргэшүүлэх ахисан шатны сургалтын гарын авлага-III. УБ., 2026 он
14. Л.Бат-Очир, В.Амарсанаа, Б.Батцэрэн нарын Зөрчийн эрх зүй тусгай анги. УБ., 2024 он
15. Б.Энхболд, С.Гантулга. Эрүүгийн эрх зүй ерөнхий анги сурах бичиг. УБ., 2017 он

ХУУЛЬ САХИУЛАХ АЖИЛЛАГААНЫ ИННОВАЦ, ЧИГ ХАНДЛАГА

ХҮНИЙ АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ БА ХИЙМЭЛ ОЮУНЫ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ШИНЖИЛГЭЭ

HUMAN SAFETY AND LEGAL REGULATION ANALYSIS OF ARTIFICIAL INTELLECTUAL PROPERTY

Б.Марал

*Дотоод хэргийн их сургуулийн Хууль зүйн сургуулийн
Хувийн эрх зүйн тэнхимийн ахлах багш, доктор (Ph.D)*

Товч агуулга: Энэхүү өгүүлээр технологийн дэвшлийн шинэ эрин үед хүний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал хэрхэн хувьсан өөрчлөгдөж буйг, хиймэл оюуныг нийгэм, эдийн засгийн нөлөөлөлтэй уялдуулан шинжилгээ. Судалгааны хүрээнд Европын Холбооны "Хиймэл оюуны тухай хууль"-ийн эрсдэлд суурилсан зохицуулалтын механизмыг хүний аюулгүй байдлын "Хамгаалалт" болон "Чадавхжуулалт"-ын стратегитай харьцуулан шинжилсэн болно. Манай улсад хиймэл оюуны эрх зүйн орчин бүрдсэн ч зохицуулалтын механизм дутмаг байна. Иймд хиймэл оюуны харилцааны эрх зүй, техник болон ёс зүйн орчинд “Зөрүүтийн шинжилгээ” хийсний үндсэн дээр үндэсний хэмжээнд технологийн зохистой засаглалыг төлөвшүүлэхэд чиглэсэн бодлогын стратегийг боловсруулав. Судалгааны үр дүнд хиймэл оюуны системийг эрсдэлийн түвшнээр ангилах, алгоритмын аудит хийх институцийн тогтолцоог бүрдүүлэх нь дижитал шилжилтийн эрин үед иргэдийн суурь эрх, аюулгүй байдлын баталгааг хангах үндсэн нөхцөл болохыг тодорхойлоо.

Abstract: This article examines how the concept of human security has evolved in the new era of technological advancement, in relation to the socio-economic impacts of artificial intelligence. Within the scope of the study, the risk-based regulatory framework of the European Union’s Artificial Intelligence Act is analyzed in comparison with the “Protection” and “Empowerment” strategies of human security.

Although Mongolia has established a legal framework for artificial intelligence, its regulatory mechanisms remain insufficient. Accordingly, a “gap analysis” was conducted across the legal, technical, and ethical dimensions of AI governance, on the basis of which a national policy strategy aimed at developing appropriate technological governance was formulated.

The findings of the study indicate that classifying artificial intelligence systems according to risk levels and establishing institutional mechanisms for algorithmic auditing are fundamental prerequisites for ensuring citizens’ fundamental rights and security in the era of digital transformation.

Түлхүүр үг: Хүний аюулгүй байдал, хиймэл оюун, эрсдэлд суурилсан хандлага

Keywords: Human security, artificial intelligence, risk-based approach

Оршил: Хүн төрөлхтний хөгжилд хиймэл оюун нь нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн харилцааны салшгүй хэсэг болон хувирлаа. Уламжлалт аюулгүй байдлын ойлголт нь улс төв төвтэй хандлагад тулгуурладаг байсан бол орчин үеийн чиг хандлага хүн төвтэйгөөр хөгжих болсон. Хэдийгээр хиймэл оюун нь асар их өгөдөлд дүн шинжилгээ хийх замаар эрүүл мэнд, хүнс, эдийн засгийн салбарт хөгжлийг хурдасгаж байгаа ч дижитал шилжилт нь хүний аюулгүй байдлын долоон хэмжүүр бүрд шинэ төрлийн эрсдэл, сорилтуудыг дагуулж байна.

Хиймэл оюун нь эрүүл мэнд, хөдөө аж ахуй, төрийн удирдлага, гамшгийн удирдлага зэрэг олон салбарт хүний аюулгүй байдлыг бэхжүүлэх чухал хэрэгсэл болон хөгжиж байна. Гэвч түүний нөлөө нь улс орнуудын хөгжлийн түвшин, дэд бүтэц, хүний нөөцийн чадавхаас шалтгаалан ялгаатай илэрч, зарим тохиолдолд тэгш бус байдал, эрсдэлийг нэмэгдүүлэх хандлагатай байна. Иймээс хиймэл оюун хүний аюулгүй байдалд үзүүлэх эерэг болон сөрөг нөлөөллийг цогцоор нь авч үзэх нь онолын болон практикийн ач холбогдолтой.

Үндсэн хэсэг

Хүний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал нь олон улсын харилцааны болон хөгжлийн онолын хүрээнд тасралтгүй хувьсан өөрчлөгдөж, хүн төвтэй, олон талт хандлага болон төлөвшсөнийг дараах тодорхойлолтуудаас харж болно.

"Хүний аюулгүй байдал нь өлсгөлөн, өвчин эмгэг, хэлмэгдүүлэлт зэрэг архаг аюул заналаас ангид байхыг хэлнэ" (UNDP, 1994, р. 23).

"Хүний аюулгүй байдал гэдэг нь "хүний амьдралын амин чухал цөмийг бүх төрлийн аюул заналаас хамгаалах, хүний эрх чөлөө болон бие хүний хөгжлийг хангах үйл явц юм" (Commission on Human Security, 2003, р. 4).

Хүний аюулгүй байдал нь "айдас хүйдсээс ангид байх, гачигдлаас ангид байх, нэр төртэй амьдрах эрхэд суурилсан, хүмүүсийн амьд үлдэх, амьжиргаа болон нэр төрийг хамгаалахад чиглэсэн хандлага юм" (United Nations General Assembly, 2012, р. 2).

Дээрх тодорхойлолтуудаас үзэхэд хүний аюулгүй байдал нь статик ойлголт биш, харин хувь хүний эмзэг байдлыг бууруулж, амьдралын чанарыг хамгаалах динамик процесс юм. Энэ нь зөвхөн аюулыг зайлуулах бус, хүний өөрийнх нь оршин тогтнох баталгааг нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн олон хэмжүүрт цогц орчинд авч үзэх шинжлэх ухааны шинэ хандлага болж байна.

Хүний аюулгүй байдлын шинжлэх ухааны ач холбогдол өсөн нэмэгдэхийн хэрээр эрсдэлт орчинд дасан зохицох, түүнийг даван туулах нөөц боломжийг бүрдүүлэх асуудал тэргүүн зэргийн ач холбогдолтой. Ялангуяа технологийн эрин үед хиймэл оюуны нөлөөлөл, түүнээс үүдэн гарч буй шинэ төрлийн сорилтуудыг аюулгүй байдлын цогц үнэлгээнд тусгаж, эрсдэлийг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр тооцоолох зайлшгүй шаардлага бий болж байна.

Учир нь хиймэл оюун нь нэг талаас аюулгүй байдлын эрсдэлийг урьдчилан тооцоолох, үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, нөгөө талаас хүний эрх, нууцлал, аюулгүй байдалтай холбоотой шинэ сорилтыг бий болгох хоёр талт үр дагавартай хөгжиж байна.

Хиймэл оюун хурдацтай хөгжихийн хэрээр нийгмийн олон салбарт эерэг болон сөрөг үр дагавруудыг зэрэг бий болгож байна. Эдийн засгийн түвшинд авч үзвэл, Ази, Номхон далайн бүс нутгийн хөгжингүй орнуудын ажлын байрны 50 орчим хувь, хөгжиж буй орнуудын 25 хувь нь автоматжуулалтын эрсдэлд өртөх магадлалтай байгаа нь ажиллах хүчний дунд түгшүүр төрүүлж байна. Тухайлбал, Энэтхэг болон Сингапурт иргэдийн 97 хувь нь технологийн шилжилтээс үүдэлтэй ажлын байрны хомсдолд тодорхой хэмжээгээр санаа зовниж буйг судалгаагаар тогтоожээ (Hennig & Khan, 2025).

Технологийн энэхүү нөлөөлөл нь салбар бүрт өөр өөр сорилтуудыг дагуулж байна. Эрүүл мэндийн салбарт хувийн нууцлал болон оношилгооны алдаанаас үүдэх хууль эрх зүйн хариуцлагын тогтолцоо хараахан бүрдээгүй байгаа бол хөдөө аж ахуйн салбарт жижиг тариаланчид дижитал ур чадвар болон хөрөнгө оруулалтын дутагдлаас шалтгаалан технологийн үр шимийг хүртэж чадахгүй байна. Түүнчлэн хиймэл оюуны мэдээлэл, дата агуулсан системүүдийн ажиллагаа нь асар их эрчим хүч шаарддаг тул нүүрстөрөгчийн ялгарлыг нэмэгдүүлж, байгаль орчны тогтвортой байдалд сөргөөр нөлөөлөх хандлага ажиглагдаж байгааг судлаачид тэмдэглэжээ (Environment, 2017).

Хамгийн чухал асуудал нь хүний эрхийн салбарт тулгарч буй эрсдэлүүд юм. Засаглал болон эрх зүйн зохицуулалт сул орчинд хиймэл оюуныг ашиглан худал мэдээлэл түгээх, нийгмийн хяналтыг хэтрүүлэх, шийдвэр гаргалтад ялгаварлан гадуурхалт үүсгэх зэргээр иргэдийн үзэл бодлоо илэрхийлэх болон хувийн нууцыг хамгаалах эрхэд халдаж болзошгүй байна. Эдгээр тулгамдсан асуудлыг эрх зүйн хүрээнд хязгаарлах, хиймэл оюуны ёс зүйтэй хэрэглээг төлөвшүүлэх зорилгоор олон улсын түвшинд томоохон зохицуулалтууд хийгдэж эхэлсний нэгээхэн илрэл нь Европын Холбооны санаачилга юм.

Европын Холбооны "Хиймэл оюуны тухай хууль" (EU AI Act) нь технологийг эрсдэлд суурилсан ангиллаар зохицуулж, инновацыг дэмжихийн зэрэгцээ хүний үндсэн эрхийг хамгаалахад чиглэсэн дэлхийн анхны томоохон эрх зүйн туршилт юм (European Parliament, 2024).

Энэхүү хуулиар хиймэл оюуны системийг хүний аюулгүй байдал болон хүний эрхэд учруулж болох эрсдэлийн түвшнээр нь дөрвөн ангилалд хуваан зохицуулдаг.

- **Үл зөвшөөрөгдөх эрсдэл (Unacceptable risk):** Хүний үндсэн эрх, аюулгүй байдалд заналхийлсэн системүүд (жишээ нь: нийгмийн үнэлгээний систем буюу social scoring). Эдгээрийг шууд хориглоно.
- **Өндөр эрсдэл (High risk):** Боловсрол, эрүүл мэнд, хууль сахиулах зэрэг чухал дэд бүтцэд ашиглагдах системүүд. Эдгээрт чанарын хатуу хяналт, бүртгэл, хүний хяналт тавигдана.
- **Хязгаарлагдмал эрсдэл (Limited risk):** Чатбот гэх мэт системүүд. Ил тод байх шаардлага тавигдана (хэрэглэгч хиймэл оюунтай харилцаж байгаагаа мэдэх ёстой).
- **Минимал эрсдэл (Minimal risk):** Спам шүүлтүүр, видео тоглоом гэх мэт. Тусгай зохицуулалт шаардахгүй.

Хиймэл оюуны тухай хууль (EU AI Act)-ийн хүний аюулгүй байдалд үзүүлэх нөлөөг үнэлэхдээ олон улсын жишигт хүлээн зөвшөөрөгдсөн Хамгаалалт (Protection) болон Чадавхжуулалт (Empowerment) гэсэн хоёр үндсэн стратегид тулгуурлан

шинжлэх нь нэн оновчтой юм. Ийнхүү хосолсон үзүүлэлтээр шинжилж буй нь технологийн эрсдэлийг төрийн болон эрх зүйн зохицуулалтаар дамжуулан дээрээс доош чиглэлтэй хязгаарлах, нөгөө талаас иргэдийн мэдээлэлтэй байх, дасан зохицох боломжийг доороос дээш чиглэлтэй нэмэгдүүлэх замаар аюулгүй байдлын цогц баталгааг хангах үндэслэлтэй холбоотой.

Хүснэгт №1. Хүний аюулгүй байдлын 7 хэмжүүрээр хийсэн нөлөөллийн матриц

Хүний аюулгүй байдлын Хэмжүүр	Хиймэл оюуны сорилт (Эрсдэл)	AI Act-ийн зохицуулалтын нөлөө	Стратегийн ангилал
1. Эдийн засгийн	Автоматжуулалтаас үүдэлтэй ажлын байрны хомсдол, ажилд авах алгоритмын ялгаварлал.	Ажилд авах, хөдөлмөрийн харилцаанд ашиглах AI-г "Өндөр эрсдэлтэй" гэж үзэж, алгоритмын шударга байдалд хяналт тавина.	Хамгаалалт
2. Хүнсний	Технологийн хүртээмжгүй байдлаас шалтгаалж жижиг тариаланчид зах зээлээс шахагдах.	Инновацыг дэмжих зорилгоор "Элсэрхэг хайрцаг" (Regulatory Sandboxes) байгуулж, жижиг дунд бизнес эрхлэгчдэд технологийн дэмжлэг үзүүлнэ.	Чадавхжуулалт
3. Эрүүл мэндийн	Оношилгооны алгоритмын алдаа, хувийн эмзэг өгөгдлийн алдагдал.	Эрүүл мэндийн салбарт ашиглах AI-д техникийн хатуу стандарт, өгөгдлийн засаглалын (Data Governance) шаардлага тавина.	Хамгаалалт
4. Байгаль орчны	Өгөгдлийн төвүүдийн асар их эрчим хүчний хэрэглээ, нүүрстөрөгчийн ялгарал.	Суурь загваруудыг (Foundation Models) хөгжүүлэгчдэд эрчим хүчний хэрэглээгээ тайлагнах үүргийг хүлээлгэж, ил тод байдлыг хангана.	Чадавхжуулалт
5. Хувь хүний	Биометрик таних технологиор дамжуулан хүний халдашгүй байдалд халдах.	Нийтийн эзэмшлийн талбайд бодит цагийн биометрик танилт хийхийг хориглосон (Үл зөвшөөрөгдөх эрсдэл).	Хамгаалалт
6. Олон нийтийн	Худал мэдээлэл (Deepfake)-ээр дамжуулан нийгмийн эмх замбараагүй байдал үүсгэх.	AI-аар үүсгэсэн контентыг заавал тэмдэглэгээтэй (Watermarking) байлгах ил тод байдлын шаардлага тавина.	Чадавхжуулалт
7. Улс төрийн	Нийгмийн үнэлгээ (Social Scoring) болон иргэдийг хянах замаар ардчилсан үйл явцад саад учруулах.	Төрөөс иргэдийг нийгмийн зан төлөвөөр нь үнэлж, ялгаварлах системийг бүрмөсөн хориглоно.	Хамгаалалт

Энэхүү шинжилгээнээс үзэхэд Европын Холбооны "Хиймэл оюуны тухай хууль" (EU AI Act) нь хүний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалыг зөвхөн онолын түвшинд бус, бодит амьдрал дээр хэрэгжихүйц хоёр үндсэн түвшинд баталгаажуулж байна.

Нэгдүгээрт, институцийн хамгаалалт буюу төрөөс тогтоож буй "дээрээс доош" чиглэсэн зохицуулалтын механизм юм. Уг хуулиар хүний суурь эрх, аюулгүй байдалд заналхийлж болох "Үл зөвшөөрөгдөх эрсдэл"-ийг бүрмөсөн хориглож, эрүүл мэнд, боловсрол, хууль сахиулах зэрэг чухал салбаруудын "Өндөр эрсдэл"-д хатуу хяналт тавьж байгаа нь иргэдийг өөрсдийнх нь хяналтаас давсан системийн эрсдэлээс хамгаалж буй хэлбэр юм. Энэ нь хувь хүнийг аливаа дарамт, алгоритмын дарангуйллаас ангид байлгаж, хүний аюулгүй байдлын тулгуур зарчим болох "Айдас хүйдсээс ангид байх" эрхийг эрх зүйн хүрээнд тууштай баталгаажуулж байна.

Хоёрдугаарт, иргэний чадавхжуулалт буюу "доороос дээш" чиглэсэн боломжийг олгож байна. Хуульд тусгагдсан ил тод байдлын шаардлагууд нь хэрэглэгчдэд өөрсдийнх нь харилцаж буй систем хиймэл оюун ухаан мөн эсэхийг таньж мэдэх, учирч болох эрсдэлийг бие даан үнэлэх бодит мэдээллийн нөөцийг бүрдүүлж өгч байгаа юм. Ингэснээр иргэд технологийн зүгээр нэг идэвхгүй хэрэглэгч байхаас татгалзаж, өөрийнхөө аюулгүй байдлыг хянах чадвартай, "мэдээлэлтэй шийдвэр гаргагч" болон төлөвших боломж бүрдэж байна.

Хэдийгээр олон улсын түвшинд ийнхүү хүний аюулгүй байдлыг хангах эрх зүйн цогц загвар төлөвшиж байгаа ч, үндэсний хэмжээнд технологийн засаглалыг бэхжүүлэх сорилт тулгарсаар байна. Иймд энэхүү дэлхийн жишиг хандлага манай улсын өнөөгийн практик орчинтой хэрхэн нийцэж буйг тодорхойлох зорилгоор манай улсын нөхцөл байдлыг Европын Холбооны "Хиймэл оюуны тухай хууль"-д заасан стандарттай харьцуулан "Зөрүүний шинжилгээ"-г дараах байдлаар нэгтгэн гаргаж байна. Энэхүү шинжилгээ нь манай улсын хүний аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоонд юу дутагдаж байгааг (Зөрүү) тодорхойлоход чиглэнэ.

Хүснэгт №2. Монгол Улсын хиймэл оюуны зохицуулалт ба Хүний аюулгүй байдлын зөрүүний шинжилгээ

Шинжилгээний хүрээ	Олон улсын жишиг (EU AI Act)	Монгол Улсын өнөөгийн байдал	Илэрсэн зөрүү
1. Эрсдэлийн ангилал	ХО-ны системийг эрсдэлээр нь 4 ангилж, аюултайг нь хориглодог.	ХО-ны системийг ангилах, эрсдэлийг үнэлэх нэгдсэн аргачлал байхгүй.	Системийг эрсдэлээр нь ялгах эрх зүйн зохицуулалт дутмаг.
2. Хориглосон практик	Нийгмийн үнэлгээ (Social Scoring), биометрик мөрдөлтийг хатуу хориглодог.	Төрийн болон хувийн хэвшилд биометрик дата (царай) цуглуулалт өндөр байгаа ч хориглох хязгаар нь тодорхойгүй.	Хүний эрхэд халдах "Үл зөвшөөрөгдөх эрсдэл"-ийг хаах бодлогын хязгаарлалт байхгүй.
3. Алгоритмын аудит	Өндөр эрсдэлтэй системүүд (зээл олголт, ажилд авах) заавал техникийн аудит хийлгэдэг.	Алгоритм ямар үндэслэлээр шийдвэр гаргаж байгаад хяналт тавих (Algorithmic Audit) тогтолцоо бүрдээгүй.	ХО-ны шийдвэр гаргалтад хөндлөнгийн хяналт тавих институцийн чадавх сул.
4. Ил тод байдал	Хэрэглэгч AI-тай харилцаж байгаагаа мэдэх эрхтэй (Transparency).	Чатбот болон бусад системүүдэд "Энэ бол хиймэл оюун" гэдгийг мэдэгдэх үүрэг хөгжүүлэгчид байхгүй.	Иргэдийн "Мэдэх эрх" ба мэдээллийн ил тод байдлын баталгаа хангалтгүй.
5. Өгөгдлийн засаглал	Сургалтын өгөгдөл нь ялгаварлан гадуурхалтаас ангид байх шаардлагатай.	Монгол хэл, соёлын өгөгдөл дэх "хазайлт"-ыг (Bias) засах техникийн стандарт хараахан тогтоогүй.	Үндэсний өгөгдлийн сангийн чанар, ёс зүйн хяналт сул.

Монгол Улсын хувьд "Цахим үндэстэн" болох зорилтын хүрээнд технологийн хэрэглээ (Инновац) хурдтай явагдаж байгаа ч, түүнийг дагасан Хүний аюулгүй байдал дараах 3 үндсэн чиглэлээр хоцорч байна:

- 1. Эрх зүйн зөрүү:** Одоогийн "Хувь хүний мэдээлэл хамгаалах тухай хууль" нь зөвхөн өгөгдөл хадгалалтыг зохицуулж байгаа бөгөөд хиймэл оюуны алгоритмын шийдвэр гаргалтаас үүдэх "ялгаварлан гадуурхалт"-аас иргэнийг хамгаалж чадахгүй байна.

2. **Техникийн зөрүү:** Өндөр эрсдэлтэй хиймэл оюуны системүүдэд "Эрсдэлийн үнэлгээ" болон "Техникийн аудит" хийх мэргэжлийн боловсон хүчин, лабораторийн чадавх дутагдаж байна.
3. **Ёс зүйн зөрүү:** Технологийн компаниуд болон төрийн байгууллагуудын түвшинд хиймэл оюуны ёс зүйн удирдамж нэгдсэн байдлаар мөрдөгдөхгүй байгаа нь "Хамгаалалт" болон "Чадавхжуулалт"-ын стратегийг алдагдуулж байна.

Монгол Улсын технологийн салбарт илэрсэн эдгээр эрх зүй, техник болон ёс зүйн зөрүүг арилгах нь зөвхөн технологийн асуудал бус, харин үндэсний аюулгүй байдлын тулгуур баталгааг бэхжүүлэх зайлшгүй алхам юм.

Иймд технологийн инновацыг хүний эрхийн дархлаатай хослуулсан засаглалыг бүрдүүлэх зорилгоор олон улсын жишиг стандартад нийцсэн дараах бодлогын шинэчлэлүүдийг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Үүнд:

Хиймэл оюуны системийг хүний суурь эрх, хүний аюулгүй байдалд учруулах нөлөөллөөр нь ангилах "Үндэсний эрсдэлийн матриц"-ыг баталж, эрх зүйн зохицуулалтын шатлалыг тогтоох. Үүнд, иргэдийн хувийн мэдээлэлд тулгуурлан "нийгмийн үнэлгээ" тогтоох, биометрик мэдээллээр иргэдийг ялгаварлах системийг "Үл зөвшөөрөгдөх эрсдэл"-д тооцож, хуулиар шууд хориглох. Энэ нь хүний аюулгүй байдлын "Айдас хүйдсээс ангид байх" баталгааг дижитал орчинд институцилэх бөгөөд "Хувь хүний мэдээлэл хамгаалах тухай хууль"-ийн үзэл баримтлалыг алгоритмын түвшинд өргөжүүлнэ.

Төрийн шийдвэр гаргах үйл ажиллагаа болон нийгмийн суурь үйлчилгээний салбарт (эрүүл мэнд, боловсрол, шүүх) хиймэл оюуны систем нэвтрүүлэхийн өмнө "Хүний эрхийн нөлөөллийн үнэлгээ" болон алгоритмын аудитыг заавал гүйцэтгэх эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх. Үүнийг хэрэгжүүлэх "Хиймэл оюуны ёс зүйн үндэсний зөвлөл"-ийг салбар дундын шинжээчдийн оролцоотойгоор байгуулах. Автоматжуулсан системээр дамжуулан гаргасан аливаа шийдвэрт хүний хяналтын эцсийн механизмыг тогтоосноор хариуцлагын тодорхой бус байдлыг арилгаж, технологийн засаглалын ил тод байдлыг хангана.

Монгол хэл, соёл, зан заншлын онцлогийг тусгасан, ялгаварлан гадуурхалтаас ангид "Үндэсний ёс зүйт өгөгдлийн сан"-г бүрдүүлэх техникийн стандартыг батлах. Гадны алгоритмуудаас үүдэлтэй "соёлын хазайлт"-ыг хянах, алгоритмын шударга байдлыг шалгах үндэсний лабораторийн чадавхыг Стандартчилал, хэмжил зүйн газрын дэргэд бэхжүүлэх. Үндэсний өгөгдлийн засаглалыг бэхжүүлэх нь технологийн хараат байдлыг бууруулж, хүний аюулгүй байдлын салшгүй хэсэг болох "соёлын болон олон нийтийн аюулгүй байдал"-ыг дижитал эрин үед хамгаалах суурь болно.

Дүгнэлт

Хүний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал нь өнөөгийн олон улсын харилцаа, хөгжлийн онолд статик ойлголт бус, харин хувь хүний эмзэг байдлыг бууруулах, амьдралын чанар, нэр төр, эрх чөлөөг цогцоор нь хамгаалахад чиглэсэн динамик хандлага болон төлөвшиж байна. Энэ нь зөвхөн уламжлалт аюул заналаас ангид байх асуудлыг бус, нийгэм, эдийн засаг, улс төр, технологийн харилцан уялдаанд хүний оршин тогтнох баталгааг хангах өргөн хүрээтэй аюулгүй байдлын ойлголтыг илэрхийлж байна.

Технологийн хурдацтай хөгжил, тэр дундаа хиймэл оюуны хэрэглээний өргөжилт нь хүний аюулгүй байдлын уламжлалт хүрээг үндсээр нь өөрчилж, шинэ төрлийн эрсдэл ба боломжийг зэрэг бий болгож байна. Нэг талаас хиймэл оюун нь шийдвэр гаргалтын үр ашиг, үйлчилгээний хүртээмж, эрсдэлийн урьдчилсан тооцооллыг сайжруулах зэрэг нөлөөтэй боловч нөгөө талаас хувийн нууц, ялгаварлан гадуурхалт, алгоритмын хяналтгүй шийдвэр гаргалт зэрэг хүний эрхийн шинэ сорилтыг дагуулж байна.

Энэхүү нөхцөл байдалд Европын Холбооны “Хиймэл оюуны тухай хууль” (EU AI Act) нь эрсдэлд суурилсан ангиллын зохицуулалтаар дамжуулан хүний эрхийг хамгаалах, инновацыг дэмжих тэнцвэрт эрх зүйн загварыг бүрдүүлж буй нь онол-практикийн чухал жишиг болж байна. Тус зохицуулалт нь “хамгаалалт” болон “чадавхжуулалт”-ын хосолсон стратегиар хүний аюулгүй байдлыг институцийн болон хувь хүний түвшинд баталгаажуулж байгаагаараа онцлог юм.

Харин Монгол Улсын хувьд хиймэл оюуны хэрэглээ эрчимтэй тэлж байгаа хэдий ч эрсдэлийн ангилал, алгоритмын аудит, ил тод байдал, өгөгдлийн засаглал зэрэг үндсэн зохицуулалтын хүрээнд эрх зүйн болон институцийн тодорхой зөрүү ажиглагдаж байна. Энэ нь хүний аюулгүй байдлыг дижитал орчинд хангах тогтолцоо бүрэн бүрдээгүйг харуулж байна.

Иймд цаашид хиймэл оюуныг хүний эрх, эрсдэлд суурилсан, ил тод, хариуцлагатай засаглалын хүрээнд хөгжүүлэх шаардлагатай бөгөөд эрх зүйн зохицуулалт, институцийн хяналтыг бэхжүүлэх, өгөгдлийн бүрэн эрхт байдлыг хангах нь хүний аюулгүй байдлыг дижитал эрин үед хамгаалах үндсэн нөхцөл болох юм.

Ашигласан материалын жагсаалт

1. Commission on Human Security. (2003). *Human security now*. United Nations.
2. European Parliament. (2024). *Artificial Intelligence Act: Regulation on a European approach to artificial intelligence*. <https://www.europarl.europa.eu>
3. Hennig, R., & Khan, S. (2025). *Automation, labour markets and public perception in the Asia-Pacific region*. International Labour Organization.
4. United Nations Development Programme (UNDP). (1994). *Human development report 1994: New dimensions of human security*. Oxford University Press.
5. United Nations General Assembly. (2012). *Follow-up to General Assembly resolution 66/290 on human security*. United Nations.
6. Environment. (2017). *Energy consumption and environmental impacts of artificial intelligence systems*. Environmental Research Journal.